

**MINISTERUL APĂRĂRII AL REPUBLICII MOLDOVA
CENTRUL DE CULTURĂ ȘI ISTORIE MILITARĂ**

**ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI
INSTITUTUL DE ISTORIE**

COHORTA

**REVISTĂ DE ISTORIE MILITARĂ
nr. 1, 2015**

REVISTĂ ȘTIINȚIFICĂ FONDATĂ ÎN 1999

ISSN 1857-0100

CHIȘINĂU-2015

Colegiul de redacție:

dr. Vitalie CIOBANU, redactor-șef

Coordonator:

mem. cor. AȘM, dr. hab. prof. univ. Demir DRAGNEV

Membrii colegiului:

dr. hab. Valentin TOMULEȚ

dr. hab. Ion ȘIȘCANU

dr. hab. Gheorghe COJOCARU

dr. Ion GUMENÂI

dr. Constantin MANOLACHI

dr. Cornel ȚUCĂ (România)

dr. Ioszeff HOLLO (Ungaria)

cerc. șt. Valeriu RUSU

cerc. șt. Eduard OHLADCIUC

cerc. șt. Sergiu MUNTEANU

cerc. șt. Gheorghe BĂLAN

cerc. șt. Iurie LIȘMAN

cerc. șt. Natalia CODREANU

Recenzenți oficiali:

dr. hab. Nicolae ENCIU

dr. Ion XENOFONTOV

cerc. șt. Sergiu CATARAGA

Secretar responsabil:

dr. Sergiu BACALOV

lectori: *Valentina COSMESCU, Alexandru COSMESCU*

paginare și copertă: *Ecaterina RUSSU*

traducere: *Natalia CODREANU*

Articolele sunt recenzate.

Autorii poartă întreaga responsabilitate pentru conținutul textelor.

S U M A R

STUDII

Andrei PROHIN

Profeția ultimei invazii barbare în Europa Medievală și în Țările Române 5

Valentin CONSTANTINOV

Cetatea Hotinului în disputele politico-militare polono-otomane
din perioada 1612-1621 21

Artur LEȘCU

Abuzuri ale autorităților militare rusești și forme de rezistență
ale populației băștinașe (1812-1828) 27

Anatolie LEȘCU

Basarabia și asigurarea logistică a teatrului de operațiuni
în Războiul Ruso-Turc 1828-1829 43

Sergiu MUNTEANU, Eduard OHLADIUC

Criminalitatea din Basarabia în timpul Primului Război Mondial (1914-1918) 62

Denis BULANCEA

Clerul militar basarabean în anii Primului Război Mondial 69

Eugen-Tudor SCLIFOS

Sosirea misiunii militare conduse de generalul Henri Mathias Berthelot în România în 1916:
reacții și atitudini 80

Stepan BULGAR

Militari de origine găgăuză participanți în Primul Război Mondial (1914-1918) 91

Ion CHIRTOAGĂ

Nisporeni și Primul Război Mondial 114

Stelian CULEA, Serghei CATARAGA

Prima aventură militară sovietică în Afganistan (a. 1929) 123

Nicolae ENCIU, Valentina ENCIU

La șapte decenii de la „Europa anului zero”. Unele lecții ale istoriei 129

PROBLEME DE IZVORISTICĂ

Gulzira A. SEKSENBAEVA, Daria ASYMOVA

Surse istorice audiovizuale: Istoriografia problemei 142

ÎN AJUTORUL CERCETĂTORILOR

Alexandru MORARU

Caracteristica Fondului Arhivistic nr. 50: Colecția de documente și materiale privind
mișcarea ilegalistă comunistă din Basarabia 159

RECENZII ȘI PREZENTĂRI

Basarabeni în timpul Primului Război Mondial. **Andrei EMILCIUC** 166

Participarea găgăuzilor basarabeni în al Doilea Război Mondial. **Ivan DUMINICA** 170

CONTENTS

STUDIES

Andrei PROHIN

The prophecy of the last barbarian invasion in medieval Europe and the Romanian Principalities 5

Valentin CONSTANTINOV

Khotyn Fortress in the context of Polish-Ottoman political and military disputes from 1612-1621 era 21

Artur LEȘCU

Abuses of Russian military authorities, and forms of resistance of the native population (1812-1828) 27

Anatolie LEȘCU

Bessarabia and logistic maintain of the Russo-Turkish 1828-1829 war 43

Sergiu MUNTEANU, Eduard OHLADIUC

Criminalitatea din Basarabia în timpul Primului Război Mondial (1914-1918) 62

Denis BULANCEA

Bessarabian clergy military in years the First World War 69

Eugen-Tudor SCLIFOS

The arrival of the military mission led by General Henri Mathias Berthelot in Romania 1916 reactions and attitudes 80

Stepan BULGAR

Gagauz soldiers participating in the First World War (1914-1918) 91

Ion CHIRTOAGĂ

Nisporeni and the First World War 114

Stelian CULEA, Serghei CATARAGA

The first Soviet military adventure in Afghanistan (1929) 123

Nicolae ENCIU, Valentina ENCIU

Seven decades after the „Europe of a zero year”. Some lessons of the history 129

ISSUES OF HISTORICAL SOURCES

Gulzira A. SEKSENBAEVA, Daria ASYMOVA

Audiovisual historical sources: the historiography of the matter 142

FOR RESEARCHERS' BENEFIT

Alexandru MORARU

The feature of archivist stock no. 50: the collection of documents and materials on illegal communist movement in Bessarabia 159

REVIEWS

The Bessarabians during the First World War. *Andrei EMILCIUC* 166

The participation of Bessarabian Gagauzes in the Second World War. *Ivan DUMINICA* 170

STUDII

Andrei PROHIN*

PROFEȚIA ULTIMEI INVAZII BARBARE ÎN EUROPA MEDIEVALĂ ȘI ÎN ȚĂRILE ROMÂNE

Din primele secole ale erei noastre, profețiile au reprezentat o componentă importantă a spiritualității creștine. În epoca medievală, prezicerile viitorului au circulat în lucrări bisericești canonice (*Biblia*, omilii patristice, exegeze biblice) și apocrife (apocalipse și vedenii atribuite prorocilor, altor personaje biblice, unor sfinți), în scrieri aparte (horoscoape, cărți de prevestire) și în componența altor genuri (cronici, hagiografii, cărți populare). O bună parte din profețiile medievale se structurau tematic în jurul evenimentelor care vor preceda sfârșitul lumii, cuprinzând referințe istorice, mituri, simboluri din imaginarul antic și medieval. Profețiile apocaliptice constituie o sursă istorică valoroasă, oglindind suferințele provocate de invazii și războaie, speranțele colective și ambițiile politice ale contemporanilor, oferind interpretări ale istoriei din perspectivă teologică. În prezentul studiu, vom urmări sumar geneza profeției despre ultima invazie barbară, din ciclul profețiilor apocaliptice, și circulația ei în Europa medievală. În continuare, vom identifica profeția respectivă și ecurile sale în textele narative din Țările Române, din sec. XV-XVII. Cercetarea va releva astfel particularitățile receptării profeției în spațiul românesc și evocarea sa de către cărturarii locali pentru a caracteriza năvălirile unor popoare necreștine.

În imaginarul medieval, credința că o invazie pustiitoare va preceda sfârșitul lumii își are sorginea în profeția biblică despre năvălitorii apocaliptici Gog

* **Andrei Prohin**, doctorand, Facultatea de Istorie și Filozofie, Universitatea de Stat din Moldova.

și *Magog*. În *Vechiul Testament* este amintit „Gog din țara lui Magog, regele lui Roș, al lui Meșec și al lui Tubal” (*Iezechiel* 38:2)¹, însoțit de următoarea profecie înfricoșătoare: „Nu este așa oare că în ziua când poporul Meu Israel va trăi în siguranță, tu vei porni la drum, și vei pleca de la locul tău, din hotarele de la miazănoapte, tu și multe popoare împreună cu tine, toți călări pe cai, tabără mare și oștire nenumărată? Și te vei ridica împotriva poporului Meu, împotriva lui Israel, ca un nor care acoperă pământul; aceasta va fi în zilele cele de pe urmă” (*Iezechiel* 38:14-16). Citatul reproduș sugerează că *Gog* denumește un conducător militar, pe când *țara lui Magog* se referă la o formațiune politică. În *Noul Testament*, lexemele *Gog* și *Magog* devin etnonimele unor popoare îndepărtate, care vor năvăli înainte de sfârșitul lumii: „Și către sfârșitul miilor de ani, Satana va fi dezlegat din închisoarea lui. Și va ieși să amăgească neamurile care sunt în cele patru unghiuri ale pământului, pe *Gog* și pe *Magog*, și să le adune la război; iar numărul lor este ca nisipul mării” (*Apocalipsa* 20:7-8). Modificarea sensului numelor *Gog* și *Magog* s-a datorat unei confuzii a traducerii *Vechiului Testament* în limba greacă, realizată la Alexandria, între anii 275-100 î.Hr. Dacă în ebraică lexemul *Magog* însemna „ținutul lui Gog”, în versiune greacă *Magog* a devenit numele unui popor². Cercetătorii contemporani presupun, alternativ, că termenul *Gog* avea la temelie numele unei persoane reale (al lui Gyges, regele Lidiei; al unui ofițer din armata principelui persan Cyrus cel Tânăr; al lui Alexandru cel Mare sau al unuia dintre ostașii săi), un politonim (încifrând cuvântul *Babilon*) ori etnonim (al unui trib din Asia Mică sau din Asiria)³. Așadar, la origini, *Gog* și *Magog* denumeau o entitate politică, situată la nord de Palestina și care constituia o amenințare redutabilă pentru israeliți. În consecință, scriitorii biblici au plasat invazia lui *Gog* și *Magog*, alături de alte nenorociri, între evenimentele escatologice.

Deja la sfârșitul Antichității, *Gog* și *Magog* constituiau un arhetip al popoarelor barbare, invaziile cărora puteau fi asociate sfârșitul lumii. Astfel, în scrierile iudaice din perioada elenistică și romană, *Gog* și *Magog* au fost identificați cu popoare istorice care au invadat Palestina (sciții, mezii, parții)⁴. În sec. IV-VI d.Hr., autorii creștini au considerat că *Gog* și *Magog* sunt popoarele barbare, ostile Im-

¹ Aici și în continuare reproducem versetele biblice după ediția: *Biblia sau Sfânta Scriptură*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2005.

² *Dicționar Biblic*, redactor principal J. D. Douglas, traducători L. Pup, J. Tipei, Oradea, Editura „Cartea Creștină”, 1995, p. 501.

³ *Apocalipsa lui Ioan*, traducere, introducere, comentariu, note patristice de Cr. Bădiliță, București, Adevărul Holding, 2012, p. 358.

⁴ *Мифы Народов Мира. Энциклопедия*, гл. ред. С. А. Токарев. Том 1. Москва, Советская Энциклопедия, 1991, с. 307.

periului Roman, respectiv, sciții (Teodoret de Cyr), geții și masageții (Aureliu Augustin), goții (Isidor din Sevilla și alți scriitori)⁵.

În timpul împăratului Heraclius (610-641), războaiele dintre Imperiul Bizantin și Persia, precum și așteptările escatologice din societatea bizantină, au stimulat apariția profetiilor apocrife care valorificau motivul invaziei lui Gog și Magog. În jurul anului 630, în nordul Mesopotamiei (în orașul Edessa ori Amida), a apărut o prelucrare a romanului popular *Alexandria*, în limba siriană, numită convențional: *O legendă creștină despre Alexandru*⁶. Potrivit legendei, Alexandru Macedon, în timpul campaniilor sale în Orient, a mers cu oștirile spre nord, traversând Armenia, Azerbaidjanul și alte regiuni, până în „țara lui Tûbârlâk, regele perșilor”⁷. În acea țară, lângă câmpia „Bâhî-Lebtî”, se află un lanț muntos, ajungând până în India, în spatele căruia locuiesc triburile hunilor, conduse de 15 regi (între care Gog și Magog). Autorul legendei descrie moravurile sălbatice și cruzimea hunilor: „ei poartă haine din piei de animale și consumă carnea crudă a semenilor lor care au murit; și beau sânge de om și de animale”. Forța invincibilă a hunilor se datorează vrăjilor și invocării forțelor malefice: „lângă fiecare o sută de oameni par să se afle o sută de mii de cete de demoni, căci vrăjile lor sunt mai puternice decât ale tuturor împărățiilor”⁸. Dincolo de ținutul hunilor, locuiesc alte neamuri („Bêth-Âmardâth”, „oamenii-câini”, „Mênîné”), după care se află regiuni periculoase („unde sunt șerpi și vipere și năpârci”), încât picior de om nu poate trece⁹. Pentru a opri invaziile periodice ale hunilor, Alexandru Macedon a construit în munți o poartă din bronz, bătută în cuie de fier. Deasupra porții, Alexandru a scris totuși că, în veacul de apoi, Dumnezeu va porunci hunilor să năvălească în lume, iar poarta de bronz va fi distrusă. Atunci, împărățiile hunilor, perșilor și arabilor se vor bate între ele, până când „pământul se va îneca în sângele și excrementele oamenilor”. Dar apoi se va ridica „împărăția greacă care este cea a roma-

⁵ W. J. Aerts, *Gog, Magog, Dogheads and other Monsters in the Byzantine World*, in *Embodiments of Evil: Gog and Magog. Interdisciplinary Studies of the “Other” in Literature & Internet texts*. Editors A. A. Seyed-Gohrab, F. Doufkar-Aerts, S. McGlinn, Leiden University Press, 2011, p. 24, 30.

⁶ G. J. Reinink, *Alexander the Great in seventh-century Syriac “apocalyptic” texts* // *Византинороссика. Труды Санкт-Петербургского Общества византино-славянских исследований*. Том 2, Санкт-Петербург, 2003, c. 161. Denumirea convențională a lucrării provine din prima sa ediție, însoțită de o traducere engleză: E. A. Wallis Budge, *The History of Alexander the Great, being the Syriac version of Pseudo-Callisthenes*, Cambridge, At the University Press, 1889.

⁷ E. A. Wallis Budge, *op. cit.*, p. 149. Lexemul “Tûbârlâk” derivă din lectura eronată, în limba pehlevi, a numelui șahului persan Khosrau/Chosroes II (590-628).

⁸ E. A. Wallis Budge, *op. cit.*, p. 151.

⁹ *Ibidem*, p. 152.

nilor”, va înfrânge hunii și perșii rămași (arabii nu mai sunt menționați), „și nu va fi nimeni, între popoarele și limbile ce trăiesc în lume, care ar sta înaintea împărăției romanilor”¹⁰. Astfel, legenda exalta superioritatea Imperiului Bizantin care va atinge dominația mondială și va dăinui până la sfârșitul lumii. Autorul anonim a valorificat mai multe motive cunoscute scriitorilor antici greci și romani: poarta construită de Alexandru Macedon (supranumită *Porțile Caspice*, plasate, succesiv, în defileurile Dariel și Derbend din Munții Caucaz), „oamenii cu cap de câine” (în greacă, *κυνοκέφαλοι*, identificați cu popoarele de la marginile lumii cunoscute) și moravurile feroce ale hunilor¹¹. Cărturarul a amplificat profetia biblică despre năvălitorii apocaliptici Gog și Magog, echivalându-i cu hunii. Firea sălbatică, demonică a hunilor, în legenda citată, amintește de forțele malefice care, potrivit *Bibliei*, se vor dezlănțui în vremile din urmă.

Legenda creștină despre Alexandru Macedon a servit drept sursă de inspirație pentru alte apocrife siriene din sec. VII, în care întâlnim referințe la năvălirea lui Gog și Magog: un poem despre Alexandru cel Mare, atribuit episcopului Iacob de Serugh (451-521), și poemul *Despre sfârșit*, pus sub numele Sfântului Efreem Sirul (c. 306-373)¹². Însă rolul esențial în difuzarea profetiei ultimei invazii barbare l-a avut o altă scriere siriană, *Apocalipsa lui Metodie* (identificat de copiiști cu Metodie, episcop de Olimp și Patara, martirizat în 311), apărută în jurul anului 692 d.Hr.¹³ Autorul apocalipsei reia legenda despre Alexandru Macedon, care „a mers în jurul pământului și a coborât în Orient, și a ajuns până la marea numită Focul Soarelui. Și a văzut acolo popoare scârboase și urâte la înfățișare, care erau fiii lui Iafet”. Popoarele respective aveau moravuri sălbaticе, opuse normelor din societatea creștină: „mâncau paraziții pământului, șoareci și câini, și pisicuțe, și nu-și înveleau și înmormântau morții, și mâncau fetușii avortați de femei, ca și cum ar fi delicii”¹⁴. *Apocalipsa lui Metodie din Patara* reproduce lista a 22 de „popoare scârboase”, începând cu Gog și Magog, după care urmează, în amestec, un șir de nume enigmatice (Nāwāl, Agīg, Kūkabāyē, Garmīd’a, Pīsilāyē, Dašāyē, Saltarāyē),

¹⁰ *Ibidem*, p. 155.

¹¹ *Ibidem*, p. LXXVII. W. J. Aerts, *Op. cit.*, p. 31. R. Dussaud, Rev.: A. R. Anderson, *Alexander's gate, Gog and Magog and the inclosed nations*, Cambridge, 1932 // *Syria*, vol. 15, no. 4, 1934, p. 389-390.

¹² G. J. Reinink, *op. cit.*, p. 167-169.

¹³ *Die Syrische Apokalypse des Pseudo-Methodius*. Übersetzt von G. J. Reinink (Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, Vol. 541; Scriptorum Syri, Tomus 221), Lovanii, In Aedibus E. Peeters, 1993, S. XII-XIII. W. J. Aerts, *op. cit.*, p. 29.

¹⁴ *Die Syrische Apokalypse...*, p. 21-22. P. J. Alexander, *The Byzantine Apocalyptic Tradition*, Berkeley, Los Angeles, London, University of California Press, 1985, p. 40.

nume atestate în *Biblie* (Așchenaz, Dîpar, Put, Dicla, Tubal), etnonimele unor popoare istorice (lidienii, hunii, perșii, sarmații, pigmeii, tracii, alanii) și „canibalii numiți capete-de-câini”¹⁵.

Pseudo-Metodie prevestește că, înainte de sfârșitul lumii, în Imperiul Roman vor năvăli „fiii lui Ismael”, instaurându-și pentru un timp dominația, dar vor fi înfrânți apoi de „un împărat al grecilor” care va aduce pace și prosperitate generală¹⁶. Autorul prezice apoi încă o invazie: „În acea vreme de pace se vor deschide Porțile Nordului și vor ieși hoardele de popoare închise acolo și pământul se va cutremura înaintea lor”¹⁷. Urmează o altă descriere a moravurilor „popoarelor scârboase”, justificându-le supranumele: „aceste popoare care vor năvăli din Nord mănâncă carne de om și beau sângele animalelor și mănâncă târătoarele de pe pământ, și șoareci, și șerpi, și scorpioni, și toate reptilele necurate ce se târăsc pe pământ, și trupurile animalelor necurate, și avortonii oilor. Și vor ucide copii și vor da [trupurile] mamelor și le vor impune să mănânce trupurile feciorilor”¹⁸. Pseudo-Metodie prevestește că invadatorii apocaliptici nu vor putea fi înfrânți de oameni, dar se vor aduna „în câmpia Joppe” (astăzi, Haifa, în Israel), iar „Dumnezeu va trimite în acel loc una din căpeteniile cetelor îngerești și-i va distruge într-un ceas”¹⁹. Autorul apocalipsei amplifică profeția biblică despre Gog și Magog, inspirându-se din apocrifele siriene, menționate mai sus, precum și din realitățile epocii sale. În șirul nenorocirilor apocaliptice au fost incluse năvălirile unor popoare istorice (hunii, perșii, sarmații, alanii), cu care se confrunța statul roman.

Profeția ultimei invazii barbare, îmbinând relatări biblice și apocrife, a devenit un reper important în imaginarul medieval. Circulația profeției s-a datorat, în mare măsură, popularității *Apocalipsei lui Metodie din Patara*, care a fost tradusă în limbile greacă, latină, slavonă ș.a., cunoscând mai multe redacții. În Imperiul Bizantin, fragmente și prelucrări ale *Apocalipsei lui Metodie din Patara* au mai circulat sub titlul *Vedeniile lui Daniel* sau intercalate în *Viața Sfântului Andrei cel nebun pentru Hristos*²⁰. Profeția despre „popoarele scârboase”, inspirată din scrierea lui Pseudo-Metodie, a fost inclusă în noile redacții grecești (marcate convențional γ și ε) ale romanului *Alexandria*²¹. În diverse surse medievale, profeția respectivă

¹⁵ *Die Syrische Apokalypse...*, p. 25-26. P. J. Alexander, *op. cit.*, p. 41.

¹⁶ P. J. Alexander, *op. cit.*, p. 44-49.

¹⁷ *Ibidem*, p. 49.

¹⁸ *Ibidem*, p. 49-50.

¹⁹ *Ibidem*, p. 50.

²⁰ *Ibidem*, p. 61-62, 126.

²¹ W. J. Aerts, *op. cit.*, p. 30.

a fost asociată invaziilor străine, considerate a anticipa sfârșitul lumii. Astfel, unii autori bizantini credeau că „Gog din țara lui Magog, regele lui Roș” (*Iezechiel* 38:2) îl constituiau rușii, datorită omofoniei, în limba greacă, între biblicul Roș (*Ρως*) și etnonimul rus (*Ρῶς*)²². La rândul său, autorul cronicii ruse *Povestea vremurilor de demult* (c. 1113) relatează devastarea Lavrei Peșterilor din Kiev, în anul 1096, de către polovțieni (cumani), numindu-i „nelegiuți fii ai lui Ismail dezlănțuiți pentru pierderea creștinilor”²³. În continuare, cronicarul îl citează pe Metodie din Patara, pentru a explica originea polovțienilor: „Ismail născu doisprezece fii, din cari provin Torkmenii, Pecenegii, Torcii, Cumani, adică Polovcii, cari vin din stepă și în urmă din aceste opt triburi vor ieși la sfârșitul lumii oamenii necurați, cari sunt închiși în munte de Alexandru din Macedonia”²⁴. Năvălitorii apocaliptici reprezentau, așadar, un termen de comparație pentru popoarele păgâne care profanau valorile creștine.

Profeția ultimei invazii barbare a intrat în atenția mai multor cărturari medievali, odată cu incursiunile tătarilor în Europa de Est și Centrală (1236-1242). De la apariția lor, tătarii au fost considerați demoni veniți din infern, datorită asonanței fonetice dintre etnonimul *tătar* (de la numele tribului *Tha-ta*, din nordul Chinei) și cuvântul *Tartarus/Tartaros* (în latină și în greacă, „infern, iad”)²⁵. Caracterul infernal al tătarilor, asemănător năvălitorilor apocaliptici, reiese și din descrierile lor în sursele occidentale: „sânt însetați de sânge și îl și beau”, „înfulecă lacom carnea câinilor și chiar a oamenilor”²⁶ etc. O serie de autori, explicând originea tătarilor, au invocat profetația biblică despre Gog și Magog, amplificată prin legenda despre Alexandru cel Mare, precum și despre zece triburi pierdute ale lui Israel, menționate în profetiile mesianice din *Vechiul Testament*²⁷. Astfel, în urma misiunilor în Orientul Apropiat și Mijlociu, călugărul dominican Riccoldo da Monte di Croce (c. 1243-1320) menționa: „Și spun Iosif și Methodius că aceste zece seminții către sfârșitul lumii vor merge de acolo în mare năpăstuire de oameni și țări. Și de aceea gândesc mulți că aceste zece seminții să fie acești Tartari

²² *Мифы Народов Мира...*, Том 1, с. 307.

²³ *Izvoarele istoriei românilor*. Vol. VIII: *Cronica lui Nestor*. Traducere și comentarii de G. Popa-Lisseanu, București, Tipografia „Bucovina”, I. E. Torouțiu, 1935, p. 173.

²⁴ *Ibidem*, p. 174.

²⁵ J. Baltrušaitis, *Evul Mediu fantastic*. Trad. V. Grigorescu, București, Editura Meridiane, 1975, p. 151, 166.

²⁶ J. Le Goff, *Civilizația Occidentului medieval*. Trad. și note de M. Holban. București, Editura Științifică, 1970, p. 207.

²⁷ J.-C. Attias, E. Benbassa, *Dicționar de civilizație iudaică*. Trad. Ș. Velescu, București, Univers Enciclopedic, f.a., p. 349.

care se iviră din munți de curând și începură în părțile răsăritului să nimicească lumea”²⁸. Cronicarul francez Jean de Joinville (1224-1319) afirma că „tătarii erau originari dintr-o mare câmpie de nisip, incultă și stearpă. Această câmpie începea de la un lanț de stânci minunate care alcătuiesc marginea lumii dinspre răsărit și pe care nimeni nu l-a trecut, după atestarea tătarilor, care spun că acolo trăiesc închise de jur împrejur popoarele lui Gog și Magog, ce trebuie să vină la sfârșitul lumii când se va ivi Antecristul, pentru a distruge tot ce este”²⁹. Referințe similare mai întâlnim în surse narrative și cartografice occidentale din sec. XIII-XIV³⁰.

Deși în literatura europeană, deja la mijlocul sec. XIII, tătarii capătă o imagine mai realistă, distanțându-se de fantezmele apocaliptice, referința la Gog și Magog a rămas un *topos* curent, pentru a zugrăvi popoarele din Extremul Orient. O sursă frecvent citată, în acest sens, au constituit însemnările de călătorie ale lui Marco Polo (c. 1254 – c. 1324). Călătorul venețian menționa că, în Munții Caucaz, „a pus Alexandru să se facă un turn cu cetățuie mare ca să nu poată veni oamenii de acolo asupra lui, și a botezat-o „poarta de fier”. Și acesta e locul unde, după cum scriu cărțile, Alexandru a închis pe tătari în munți; dar după adevăr ei nu erau tătari, ci alt neam de oameni numiți Cumani (Comani); și mai erau și alte neamuri, dar nu tătari, pentru că tătari nici nu se aflau pe acele vremuri”³¹. Deci autorul atestă că, în vremea sa, în unele surse, popoarele închise de Alexandru Macedon erau identificate cu tătarii. În continuare, zugrăvind „țara Tenduc” (district localizat la granița de nord a Chinei), Marco Polo nota că „acolo sânt locurile pe care noi le numim Gog și Magog, dar ei le zic Nug (Ung) și Mugoli (Mungul); și în fiecare țară din acestea sânt felurite seminții, iar la Mogul (Mungul) trăiesc tătari”³². Această ultimă relatare a fost preluată în hărțile geografice de mai târziu³³, în particular, pe harta lumii (1569), întocmită de Gerhardus Mercator (1512-1594), notând în dreptul regiunilor din Extremul Orient: „Mongul, pe care îl numim Magog”, „Ung, pe care îl numim Gog”³⁴. Dincolo de semnificațiile lor escatologice, personajele Gog și Magog deveneau un reper de orientare în timp și în spațiu.

²⁸ J. Baltrušaitis, *op. cit.*, p. 152.

²⁹ J. Le Goff, *op. cit.*, p. 216.

³⁰ J. Baltrušaitis, *op. cit.*, p. 153-154. W. P. Gerritsen, *Gog and Magog in Medieval and Early Modern Western Tradition*, in *Embodiments of Evil...*, p. 10.

³¹ *Milionul. Cartea minunatelor călătorii ale lui Marco Polo*. Trad. R. Ottone, București, Editura Științifică, 1958, p. 15.

³² *Ibidem*, p. 62.

³³ *Ibidem*, p. 231, n. 134.

³⁴ W. P. Gerritsen, *op. cit.*, p. 9.

În spațiul românesc nu lipsesc referințele la invaziile tătarilor, privite din perspectivă apocaliptică. În acest sens, călugărul și misionarul catolic Rogerius (sec. XIII) compunea un „cântec de jale”, consacrat nenorocirilor aduse de tătari în Transilvania, „pentru ca cei ce cetesc, să înțeleagă și cei ce înțeleg să creadă, cei ce cred să țină și cei ce țin să învețe că se apropie zilele pieirii și se apropie vremea de apoi”³⁵. Autorul valorifică omonimul latin *Tartarus*, denumind iadul și tătarii, când scrie: „oricine va fi ajuns în mâinile Tătarilor, ar fi fost mai bine de el să nu se fi născut; căci va simți că el nu este deținut de Tătari, ci de însuși Tartarul”³⁶. Rogerius nu amintește scrierile apocaliptice, dar ororile invaziilor în Transilvania, descrise în repetate rânduri, sugerează natura demonică a tătarilor: „au răscolit cu totul mormintele sfinților și au călcat în picioarele lor criminale moaștele și au nimicit cădelnițele, crucile, potirele de aur și vasele de aur și alte lucruri consacrate serviciului altarului”³⁷, „și-au înmuiat bine săbiile în sânge și, din cauza mâniei înflăcărate în contra lor, prăjeau pe oameni de vii ca pe porci”³⁸ etc.

În Țările Române, profeția biblică despre Gog și Magog a fost cunoscută prin intermediul *Cărții prorocului Iezechiel* și al *Apocalipsei Sfântului Ioan Teologul*, atestate în manuscrise slavo-române din sec. XV-XVI. În manuscrisele menționate, textul canonic al *Apocalipsei* este însoțit de comentariile teologului bizantin Andrei de Cezareea (c. 563-614). Referindu-se la Gog și Magog, autorul se limitează la mențiunea că: „în limba ebraică, Gog se spune la adunare, iar Magog – trufie, căci prin aceste nume arată sau biruința lor, sau trufia”³⁹. Andrei de Cezareea recunoaște că lexemele Gog și Magog denumesc niște popoare reale, dar optează pentru o interpretare spirituală a identității lor.

Profeția ultimei invazii barbare, însoțită de adaosuri apocrife, a circulat prin intermediul versiunilor slavone ale *Apocalipsei lui Metodie din Patara*, atestate în Țara Moldovei, în sec. XV-XVI. În două din manuscrisele lucrării, pe care le-am putut consulta, întâlnim lista a 22 de „popoare scârboase și mârșave” care vor năvăli în veacul de apoi: „Гогъ и Магогъ и Анигъ Авхеназь и Дифар Фотъане и Фарзеи Деклими и Зармате Флеве и Зарматне Хаконе и Амарзарьфе Кармиаде и члко”дци псоглавци и Афарде Алане и Фазиилики Аркнее и

³⁵ *Izvoarele istoriei românilor*. Vol. V: „Cântecul de jale” de Rogerius. Trad. G. Popa-Lisseanu, București, Tipografia „Bucovina”, 1935, p. 60.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*, p. 86.

³⁸ *Ibidem*, p. 94.

³⁹ BAR, ms. slav 100 (Serbia, 1399-1420; de la Mănăstirea Glavaciog, Țara Românească), fila 112recto. BAR, ms. slav 84 (Țara Românească, sec. XVI), fila 51verso. Aici și în continuare: BAR = Biblioteca Academiei Române (București); ms. = manuscris.

Салтаре⁴⁰. Traducătorii apocalipsei în limba slavonă și copiiștii acesteia au păstrat numele popoarelor din prototipurile bizantine ale apocrifului, încât regăsim clar etnonimul sarmaților (**Зармате, Зарматне**), al „canibalilor cu cap de câine (члко”дци псоглавци)” și al alanilor (**Алане**). Într-un manuscris al *Apocalipsei lui Metodie din Patara*, copiat în Țara Moldovei, între anii 1518-1574, parte din *Codicele de la Tulcea*, în dreptul profeției despre „popoarele scârboase” aflăm o glosă marginală, scrisă în chinovar: „Despre tătarii (тартарох) închiși”⁴¹. Aceeași glosă apare mai devreme în *Apocalipsa lui Metodie din Patara* din manuscrisul mediobulgar 38, copiat în anul 1345, din Colecția Sinodală a Muzeului Istorice de Stat (Moscovia)⁴². Copistul manuscrisului din Țara Moldovei respecta deci tradiția identificării „popoarelor scârboase” cu tătarii.

Un fragment din *Apocalipsa lui Metodie din Patara*, în limba română, e atestat cu titlul *Povestea la vremea de apoi*, într-un manuscris din localitatea Voivozi (jud. Bihor, România), de la sfârșitul sec. XVII. Originalul traducerii a fost însă datat cu începutul sec. XVII, fiind o traducere din slavonă⁴³. În *Povestea la vremea de apoi*, profeția despre „popoarele scârboase” apare de două ori, fiind confundată cu invazia „fiilor lui Ismael”, menționată încă în originalul sirian al lucrării. Într-un pasaj al traducerii românești, aflăm că, în vremile din urmă, „să vor scorni izmailteanii cu domnii lor Gheval, Amon, Amalic, cei ce i-au întărit Alecsandru Machidon spre miazănoapte, [...] veni-vor către Râm la <M>area de hier, sculase-vor de acolo doi voloși, Gog și Magog, acei doi să vor scula și vor ucide pre izmailteani și pre agareani și pre hutoreani, pierde-i-vor pre toți că îngerul Domnului sminti-va ei la Câmpul Oiei”⁴⁴. Apoi, după ce împăratul grec Mihail va înfrânge năvălitorii și va instaura pacea, va surveni încă o invazie: „deschide-se-va poarta cea de aramă de la miazănoapte la acea vreme și vor <i>eși izmailteanii, mulțime de ei câte cu două capete și câte cu două obraze, ceia ce au fost încuiați de Alecsandru, și să vor spăria de ei alte limbi”, „vor mânca trupurile oamenilor și sângele lor ca apa bea-l-vor, mânca-vor împuțit și spurcat, scorpii și șerpi și gadine și mortăciuni și ce leapădă muierile și pruncii în frigări trage-i-vor și-i vor frige și vor prăda tot pământul”⁴⁵. Desemnând generic

⁴⁰ BAR, ms. slav 649 (Moldova, c. 1518-1574), fila 70 recto. BAR, ms. slav 309 (Moldova, 1545-1570), fila 5 recto.

⁴¹ BAR, ms. slav 649, fila 77 verso.

⁴² Н. С. Тихонравов, *Памятники отреченной русской литературы*, Том II, Москва, в Университетской типографии, 1863, с. 224.

⁴³ Fl. Dudaș, *Manuscrisele românești medievale din Crișana*, Timișoara, Editura Facla, 1986, p. 28, 120.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 120.

⁴⁵ *Ibidem*.

năvălitorii apocaliptici prin termenul „izmailteanii”, traducătorul scrierii sugera că, între evenimentele de la sfârșitul lumii, se vor număra invaziile și atrocitățile popoarelor musulmane.

Aceeași profecie, însoțită de unele particularități, e prezentă în versiunea slavonă a *Apocalipsei Sfântului Andrei cel nebun pentru Hristos*, atestată în Țara Moldovei, în sec. XVI. Autorul reia portretul consacrat al „popoarelor scârboase” care „se vor răspândi pe întregul pământ, mâncând carne de om și bând sânge, mâncând câini și muște, și fiindu-le dulce orice scârboșenie a acestei lumi”⁴⁶. Comparativ cu alte surse, lucrarea citată prevestește că invadatorii vor veni din India, în număr de „72 de împărați, împreună cu oamenii lor”⁴⁷. Lista cu etnonimele năvălitorilor lipsește, dar în două din manuscrisele consultate, pasajul conținând profecția se intitulează: „Despre popoarele din vremurile din urmă. Aceasta despre tătarii cei închiși va spune sfântul”⁴⁸. Într-o traducere românească a apocalipsei citate, din sec. XVIII, „popoarele scârboase” sunt identificate cu tătarii (*Spunerea dă faptele tătarilor*), iar într-un alt manuscris – cu păgânii⁴⁹. Versiunile amintite ale *Apocalipsei Sfântului Andrei cel nebun pentru Hristos* probează continuitatea tradiției de a identifica ultima năvălire barbară cu tătarii sau, generic, cu popoarele necreștine.

Cu începere din sec. XVI, în spațiul românesc a circulat apocriful bulgar *Cuvânt despre Sibila și împăratul David*, reprezentând prelucrarea unei scrieri bizantine care includea profecții atribuite Sibilei. Cărturarul bulgar, în conformitate cu prototipul bizantin al lucrării, zugrăvește alegoric istoria umanității prin succesiunea a două sori. În còpiile slavone și românești ale apocrifului, ultimul soare, de la sfârșitul lumii, îl constituie „Tătarii ce varsă sînge pre pământ, și nime înaintea lor nu va sta, și vor mânca toate țărâle”⁵⁰. La rândul ei, prevestirea înfrângerii tătarilor cunoaște variații în manuscrise. În cel mai vechi exemplar slavon al lucrării (de redacție mediobulgară), din prima jumătate a sec. XVI, din Țara Moldovei, se spune că tătarii „vor pieri de la un om, cu numele arhanghelului”⁵¹. Cu mici diferențe de formulare, prevestirea o aflăm și în una din traducerile românești ale lucrării, datată

⁴⁶ BAR, ms. slav 649, fila 95 recto.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*. BAR, ms. slav 134 (Serbia, sec. XV și XVI; de la Mănăstirea Neamț, Țara Moldovei), fila 185 verso.

⁴⁹ C. Velculescu, *Nebuni întru Hristos*, București, Paideia, 2007, p. 105.

⁵⁰ *Arhivele Naționale ale României* (București), rola 70/191, ms. 740 (Moldova, prima jumătate a sec. XVI), fila 103 verso. E. Simionescu, *Monumente literare vechi: Codicele de la Cohalm*, Iași, Tipografia „Lumina Moldovei”, 1925, p. 49. D. I. Simionescu, *Sibilele în literatura română*, București, Atelierele Grafice „Cultura Națională”, 1928, p. 13.

⁵¹ *Arhivele Naționale ale României*, rola 70/191, ms. 740, fila 103 verso.

1600-1625, provenind din Transilvania⁵². Într-o altă copie românească, din 1592, din Transilvania, înfrângerea tătarilor, de asemeni, este pusă pe seama forțelor umane și cerești: „vor peri de niște oameni dela apus, și să vor chiema Muscalii, și-i vor bate cu numele lui arhanghelul Gavriil”⁵³. O altă versiune a lucrării (după un izvod sârbesc), copiată de Costea Dascălul din Brașov, între 1693-1703, prevestește înfrângerea tătarilor doar de o putere de pe pământ: „le va veni pieire de un împărat despre apus de-l va chiema Mihail țar. În veacul de apoi, la sfrășeniia tuturor”⁵⁴. În concluzie, versiunile apocrifului *Cuvânt despre Sibila și împăratul David* ilustrează tradiția constantă de a include invazia tătarilor în scenariul apocaliptic. Identitatea forței care va înfrânge tătarii variază, fapt ce denotă circulația diferitor redacții ale lucrării citate și revizuirea periodică a profeției.

Legenda despre popoarele închise de Alexandru Macedon, însoțită de o profeție apocaliptică, apare în manuscrisele romanului *Alexandria*, având la bază prototipuri bizantine. Într-o copie slavonă a acesteia (de redacție sârbească), din a doua jumătate a sec. XVI, realizată în Țara Moldovei, aflăm lista popoarelor care vor năvăli înainte de sfârșitul lumii: „ГОТИТИ, МАГОТИ И НАГАСЪИ, И АГАСИЕИ, ЗАНИХЫ, АВАНРЕСИ, ФИТЪЕ, АНЕВЫ, ФАРЪЗАНИ, КЛИАДИ, ЗАНЕРИ, ТАТЪАННИ, МАРТЪАННИ, ХАМОННИ, АРГЫМАРТЫ, АНОУФАГЫ, ПСОГЛАВНЪИ, ФАРМЕДЪИ, АЛЕНЕС, ФИСОНИКЕНИ, АКЫИ ИНЕИ, САЛАТАРЪИ”⁵⁵. În cea mai veche traducere românească a *Alexandriei*, păstrată într-o copie din 1620, din Transilvania, numele năvălitorilor apocaliptici derivă dintr-un prototip slavon, devenind greu inteligibile: „Gotii, Magotii, Agazii, Axanii, Divrisii, Sostenii, Xanartii, Saxaxanii, Climadii, Theanii, Xeanii, Armatanii, Hohanii, Agramadii, Anutaghi, Psoglavii, Xardei, Anesixii, Sisonichii, Alasartii”⁵⁶. În raport cu *Apocalipsa lui Metodie din Patara*, copiștii romanului *Alexandria*, în versiune slavonă și românească, au redat fidel primele două nume ale năvălitorilor, de sorginte biblică (Gotii, Magotii), precum și al „capetelor de câini” (псоглавнѣи, Psoglavii). După cum observa filologul Vasile Bogrea (1881-1926), forma numelor *Gotii*, *Magotii* reprezintă „o interesantă amalgamare între legenda biblică despre *Gog* și *Magog*, vestiții „jidovi” (uriași), dușmani ai lui Israel, trecuți din Apocalips în romanul lui Alexandru, și realitatea

⁵² *Literatura română medievală*. Antologie alcătuită de un colectiv condus de D. H. Mazilu, București, Editura Academiei Române, Univers Enciclopedic, 2003, p. 472.

⁵³ E. Simionescu, *op. cit.*, p. 49.

⁵⁴ D. I. Simionescu, *op. cit.*, p. 13.

⁵⁵ BAR, ms. slav 357 (Moldova, a doua jumătate a sec. XVI), fila 100 recto.

⁵⁶ N. Cartoian, *Alexandria în literatura românească. Noui contribuții (studiu și text)*, București, Cartea Românească, 1922, p. 101.

istorică contemporană a *goșilor*⁵⁷. Astfel, putem conchide, romanul *Alexandria* conservă varianta de identificare a năvălitorilor Gog și Magog cu goții.

În manuscrisele românești ale *Alexandriei*, profetia ultimei invazii barbare a cunoscut ajustări la realitățile istorice. În exemplarul din 1620 al romanului, după lista „limbilor păgâne”, aflăm următoarea prevestire: „voru eși aceste limbi în zilele lu Antihrist, cându va împărăți elu, și să voru închina lui și ei vor fi muncitori de creștini și cu Ovrei și cu Țigani și voru mânca coconii creștinești”⁵⁸. Aceeași profetie mai apare, într-o formulare puțin diferită, în manuscrisul *Alexandriei*, copiat de Bucur Gramaticul, în anul 1702: „voru eși aceste limbi păgâne când va naște *Antihrist* pre lume, atunce li se va deșchide lor ușa și vor eși la lume și să vor închina lui *Antihrist* și vor munci ei pe creștini cu Ovrei și cu Țigani în 3 ai la vécul de apoi, și vor lua pre copii oamenilor și-i vor frige și-i vor mânca”⁵⁹. Asemeni apocalipselor apocrife sus-menționate, în romanul *Alexandria* e păstrat motivul invaziei barbare, înainte de sfârșitul lumii, și al prigonirii creștinilor. Adăugarea „ovreilor” și „țiganilor”, în continuarea „limbilor păgâne”, exprimă ostilitatea și prejudecățile față de aceste etnii, considerate o amenințare pentru creștini.

Protagoniștii profetiei apocaliptice, Gog și Magog, au reprezentat, pentru mai mulți cărturari români, un reper mitic, evocat pentru a zugrăvi popoarele păgâne din Asia. În unele lucrări istorice, Gog și Magog sunt amintiți în asociere cu tătarii. Explicând originea numelui „Țara Tătărască”, cronicarul Grigore Ureche (c. 1590-1647) scrie: „Numele ș-au luat țara de la apa ce-i zic Tartar, care cură într-acélea părți ce-i zic Magog. Iar lăcuiorii își zicu Mongul”⁶⁰. Cronicarul îi plasează în aceeași filiație cu tătarii și pe sultanii otomani, deoarece „Otoman împăratul lor cel dintăi au fostu tătaru, slujitoriu al hanului celui mare [...]. Acesta de nevoie au ieșit din Țara Tătărască”⁶¹. După cum stabilea P. P. Panaitescu, editorul cronicii lui Gr. Ureche, capitolele despre „Țara Tătărască” și „Împărăția turcilor” s-au inspirat din *Cosmografia* lui Gerhardus Mercator sau dintr-o altă cosmografie, având un

⁵⁷ V. Bogrea, *În jurul „Alexandriei”. „Paștele Blajinilor” și altele*, în V. Bogrea, *Pagini istorico-filologice*. Ediție îngrijită, studiu introductiv și indice de M. Borcilă și I. Mării, Cluj, Editura Dacia, 1971, p. 457.

⁵⁸ N. Cartoian, *op. cit.*, p. 101.

⁵⁹ B. P. Hasdeu, *Scrieri*. Vol. 13: *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*. Tomul II: *Amuși-Ânger*. Ediție îngrijită și studiu introductiv de Gr. Brâncuș, Chișinău, IEP „Știința”; Biblioteca Municipală „B. P. Hasdeu”, 2013, p. 82.

⁶⁰ Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*. Ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P. P. Panaitescu. Ediția a II-a, revăzută, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1959, p. 124. În manuscrisul cronicii lui Ureche, numele „Magog” este redat greșit „Magopi”, care poate fi o eroare a copistului cronicii sau a cronicarului însuși.

⁶¹ *Ibidem*, p. 127.

text similar⁶². Așadar, mențiunea despre Magog reflectă tradiția occidentală de a numi astfel popoarele din Extremul Orient, în baza relatărilor lui Marco Polo⁶³.

O părere similară exprima Nicolae Costin (c. 1660-1712) în *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601*, asociind tătarii și turcii cu biblicul Magog: „Dentr-acesta Magog au eșit niamul știților sau tătarâi toți. Iar den tătarî, turcii, precum și Berosie scrie la carte V, că Magog au aședzat crăiele Asiei, unde turcii stăpânesc”⁶⁴. În plus, autorul conștientizează legătura semantică dintre termenii ebraici *Gog* și *Magog*, pe care nu-i consideră doar niște nume enigmatice: „Magog, care să tâlcuiaște negru, trăind supt cort sau streășină, că Gog să înțalege cortu sau streășină”⁶⁵.

Nicolae Milescu-Spătarul (1636-1708) a consacrat tătarilor o lucrare aparte (*Cartea istoriei deosebit tradusă, cum tătarii bogdoiți au supus sub stăpânirea lor toată împărăția chineză*), scrisă între anii 1678-1679, fiind traducerea și prelucrarea operei *De bello tartarico historia* a misionarului italian Martino Martini (1614-1661). Enumerând triburile tătarilor mongoli, N. Milescu-Spătarul notează că „acele popoare mungale și calmăce sânt cele despre care Biblia scrie că sânt gog și magog, pentru că ei se numesc pe sine mangun și acele popoare sânt cele denumite de către greci, sciți”⁶⁶. Cărturarul român afirmă despre „sciți”: „poporul lor este mai numeros decât toate celelalte popoare din lume și de la ei multe state au început, bulgarii, turcii, tătarii. Toate aceste popoare provin din Sciția și a fost groaznică Sciția nu numai pentru alții ci și pentru însuși Alexandru cel Mare Machedon”⁶⁷. În lipsa altor referințe explicite, putem presupune că autorul se referă la legenda popoarelor închise de Alexandru Macedon sau la întâlnirea sa cu solii sciților, relatată în *Historia Alexandri Magni Macedonis* a lui Q. Curtius Rufus (sec. I d.Hr.). În ultimul caz, episodul din scrierea lui Q. Curtius Rufus a fost tradus de cronicarul Miron Costin cu titlul *Graiul solului tătarăscu cătră Alexandru Machidon*⁶⁸. Astfel, mai mulți cărturari români (M. Costin, N. Costin, N. Milescu-Spătarul) atestă că, în vremea lor, tătarii se considerau urmașii sciților, unul din popoarele barbare ale Antichității.

⁶² *Ibidem*, p. 42-43.

⁶³ W. P. Gerritsen, *op. cit.*, p. 10.

⁶⁴ N. Costin, *Scrieri*. Ediție îngrijită de S. Korolevschi. Vol. I. Chișinău, Editura Hyperion, 1990, p. 47.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ N. Milescu-Spătarul, *Cărticica despre tătari (fragmente) // Manuscriptum*, anul XVIII, nr. 2 (67), 1987, p. 67.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ M. Costin, *Opere*. Ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P. P. Panaitescu, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1958, p. 315.

Descrieri similare ale tătarilor, supranumiți sciți sau Gog și Magog, mai întâlnim în versiunea românească a unei cosmografii anonime, *Povestea Țărilor și a Împărățiilor câte-s în pământul Asiei*, copiată de Costea Dascălul, de la Biserica Sf. Nicolae (Brașov), la o dată cuprinsă în intervalul 1693-1703. Autorul cosmografiei menționează numele suveranului tătar: „hanul cel mare ce să chiamă Gog și Magog și scrie de să mărturiséște domnu domnilor și împărat împărăților, carele mai va ține toată Schitiia supt puterea lui și până astăz”⁶⁹. Autorul anonim reiterează înrudirea tătarilor și turcilor: „turcii mai nainte nu ș-au avut nici o țară nicăieri pre lume, ce au ieșit din neamul tătărăscu”⁷⁰. Popoarele asiatice, aflate sub stăpânirea tătarilor, au trăsături fioroase („trupul ca de om, iar capul ca de câine, alții ca de porc, alții ca de măgari”), moravuri sălbaticе („mai răi de acele fieri sălbateci, căce că au fire sălbatecă, că să închină diiavolilor și fac laudă ca și lui Dumnedzău”⁷¹), amintindu-ne de năvălitorii apocaliptici. Editorii cosmografiei menționate, C. Velculescu și V. Guruianu, presupun că, între sursele sale de inspirație, s-au numărat relatările lui Marco Polo și *Cosmografia* lui Sebastian Münster (1488-1552)⁷². În concluzie, numele mitice Gog și Magog, din *Biblie* și apocalipsele medievale, apar în operele cărturarilor români sub influența lucrărilor occidentale, fiind evocate pentru a descrie popoarele necreștine din Asia (în special, tătarii).

Motivul oamenilor cu cap de câine (în slavonă, **члко”дци псоглавци**; în română, *psoglavii*), menționați între năvălitorii apocaliptici din *Apocalipsa lui Metodie din Patara* și romanul *Alexandria*, a supraviețuit în memoria colectivă, fiind atestat în folclorul românesc. Din sintagma „cap de câine” a rezultat, prin contragere, lexemul *căpcăun*, utilizat pentru a denumi tătarii, turcii sau orice popor barbar, păgân⁷³. Credințele populare despre *căpcăuni*, înregistrate la sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX, reproduc profeția escatologică din *Alexandria*, fără a nominaliza lista „popoarelor scârboase”: „Alexandru Macedon, când a avut o bătălie cu Por împărat, i-o prins și i-o închis între niște dealuri împreunate, unde nu-i zi niciodată și i-o închis acolo, de unde nu vor putea ieși decât la vremea de-apoi. [...] Ei vor ieși de-acolo la vremea de-apoi; și vor începe slujba, pentru care i-o făcut D[umne]zeu”⁷⁴.

⁶⁹ *Povestea Țărilor Asiei. Cosmografie românească veche*. Ediție de C. Velculescu și V. Guruianu, București, Editura Vestala, 1997, p. 90.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 103-104.

⁷¹ *Ibidem*, p. 86.

⁷² *Ibidem*, p. 17, 19.

⁷³ Al. Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*. Ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de T. Ș. Mehedinți și M. P. Marin, București, Editura Saeculum I.O., 2007, p. 146, nr. 1410.

⁷⁴ L. Șăineanu, *Ielele sau zânele rele. Studii folclorice*. Ediție critică și prefață de I. Oprișan, București, Editura Saeculum I.O., 2012, p. 134.

De asemenea, memoria populară a reținut câteva dintre imaginile care, în literatura medievală, zugrăvesc ferocitatea năvălitorilor apocaliptici: „mâncau carne de om”, „schingiuiu mai ales pe femei, străpungându-le țâțele cu frigări arse, iar copiii lor îi mâncau”⁷⁵. Continuând tradiția medievală, credințele românești asociază *căpcăunii*, în special, cu tătarii⁷⁶. Într-un studiu de folclor comparat, Lazăr Șăineanu (1859-1934) constata: „În tradițiunile populare, uriașii se identifică adesea cu monștrii antropofagi și cu spiritele necurate. Astfel *tătarii* la noi și la unguri, *turcii* la slovaci, *jidovii* la sârbi, *sarasinii* la francezi (precum *arapii* la noi) trec uneori în basme drept căpcăuni și duhuri rele”⁷⁷. Filologul și folcloristul român formula legitatea prin care, în imaginarul folcloric, popoarele istorice capătă însușiri fabuloase: „orice neam antic și păgân (după concepțiunea creștină) e identificat de fantazia poporului cu uriași ai trecutului [...]. În virtutea acestei legi, jidovii, elinii și latinii devin reprezentanții unei vechi generațiuni de giganți; apoi, printr-un proces analog al spiritului popular (pentru care memoria istorică nu trece peste 3-4 secole), huni, avari, genovezi, tătari capătă aceleași proporțiuni fantastice și ei devin la rândul lor punctul de plecare al unei cronologii îndepărtate”⁷⁸. Așadar, în folclorul românesc, imaginea *căpcăunilor*, inspirată din profeția ultimei invazii barbare, caracterizează însușirile fabuloase ale popoarelor păgâne, plasate în afara omenirii actuale, în spații îndepărtate (la marginea pământului) și la extremele timpului (în trecutul imemorial, în viitorul apocaliptic).

În încheiere, constatăm că, în perioada medievală, profeția biblică despre năvălirea popoarelor Gog și Magog a fost amplificată prin legenda „popoarelor scârboase”, închise de Alexandru Macedon în spatele unei porți de bronz, care vor năvăli înainte de sfârșitul lumii. În diverse lucrări din Europa medievală, profeția respectivă a fost evocată, în repetate rânduri, pentru a caracteriza invaziile migratorilor (goții, hunii, arabii, cumanii, tătarii ș.a.). În Țările Române, profeția ultimei invazii barbare a circulat, în sec. XV-XVI, prin intermediul *Bibliei* și al exegezilor creștine, prin intermediul apocalipselor apocrife bizantine (atribuite episcopului Metodie din Patara și Sfântului Andrei cel nebun pentru Hristos), a romanului popular *Alexandria* și apocrifului *Cuvânt despre Sibila și împăratul David*. Lista „popoarelor scârboase”, prezentă în unele din scrierile menționate, reproduce deformat etnonimele din originalele bizantine. În câteva manuscrise

⁷⁵ T. Pamfile, *Mitologia poporului român*. Ediție îngrijită și prefațată de I. Opreșan, București, Editura Vestala, 2006, p. 120.

⁷⁶ L. Șăineanu, *op. cit.*, p. 135. T. Pamfile, *op. cit.*, p. 121, 124.

⁷⁷ L. Șăineanu, *op. cit.*, p. 152.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 153.

de origine românească, „popoarele scârboase” au fost identificate cu tătarii și cu „izmailteanii”. În două cazuri, lista a fost prelungită cu numele „ovreilor” și „țiganilor”. Copiștii lucrărilor respective și contemporanii lor proiectau, astfel, în viitorul apocaliptic numele unor invadatori sau ale unor seminții primatele ostile creștinilor. În lucrările istorice și geografice din sec. XVII, numele biblice Gog și Magog denumeau generic popoarele din Asia (în special, tătarii), în conformitate cu relatările surselor occidentale (M. Polo, G. Mercator, M. Martini). Profetia ultimei invazii barbare, a lui Gog și Magog, a devenit un reper temporal, fiind plasată la sfârșitul istoriei, și spațial, popoarele respective fiind localizate la marginea pământului. Spațiul românesc medieval, asemenea altor regiuni europene, a resimțit circulația profetiilor apocaliptice, fiind corelate invaziile popoarelor necreștine. De asemenea, profetiile apocaliptice au constituit o parte din gândirea cărturarilor medievali și a contemporanilor lor.

SUMMARY

In the medieval sources, the belief in a last barbarian invasion, before the end of the world, was inspired from the biblical prophecy concerning Gog and Magog. In the “Apocalypse of Methodius of Patara” (c. 692 AD), known in Byzantium and Medieval West, this prophecy got contaminated with the legend of the “unclean nations”, enclosed by Alexander the Great inside the Gates of the North. In the Romanian Principalities, this prophecy became known due to the Slavonic versions of the Byzantine apocalypses and other sources, being associated in several cases with the invasions of the Tartars. The same prophecy was evoked in the Romanian historical and geographical works from the XVIIth c., as well as in the folklore, in connection with the Tartars, Turks and heathen nations.

Valentin CONSTANTINOV*

CETATEA HOTINULUI ÎN DISPUTELE POLITICO-MILITARE POLONO-OTOMANE DIN PERIOADA 1612-1621

Perioada 1612-1621 este una foarte zbuciumată din istoria Țării Moldovei. Este de ajuns să amintim aici că, în acest răstimp situația politică a Țării Moldovei a fost una foarte șubredă, iar numeroasele bătălii au accentuat instabilitatea generală. Situația cetății Hotinului în această perioadă poate servi drept indiciu relevant al instabilității politice a Țării Moldovei. În această perioadă cetatea Hotinului și-a schimbat stăpânii de șapte ori: în anul 1611, cetatea aparținea domnului Țării Moldovei, Constantin Movilă; odată cu mazilirea lui Constantin Movilă, cetatea a rămas stăpânită de polonezi; în toamna anului 1614, cetatea a fost retrocedată domnului moldovean, Ștefan Tomșa II; odată cu evenimentele din anii 1615-1616, pârcălabul cetății le-a cedat Hotinul din nou polonezilor; după acordul de la Busza/Jaruğa din anul 1617, cetatea a intrat din nou sub stăpânirea domnului Țării Moldovei de atunci, Radu Mihnea; odată cu izbucnirea răscoalei antiotomane a lui Gașpar Grațiani, cetatea a trecut din nou în stăpânirea polonezilor; a fost retrocedată lui Ștefan Tomșa II, revenit la domnia Moldovei în a doua jumătate a anului 1621. Iată de ce o reflectare a situației cetății Hotinului poate contribui la o mai bună cunoaștere a acelei perioade.

Schimbarea lui Constantin Movilă cu Ștefan Tomșa II la finele anului a declanșat un conflict de lungă durată între Rzeczpospolita și Imperiul Otoman pentru deținerea influenței în zonă. Cetatea Hotinului a devenit un fel de etalon al acestei crize.

* **Valentin Constantinov**, doctor în istorie, conferențiar cercetător, Institutul de Istorie al AȘM.

Ea ocupa o poziție importantă, iar deținerea cetății însemna foarte mult în ceea ce privește inițiativa strategică în Țara Moldovei. Izgonit din scaun, Constantin Movilă s-a retras la Hotin, pe care practic l-a închinat polonezilor, care au și așezat acolo o garnizoană militară. Noul domn, Ștefan Tomșa II, de la bun început a făcut presiuni asupra Poloniei, urmărind două lucruri: să-i determine pe polonezi să nu-i mai acorde sprijin lui Constantin Movilă și să obțină retrocedarea Hotinului. Intențiile belicoase ale lui Ștefan Tomșa II au fost confirmate încă de la sfârșitul lunii martie 1612, când cercurile diplomatice de la Constantinopol raportau cancelariilor că domnul Moldovei aduna armate și se pregătea să atace Hotinul¹. Din aceeași perioadă avem știri despre aflarea la Hotin Radu Șerban², izgonit din scaunul Țării Românești în anul precedent și care, după zvonurile care circulau, dorea să meargă împotriva lui Gabriel Báthory, cel care îl izgonise din scaun, pornind o adevărată avalanșă în spațiul românesc în anul 1611³.

Imediat după Bătălia de la Cornul lui Sas⁴, de la mijlocul lunii iulie 1612, în care armatele poloneze, care veneau să-l restabilească în scaun pe Constantin Movilă, au fost zdrobite, Ștefan Tomșa II a făcut demersurile necesare pentru recuperarea Hotinului. El intenționa să elibereze în schimbul Hotinului pe prizonierii polonezi.

¹ „Che il novo Principe figliuolo di Tompsa si ritrovava tuttavia in Iassi dove aspettava alcuni Tartari, Valachi, et Turchi per andar dopo fatta la massa sopra Cottin a procurar di scacciare il detto Costantin”. (*Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu Hurmuzaki* (în continuare: *Hurmuzaki*), vol IV, partea 2, nr.CCCXLVI, p.332.

² Hurmuzaki, supl. I, vol.I, nr.CCXXVI. La aflarea lui Radu Șerban la Hotin se face aluzie și în scrisorile sultanului și ale marelui vizir trimise în lunile februarie și martie (I. Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone*, sec. XVII, Ed. Academiei, București, 1983, nr.33-34 (În continuare: *Corfus*, XVII) de care am amintit mai sus. Firește că pe Constantin Movilă îl interesa în primul rând recuperarea scaunului Moldovei. Radu Șerban miza să poată recuceri scaunul Țării Românești, acolo unde era domn Radu Mihnea. În Țara Românească erau mai mulți partizani ai lui Radu Șerban, care așteptau semnalul ca să poată începe răscoala împotriva domnului aflat în scaun. La 12 septembrie 1612, ei i-au adresat o scrisoare prin care îl chemau să vină în țară: “De aceea rugăm pe domnia voastră, dacă are vreun ajutor de la Curtea Domnească, ca să poată veni, să vină fără întârziere; fiindcă de acum e timpul, noi toți suntem pregătiți...Dacă nu, rugăm de asemenea pe domnia voastră să ne înștiințeze, astfel încât noi să ne descurcăm totuși altfel” (*Hurmuzaki*, IV/1, p. 479-480, nr. CCCCIX (traducere din latină de Roxana Onofrei). O scrisoare a oștirii muntene în același sens a fost scrisă la 15 septembrie 1612 (*Ibidem*, p. 480, nr. CCCCX).

³ Despre evenimentele din anul 1611 în spațiul românesc vezi studiul nostru: *Despre tratatul lui Radu Mihnea cu orașul Brașov din 12 septembrie 1611* // Ioan Neculce – Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei, Iași (serie nouă), IV-VII (1998-2001), p.107-123.

⁴ Valentin Constantinov, *Bătălia de la Cornul lui Sas și implicațiile ei asupra relațiilor polono-otomane* // Materialele conferinței tinerilor cercetători, Institutul de Istorie, Stat și Drept, vol. I, 2011, Chișinău, p.48-60.

Ștefan Tomșa II a încercat să tragă toate foloasele în urma acestui succes neașteptat. Imediat după înfrângere, șleahța poloneză de la granița cu Moldova și-a regrupat forțele și s-a mobilizat în câteva tabere în punctele strategice. O persoană de încredere din tabăra de la Camenița, la 2 august 1612, scria lui Janusz Zasławski, voievodul Volâniei, că Ștefan Tomșa ține la el mai mulți prizonieri polonezi, dar că ar fi de acord să-i elibereze dacă ar primi înapoi Cetatea Hotinului⁵. Cu o zi înainte, la 1 august, același Janusz Zasławski primea, de la Liov, o scrisoare în care se menționa aceeași intenție a lui Ștefan Tomșa II de a negocia și de a schimba numărul mare prizonieri, pe Cetatea Hotinului. Însă, dacă nu i s-ar fi îndeplinit dorința intenționa s-o ia cu forța; de asemenea, amenința să meargă și asupra Cameniței, mai ales că avea mulți turci cu el⁶. Cronica armeană de la Camenița menționează o incursiune în zonele aferente Cameniței, în ziua de 27 iulie, a tătarilor lui Mehmet Ghirei, a fratelui hanului și a moldovenilor⁷. Detașamentele tătarești au fost îndreptate spre Skala, Iazlowiec și Trembowla⁸.

După aflarea știrilor din Moldova, polonezii au organizat apărarea hotarelor imediat după eșecul campaniei lui Stefan Potocki. La granița cu Țara Moldovei, Polonia avea câteva cetăți puternice printre care desigur, și Cetatea Hotinului, cedată de Movilești. Detașamentul de lângă Camenița număra 2000 de persoane. În ziua de 30 august 1612, la Camenița a venit și Stanisław Żółkiewski, care n-a plecat de aici până la începutul lunii octombrie, când a fost încheiată pacea cu Ștefan Tomșa II⁹. Pentru domnul Moldovei rămânea o problemă deschisă – cea a Cetății Hotinului, care a devenit un element de bază în demersurile diplomatice ale lui

⁵ „... miałem wprawdzie dziś trzeci dzień pisane od Jego msci Pana starosty Felińskiego który iest w więzieniu u Stephana tego terażnieiszego. Pisał o tym że ten to Woiewoda oz Cara (?) sys tym i podawa iesli mu zamek Chocimski puszcza o który barzo prosí, tedy wieźnie wszystkie ktorých iest barzo wiele powracac chcę y pokoy iednak y zadzierzywac miedzy pany y państwy ofiaruię się” (*Wojewódzki Archiwum Państwowy (WAP) Kraków, Archiwum Sanguszków, Ms. Nr.75, tom 2, p.19-20*).

⁶ „Stephan Woiewoda tesz traktuię. Chce dac za Chocimski zamek wieźnie ktorých ma nie mało. Jednak przecie z wojskiem swym zamierza iść pod zamek Chocimski y mocą go dobywać, y na Kamieniec się grozi ma przy sobię Turkow nie mało” ... În aceeași scrisoare este dată lista demnitarilor turci care la acea vreme se aflau în Moldova: „Czauszowie y sędziakowie ktorzy w Wołoszech byli y teraz ieszcze są: Alli Basza Madziar ogłu, Achmet Basza zięćkaży Gyryeia Chana który Pierwiey był na tolime Begiem, Chomer Basza eułuchus, Teraznieiszy Beg Tehimscki Michał opla ten przyszedzsy wprzod pod Chocim ięzyka dostał, Sędziakiem Widim Beg, Nikopolski Beg, Sylistryiski Beg Dryzdon (*WAP Kraków, Archiwum Sanguszków, Ms. Nr.75, tom 2, p.21-23*).

⁷ *Cronica de la Camenița // Гаркавец Александр, Кыпчакское письменное наследие, том I. Каталог и тексты памятников армянским письмом, Алма-Ата, 2002, с.1069.*

⁸ *WAP Kraków, Archiwum Sanguszków, Ms. Nr.75, tom 2, p.21-23.*

⁹ La Camenița, Stanisław Żółkiewski a venit împreună cu Gabriel Movilă, fiul lui Simeon. *Cronica de la Camenița, p.1069.*

Ștefan Tomșa II. Deocamdată, preocupările domnului Moldovei s-au îndreptat spre recunoașterea de către polonezi a drepturilor lui la scaunul Țării Moldovei. Acest deziderat era mai ușor de realizat acum, după victoria asupra armatei poloneze și dispariția lui Constantin Movilă.

După bătălia de la Cornul lui Sas, domnul Moldovei a trimis la Constantinopol o parte din prizonieri, precum și capetele mai multor polonezi omorâți în timpul bătăliei. „Trofeele” i-au fost arătate solului polonez la începutul lunii septembrie. Harlay, care transmitea aceste informații de la Constantinopol, menționa că solul polonez a avut un „spectacol rușinos”. Domnul Moldovei încă nu-l expediase la Constantinopol pe conducătorul expediției, Stefan Potocki, despre care se știa că Ștefan Tomșa II nu dorește să-l elibereze înainte de i se retroceda Cetatea Hotinului, precum și boierii refugiați în Polonia împreună cu Constantin Movilă¹⁰. Solul polonez trimis la Constantinopol¹¹ trebuia să-l convingă pe sultan că evenimentele din Moldova nu au nimic de a face cu poziția oficială a regelui, care susținea menținerea bunelor relații dintre cele două puteri. În septembrie, același Harlay scria despre porunca sultanului, adresată domnului Moldovei, să-l trimită la Constantinopol pe Stefan Potocki¹². Între timp, probabil, această ultimă poruncă a sultanului a fost îndeplinită, iar între luna septembrie și prima săptămâna a lui octombrie Stefan Potocki fusese deja trimis la Constantinopol¹³.

Polonezii, preocupați de anihilarea consecințelor înfrângerii lui Stefan Potocki au trebuit să accepte menținerea lui Ștefan Tomșa II în scaunul Moldovei și să încheie un tratat cu acesta, la 8 octombrie 1612, lângă Nistru. Prin acordul încheiat, domnul Moldovei se obliga să: dea toată credința și bunăvoința regelui, să mențină cu toată credința pacea între regele Poloniei cu sultanul turc și hanul

¹⁰ *Hurmuzaki*, Supliment I, vol.I, nr.CCXXXIV, p.152.

¹¹ Probabil este vorba de Grzegorz Kochanski sol la Constantinopol în anul 1612, care la 28 iunie, înainte deci de începutul campaniei lui Stefan Potocki în Moldova, scria acestuia despre starea de lucruri de la Constantinopol în problema titularului scaunului domnesc al Moldovei și despre susținerea acordată lui Ștefan II Tomșa: *Corfus*, XVI-XVII, p.187-189. Scrisoarea face parte din Teki Naruszewicza, 1612, nr.171, p. 485-487. Anume după această scrisoare va începe campania lui Stefan Potocki în Moldova.

¹² *Hurmuzaki*, Supliment I, vol.I, nr. CCXXXV, p.152-153. Ni s-a păstrat o scrisoare de la sultan cu privire la acest subiect: „Ai devenit cu totul vinovat și meriți să fii certat pentru faptul că în ciuda repetatelor porunci ilustre ce ți-au fost expediate, nu l-ai trimis încă la Pragul meu al fericirii pe afurisitul numit Potocki, care se află întemnițat în acea parte”. Tahsin Gemil, *Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomană în documente turcești*, București, 1984, p.155-156, nr.55”.

¹³ Data la care domnul Moldovei l-a trimis pe Stefan Potocki la Constantinopol cupriinsă între aceste două termene: mențiunea de la Constantinopol că Ștefan II Tomșa îl ține pe conducătorul expediției de restabilire a lui Constantin Movilă în scaun de la începutul lunii septembrie și încheierea acordului dintre Ștefan II Tomșa și delegații polonezi de la 8 octombrie 1612.

tătăresc, să mențină pacea între Polonia și Țara Moldovei, să nu încalce tratatele vechi și cele noi încheiate, Cetatea Hotinului rămânea în mâinile polonezilor până la încheierea înțelegerii între rege și sultan. Pagubele pricinuite reciproc urmau să fie analizate de comisari din ambele părți, care să stabilească recompensele pentru păgubași în fiecare an. Prizonierii în frunte cu Stefan Potocki, trebuiau eliberați și aduși la Nistru la Hotin, domnul urma să trimită la sejmul viitor solii săi, pentru a jura credință. Negustorii polonezi să fie liberi să practice comerțul și să nu plătească nimic suplimentat la taxele vechi. De un tratament similar aveau să se bucure și negustorii moldoveni în regat. Ambele părți urmau să le facă dreptate tuturor celor nedreptățiți conform vechilor înțelegeri¹⁴.

La sfârșitul lunii august 1613, știrile venite de la Constantinopol nuanțau situația din țările române extracarpatiche: domnul Țării Românești s-a plâns marelui vizir pe Ali pașa Maghiaroglu, iar Ștefan Tomșa II ar fi încercat recuperarea Hotinului, fiind respins cu mari pierderi de polonezi¹⁵.

Încordarea dintre domnul instalat în scaun la sfârșitul anului 1611 în Moldova și înalții demnitari polonezi, după o relativă acalmie care părea că o să aducă liniștea în ambele tabere, a trecut într-o nouă dimensiune, cea a demersurilor diplomatice, atât de o parte cât și de alta. O solie a regelui polon care ajungea la Constantinopol se plânga otomanilor pe Ștefan Tomșa II protejat de marele vizir, care le-a poruncit tătarilor să nu mai pustiască Moldova, iar domnul Moldovei a primit autorizația să meargă la tătari, să caute prăzile și să-i pedepsească pe făptași¹⁶. La mijlocul lunii mai 1613, Harlay scria despre situația nu tocmai plăcută în care se pomenise diplomația poloneză: polonezii îl mituiseră pe ceaușul turc să prezinte la Poartă evenimentele altfel decât se întâmplaseră în realitate și să insiste la Poartă ca în locul lui Tomșa în scaunul Moldovei să fie numit un alt domn¹⁷. O scrisoare de la regele Sigismund III Waza către marele vizir, scrisă la 20 martie, ajungea la Constantinopol cu aceeași cerere: să-l scoată din scaun pe Ștefan Tomșa II. În acest scop regele însuși i-a dat ceaușului o sumă de bani¹⁸. La mijlocul lunii iunie 1613, solul polonez de la Poartă a cerut ca în Moldova să fie numit domn Gabriel Movilă, sub garanția trimiterii la Poartă a mamei sale, Marghita, și a celor doi frați ai săi, Ioan și Petru¹⁹.

¹⁴ *Hurmuzaki*, supliment II, vol.II, nr. CXC, p. 369-371, după o copie din Biblioteka Jagiellońska, Nr.102, fila 464. În: Archiwum Głównie Akt Dawnych (În continuare: AGAD), Archiwum Radziwiłłów, dz.II, nr.575 altă copie.

¹⁵ *Hurmuzaki*, supliment I, vol. I, nr. CCXLVI, p. 160. Ultimul detaliu despre încercarea lui Ștefan II Tomșa de a recupera Hotinul în anul 1613 prin forța armelor nu este confirmat de alte surse.

¹⁶ *Ibidem*, nr. CCXXXVI, p.154.

¹⁷ *Ibidem*, nr.CCXXLI, p.156.

¹⁸ *Hurmuzaki*, supliment I, vol.I, nr. CCXLII-CCXLIII, p.157.

¹⁹ Viitorul mitropolit al Chievului Petru Movilă.

Ambasadorul francez cunoscător al realităților constantinopolitane, reda răspunsul marelui vizir: fiii lui Simeon sunt ținuți în Polonia pe nedrept, marile vizir mai cerea și restituirea Hotinului²⁰. La 4 iulie trimitând solii săi la regele Poloniei, Ștefan Tomșa II se plângea regelui că de mai multe ori solii săi au fost atacați de părintele Constantin și de Vasile Lozinschi²¹: „de la împărat și pe solii noștri cu scrisori de câteva ori luându-le în Camenița în Cetatea Hotinului în închisoare i-au aruncat, alții au fost omorâți, pe cei de-a treia, scrisorile rupându-le, pecetile le-au rupt și nu ajungeau la Majestatea Voastră Regală, jefuindu-i cu nimic i-au trimis înapoi. Neauzită știu și necuviincioasă prealuminate milostive rege solilor să se facă așa ceva pentru care lucruri merg pentru pace și încheierea înțelegerilor”. În continuare, ruga să li se acorde solilor săi deplina siguranță, acordată solilor și negustorilor polonezi în Moldova, iar făptașii să fie aspru pedepsiți. Îl mai anunța pe rege că împreună cu ceaușul turc Hasan Aga îi trimite pe doi boieri ai săi, Gheorghe Balș și Nicoară mare spătar, arugându-l să aibă încredere în cele comunicate de ei²². În instrucțiunile pe care le-a dat lui Gheorghe Balș și Nicoară, îl ruga pe rege să-l scuze că n-a reușit să trimită până atunci soli, din cauza oștilor dușmane și a răuvoitorilor care stăteau la graniță. Ruga să anihileze acțiunile adversarilor săi din Polonia și, totodată, anunța venirea mitropolitului și hatmanului Moldovei pentru semnarea păcii²³.

Ceaușul turc care venea împreună cu solii moldoveni aducea cu el două scrisori, una de la sultan și alta de la marele vizir. Ambele aveau același conținut și se refereau la boierii moldoveni refugiați în Polonia la fiul lui Simeon, Gabriel, dar și la Cetatea Hotinului care conform vechilor tratate era sub as-

²⁰ *Hurmuzaki*, supliment I, vol. I, nr.CCXLIV, p.158-159. În aceeași scrisoare se mai spunea că Radu Mihnea, domnul Țării Românești, a scăpat de obligațiunea de a construi o cetate pentru că îl mituise pe marele vizir, iar românii din Constantinopol, în schimbul sumei de 80 000 de scuzi, au reușit să evite exilul la care ar fi trebuit să fie supuși în urma ordinului ca oricine nu e născut la Constantinopol să plece la locul lui de naștere.

²¹ Era fiul lui Gheorghe Lozinschi și frate cu Elizabeta Movilă văduvă la acel moment al lui Ieremia Movilă (Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova sec. XIV-XVII*, Editura Enciclopedică, București, 1971, p. 307). A avut un destin dramatic. A fost căsătorit cu o Barnovschioaia, rudă deci cu viitorul domn Miron Barnovschi. A fost robit de tătari (*Documente privind istoria României* (În continuare: *DIR*), A, veacul XVII, vol. 4, p. 302). A ajuns mare stolnic în anul 1609. Certat cu boierii pământeni care îl denunță la regele polonez în a doua jumătate a anului 1611 pentru jafurile, bătăile și prăzile făcute în Moldova, vezi mai sus. A fost omorât de Hanski la 18 (28) noiembrie 1613 (*Cronica de la Camenița*, p. 535).

²² *Hurmuzaki*, supliment II, vol. II, nr. CXCII, p. 376-378.

²³ *Corfus*, XVII, nr.36, p.85-87.

cultarea Porții. În scrisori se cerea întoarcerea boierilor, dar și a cetății Hotinului domnului Moldovei²⁴.

În același timp, Sigismund III trimitea otomanilor scrisoare după scrisoare, condamnând acțiunile lui Ștefan Tomșa II. În viziunea lui pentru depășirea stării conflictuale, în scaunul Moldovei trebuiau puși domni care să le convină atât polonezilor cât și otomanilor. Domnul aflat în exercițiu avea numeroase păcate pe care polonezii nu puteau să i le ierte. Printre altele, opinia oficialilor polonezi era că după ce l-a alungat pe Constantin Movilă, Ștefan Tomșa II a năvălit în Polonia și a făcut acolo pagube mari. O parte din polonezi, ca răspuns la aceste acțiuni, au încercat să-l readucă pe Constantin Movilă în scaun. După victoria asupra lui Constantin, Ștefan Tomșa II a pornit o campanie de persecuție a boierilor, iar aceste acțiuni au provocat refugiul mai multor boieri în Polonia. Printre aceștia se numărau și cei opt boieri a căror predare era cerută de otomani. Conform opiniei oficiale poloneze, Cetatea Hotinului apăra hotarul polonez de jafuri. Scrisoarea lui Sigismund III Waza se termina cu apelul la menținerea bunelor relații polono-otomane²⁵.

Harlay, ambasadorul francez, scria în aceeași zi de la Constantinopol că ambasadorul polonez cerea scoaterea din domnie a lui Ștefan Tomșa II, deoarece acesta ar fi încălcat pacea și că ar fi prădat frontierele Poloniei²⁶. Cronicarul polonez Pavel Piasecki, referindu-se la evenimentele din anul 1613, menționa: „A fost trimis la Poarta Otomană Samuel Targowski cu plângerea că Tomșa pe adevăratul domn

²⁴ *Biblioteka Czartoryski* (în continuare: *Bibl. Czart.*), Ms.343, p.223-224. Scrisoarea după cum rezultă din titlu a ajuns la Varșovia „în ultima zi a lunii iulie 1613”. În *Hurmuzaki*, supliment II, vol.II, nr.CXCIV, p.380. e publicat un text din alt Ms.1644. În text există niște diferențe cu privire la numele boierilor care s-au retras și care se aflau lângă Gabriel Movilă, astfel, în ms. nr. 343 sunt enumerate: „Bâcioc, Iwanko vistier, Turelko pârçălab, Wasul, Woilicz, Pitul, Koczotel, Simion wistiar” <am respectat modul de transcriere din document>; și „Urzeki, Byczek, Ivanko westiar, Iurelko pârçălab, Wasyl, Wierlich, Pital logofet, Simion westiar” din ms. 1644. În text posibil s-a făcut confuzia între „uciekli” – au fugit și „Uriekli”, numele boierului moldovean. Nestor Ureche avea indigeatul polonez din anul 1607 (Zygmunt Wdowiszewski, *Regesty przywilejow indygenatu w Polsce (1519-1793)*, Buenos-Aires-Paryż, 1971, nr. 677; *Volumina Legum*, II, Petersburg, 1859, p. 448, nr. 82) iar în consecință nimeni nu putea cere extrădarea lui Nistor Ureche. De altfel, nimeni din cei pe care otomanii cereau să fie extrădați, după cunoștința noastră, nu deținea indigenat polonez. Ultima precizare nu este lipsită de temeii, atâta timp cât se știe că Nistor Ureche a susținut puternic candidatura lui Gabriel Movilă în detrimentul celorlalți fii ai lui Ieremia Movilă rămași în viață: Alexandru și Bogdan. Despre rivalitatea cu Nistor Ureche, care se afla în tabăra lui Gabriel Movilă, scria Elisabeta Movilă lui Leon Sapiecha în anul 1615. *Corfus*, XVI-XVII, p. 210-213, nr. 101. O altă copie a scrisorii sultanului în *Bibl. Czart.*, Teki Naruszewicza, tom. 108, 1613-1614, fila 245-247, nr. 63, numele boierilor aceleași ca și în ms. 343.

²⁵ *Corfus*, XVII, p. 87-89, nr. 37.

²⁶ *Hurmuzaki*, supliment I, vol. I, nr.CCXLVIII, p.161.

al Moldovei Constantin I-a scos iar țara stricând toate acordurile între Poartă și Polonia și-a luat-o. Despre eliberarea lui Stefan Potocki, care era în Constantinopol în închisoarea numită Neagră, în cătușe de fier întemnițat, avea să se discute în mod particular ca să nu pară că el a intrat în Moldova din permisiunea Rzeczypospolitej²⁷. Polonezii nu au reușit să întreprindă mai multe acțiuni în direcția Moldovei în anul 1613. Problema succesiunii la tronul Moscovei rămânea una prioritară pentru Sigismund III Wasa, iar în această direcție evenimentele nu erau deloc îmbucurătoare nici în anul 1613. Întorcându-se din campania moscovită regele Poloniei convoca în luna februarie 1613 sejmul, iar principala problemă care avea să se discute acolo era cea a plății soldelor pentru ostașii²⁸ întorși de la Moscova. Dacă pentru continuarea războiului moscovit nu ar fi ajuns mijloacele necesare, trebuiau găsite fonduri, cel puțin, pentru asigurarea cetăților dobândite, în special a Smolenscului²⁹. În acele condiții era clar că polonezii nu aveau resurse pentru o nouă campanie în Moldova.

În luna martie 1614, în Hanatul Crimeii a avut loc bătălia decisivă pentru tron. Șahin Ghirei învins a fost nevoit să se retragă în stepă de unde a lansat diferite zvonuri cu privire la locul în care s-ar fi retras, una dintre variante fiind Polonia. În ultimă instanță a ajuns în Persia, dar foarte probabil că un timp a mai zăbovit prin Zaporojie. Poarta Otomană cerea în repetate rânduri extrădarea lui, fiind convinsă că el se ascundea anume în Rzeczypospolita³⁰. Acest fapt firește că nu putea să nu

²⁷ P. Piasecki, *Kronika*, Krakow, 1870, p. 255.

²⁸ Deseori, sumele contractate nu erau plătite, iar soldații se asociau în așa-zisele confederațiuni și cereau plata soldelor restante. Când cererile lor nu erau îndeplinite ei treceau la jafuri. Anul 1613 nu reprezenta o excepție în acest sens. Izvoarele istorice fac trimitere la o întreagă corespondență legată de problemele soldelor neplătite (*Bibl. Czart.*, Teki Naruszewicza, t. 108, 1613-1614, nr. 87, 92, 94, 96, 101, 103, 104).

²⁹ P. Piasecki, *op. cit.*, p. 253-255. Cronicarul polonez Piasecki făcea precizarea că în acel moment nu era timp pentru a se ocupa de problema moldovenească: „Tego zaś roku nic innego pameći godnego nie zaszło w Polsce, gdy sprawami multańskimi w tak ciężkiem zamieszaniu krajowem zaprzętać się nie było czasu” (*Ibidem*, p.255).

³⁰ „Șahin Gerei czar, ktorego wyzy mianowany chan pogromiwszy, uciekaiącym uczynił, ucieklszy y w granice wasze vszedlszy, zachowywa się ... to iest poimawszy y godnymi ludzmi do progu gniazda wielmoznosci naszy odeslicie, iako za zacnych przodkow naszymy przodkowie zwykli byli czynic.” (Șahin Ghirei țarul pe care l-am numit han zdrobindu-i pe cei care au fugit, și fugind în granițele voastre s-au dus și se ascund ... și voi prinzându-l și cu oameni buni la pragul cuibului înălțimii noastre să-l trimiteți, precum pe timpul strămoșilor noștri, strămoșii voștri s-au obișnuit să procedeze) // *Жерела до Історії України-Руси*, том 8, Матеріали до історії української козаччини по р.1631 (În continuare: *Жерела*, I), том I, зібрав и видав Іван Крип'якевич, Львов, 1908, p.132. O altă copie a scrisorii în *Bibl. Czart.* nr.343, p.231-233. Scrisoarea este nedatată, dar răspunsul la scrisoarea sultanului a fost dat la 8 iulie 1614. De aceea, se poate presupune că scrisoarea sultanului a fost emisă la începutul-mijlocul lunii iunie, timp în care a fost trimisă în Polonia, de unde apoi a venit răspunsul.

influențeze natura relațiilor polono-tătărești, iar tătarii aveau un argument în plus pentru incursiunile lor în teritoriile Rzeczypospolitei. Un rol important în situația creată îl aveau și solii ruși care afirmau că Șahin Ghirei se afla la Biserica Albă și că beneficia de susținerea poloneză. Datorită unor cadouri impresionante Rusia Moscovită a încheiat pace cu Hanatul Crimeii în luna august 1614. Moscova stăruia pe lângă han să pornească împotriva Rzeczypospolitei, incursiunile căzăcești fiind considerate drept desfășurate la îndemnul lui Sigismund III. Mișcările trupelor otomane, îndreptate spre Zaporojie, fapt despre care informa Ahmed I, au trezit o mare neliniște în Rzeczypospolita³¹. Se suspecta că scopul acestei campanii ar fi nu Zaporojie, dar un război cu Rzeczypospolita fapt despre care scria Stanisław Żółkiewski la mijlocul lunii septembrie³². În aceeași scrisoare se amintea și de o incursiune căzăcească pricinuită turcilor pagube mari pe litoralul asiatic, nu departe de Trapezunt³³. La 15 iunie 1614, Żółkiewski se întâlnea cu ceașul turc la Camenița, iar 4 cazaci care trebuiau să fie omorâți în fața ceașului au fost eliberați³⁴. În numeroasele universaluri trimise către șlahta poloneză, se arăta pericolul în care se află țara, dar și necesitatea unei mobilizări generale pentru apărarea granițelor în fața unei campanii otomane care se arăta iminentă.

În cadrul dezbaterilor ce au urmat s-a hotărât să se trimită un sol la Poartă, acolo fiind preconizată discutarea mai multor chestiuni, inclusiv a relațiilor polono-moscovite, insistându-se că principala sursă a tensiunilor în relațiile polono-turco-tătărești era Moscova. Senatorii polonezi au recomandat retrocedarea către Moldova a Hotinului³⁵. Se miza pe bunele relații cu Moldova după scoaterea din scaun a lui Ștefan Tomșa.

³¹ Sultanul turc scria că despre distrugerea cazacilor a vorbit cu marele sol al regelui, care se afla acolo. Sugestivă este și componența etnică a cazacilor enunțată de sultan: „care e polonez, care e moscovit, care e moldovean, care e muntean, din diferite popoare s-au adunat” (*Bibl. Czart.*, nr. 343, p. 232).

³² La 26 septembrie 1614, Stanisław Żółkiewski scria deputaților tribunalului despre mișcarea de trupe care proveneau din Grecia, Macedonia, Tracia, Bulgaria la care au aderat contingentele tătarilor, moldovenilor și muntenilor și care doreau să realizeze construcții impunătoare în zona Oceakovului precum și în zonele apropiate. Informații cu privire la situația din regiune i-ar fi fost furnizate și de către Ștefan Tomșa II domnul Moldovei. De aceea, se impuneau măsuri pentru adunarea contingentelor militare pentru a putea contracara acele acțiuni ale otomanilor (*Bibl. Czart.* nr. 343, p. 274-276).

³³ *Bibl. Czart.*, nr. 343, p. 277.

³⁴ *Cronica de la Camenița*, p. 536. Autorul cronicii nu oferă mai multe detalii cu privire la eliberarea cazacilor.

³⁵ Ideea cedării Hotinului este întâlnită și în scrisoarea lui Stanisław Żółkiewski adresată regelui la 12 iunie 1614: „...y do pola nie masz z czym, y Kamieńca, Chocimia nie masz czym osadzić, po którym, że go dzierzym, dawno mym zdaniem nic, telko Pogany tem naybardziej przeciwko nam irrituie Hospodar” (și în câmp nu ai cu ce, și Camenița, Hotinul nu ai cu cine să-l așezi, pentru care că-l ținem, de mult după părerea mea nimic <nu avem>, numai pe păgâni cât mai puternic împotriva noastră îi irită domnul <Moldovei>). *Źródła do dziejów polskich*, tom I, p.99.

La 8 iulie 1614, regele polon răspundea scrisorii sultanului turc și promitea pedepsirea cazacilor pentru actele lor samovolnice, dar totodată le cerea turcilor oprirea incursiunilor tătărești³⁶. Între timp, se zvonea despre apropierea armatelor otomane de granițele Rzeczpospolitej. Ca urmare a acestei întruniri, la Poartă a fost trimis Samuel Targowski, iar în noiembrie 1614, Hotinul³⁷ a fost întors Moldovei³⁸. Campania din septembrie 1614 a otomanilor în Zaporojie s-a soldat cu eșec. La această campanie au participat și contingente militare din Moldova și Țara Românească. Situația deocamdată neclară în relațiile polono-otomane, acutizată de implicarea pe de o parte a cazacilor, iar de alta a tătarilor a intrat într-o nouă fază în toamna anului 1614, când în Rzeczypospolita a venit o solie din Hanatul Crimeii. Poate ca urmare a tratatelor de la Poartă, hanul a primit ordin să se împace cu regele polon. Deocamdată atât Rzeczypospolita cât și Imperiul Otoman optau pentru menținerea unor relații reciproce bune, iar acțiunile tătarilor și ale cazacilor erau mai degrabă niște excepții regretabile decât o normă în aceste relații. Mai avem desigur de adăugat și evenimentele din anul 1612, finalizate cu bătălia de la Cornul lui Sas, dar se pare că regele i-a convins pe înalții demnitari otomani că acea campanie a lui Stefan Potocki era una cu caracter particular și nu ținea de poziția oficială a Rzeczypospolitei.

Nu pentru mult timp avea însă Hotinul să revină domnilor moldoveni. La sfârșitul anului 1615, a fost organizată o nouă campanie poloneză în Moldova, sub conducerea lui Michał Wiśniowiecki și Samuel Korecki, iar pârcălabul Ho-

³⁶ *Жерена*, I, p.135-138, nr.103. O scrisoare cu un conținut asemănător era trimisă de marele cancelar Felix Kryski (*Ibidem*, p.138-140, nr.104)

³⁷ În diferitele instrucțiuni date de rege la sfârșitul anului 1614 sunt evocate motivațiile care l-au determinat pe suveranul polonez să cedeze Hotinul lui Ștefan Tomșa: Hotinul „despre care cezarul turc prin scrisoare a cerut și domnul <Ștefan Tomșa II> altfel nu putea să ne acorde bunăvoința lui, dacă cetatea aceea lui nu i s-ar fi întors ... am poruncit panului hatman <Stanisław Żółkiewski> ca după încheierea unei păci trainice să fi retras din Hotin oamenii, care cu cheltuială pentru Rzeczypospolita cu nici un folos din acele locuri, îl țineau. Cu atât mai mult cu cât regele a procedat astfel ca să nu dea împăratului turc un motiv pentru ostilitate, deoarece mai ușor de câte ori Rzeczypospolita va dori Hotinul să-l obțină, decât menținerea lui.” (Instrucțiunea dată lui Maciei Grabski pentru seimicul din Radziewo, din data de 13 ianuarie, dat la 18 noiembrie anul 1614 *Bibl. Czart.*, nr.343, p.299). Texte asemănătoare au fost elaborate cu prilejul altor instrucțiuni, date în această perioadă (Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone*. Secolele XVI și XVII, ediție îngrijită de Vasile Matei, Editura Academiei, București, 2001, p.204-206, nr.98).

³⁸ „<1614> noiembrie 25, regele a ordonat să fie cedată Cetatea Hotin domnului Moldovei Tomșa și au dat-o” (*Cronica de la Camenița*, p. 536). La 3 decembrie 1614, bailul Veneției la Constanti-nopol, Christofor Valier scria despre hotărârea Poloneii de a-și retrage trupele din Hotin (*Hurmuzaki*, IV/2, nr. CCCLXXVIII, p. 347), iar la 19 decembrie același an despre retragerea trupelor poloneze din Hotin (*Hurmuzaki*, IV/2, nr. CCCLXXIX, p. 347).

tinul le-a predat cetatea polonezilor. Victoria de la Tătăreni din 22 noiembrie 1615 consfințează o nouă schimbare pe tronul Țării Moldovei. Importanța Hotinului s-a profilat atunci când Ștefan Tomșa II revenit în scaun cu ajutor otoman. Anume la Hotin magnații polonezi și gineri ai Elisabetei Movilă au organizat apărarea, iar încercarea armatei care-l susținea pe Ștefan Tomșa II să ocupe cetatea s-a soldat cu eșec.

Disputa dintre Movilești și Ștefan Tomșa II a fost tranșată în vara anului 1616. Printr-o ironie a sorții niciuna dintre aceste tabere nu a avut sorți de izbândă. Inițial, Ștefan Tomșa II a fost dus la Constantinopol și acolo mazilit, tronul Moldovei fiind dat lui Radu Mihnea, iar mai apoi, în urma bătăliei de la Drăgșani, armata poloneză avea să fie zdrobită complet, iar cei doi pretendenți ai Movileștilor la tronul țării, Alexandru și Bogdan, au fost forțați, împreună cu mama lor, Elisabeta Movilă, să treacă la islam.

Cetatea Hotinului a rămas însă în mâinile polonezilor până în anul următor, când între otomani și polonezi era încheiat un nou acord.

Încheierea acordului de la Jaruga/Busza a fost apreciată controversat de contemporani. Trebuie să luăm în calcul în acest caz opoziția de pe atunci din Rzeczypospolita împotriva regelui și susținătorilor acestuia. Printre ei se număra și Stanisław Żółkiewski. În plus, acest acord, chiar dacă stabilea niște principii pentru viitoarele raporturi între polonezi și otomani, nu determina, de exemplu, modalitatea prin care polonezii vor trimite daruri tătarilor, așa cum pretindeau otomanii. Problema cea mai importantă în acest caz era modalitatea prin care Rzeczypospolita putea face față unei asemenea cereri. Stabilirea cotelor pentru cadouri și modalitatea de plată a acestora putea fi adoptată numai de sejm, iar convocarea lui pe un asemenea subiect nu stătea pe agenda zilei. Următorul sejm avea să fie convocat pentru 13 februarie și avea să dureze o lună până la 13 martie 1618³⁹. Constituția sejmului nu prevedea și plata darurilor pentru tătari⁴⁰. Astfel, la puțin timp după încheierea acordului, tătarii și-au reluat incursiunile de jaf în teritoriile poloneze, cu atât mai mult cu cât Rzeczypospolita era angrenată în războiul de succesiune împotriva Moscovei. Principalul vinovat de reluarea incursiunilor tătarești în teritoriile de la margine a fost considerat tocmai Stanisław Żółkiewski, care a încheiat acel acord considerat de opoziția regală unul rușinos. Așa de exemplu, Albrycht Radziwiłł viitor mare cancelar al Lituaniei descria semnarea păcii astfel: „Tabăra <Żółkiewski> a așezat-o și nesilit de nicio circumstanță a semnat

³⁹ Władysław Kononczyński, *Chronologia sejmów polskich (1493-1793)* // Polska Akademia Umiejętności. Archiwum Komisji Historycznej. Seria 2. Tom IV (XVI), nr.3, Kraków, 1948, p. 147.

⁴⁰ *Volumina Legum*, vol.III, p. 156-159.

pacea, renunțând la Moldova. Când la acel sejm făcea despre aceea informare și vedea cum mulți stau porniți împotriva lui, spune: „Unii îmi aruncă în față că sunt fricos, dar când va apărea ocazia voi arăta vitejia mea și atunci nu o mamă moartea fiului său cu lacrimi o va uda”. Ceea ce anul viitor a arătat⁴¹. Cronicarul Pawel Piasecki, contemporan cu evenimentele, scria: „De abia prin pactele lui Żółkiewski moștenitorii lui Ieremia Movilă și ai lui Constantin nu demult omorât din drepturile lor au fost alungați deplin din stăpânirea Moldovei... de acolo s-a dezvoltat tot lanțul înfrângerilor de mai târziu. Și Żółkiewski a regretat faptul că din Rzeczypospolita în Moldova nu putea fi adusă nicio armată și nici detașamente de soldați, care pe domnul așezat de turci să-l poată scoate. Când a fost încheiat acel tratat a poruncit să fie dată turcilor Cetatea Hotinului⁴², până în acel moment ținut în numele Movileștilor și pus acolo de către ei un conducător Nicolae Iwonnia, care a fost tăiat pentru că ordinul său în acel moment nu l-a auzit”. Piasecki era indignat și de distrugerea a două cetăți, Rașcovul și Bersada⁴³, care i s-au părut lui Schender pașa că ar prezenta pericol⁴⁴. În pofida acestor opinii, acțiunile lui Stanisław Żółkiewski din anul 1617 soldate cu acordul de la Jaruga/Busza, trebuie apreciate drept un succes⁴⁵, cu atât mai mult cu cât intențiile lui Schender pașa erau de a obține un succes răsunător împotriva Poloniei⁴⁶. În această ordine de idei vine și scrisoarea lui Gabriel Bethlen către arhiepiscopul Petru Pazmany. Conform principelui Transilvaniei, pacea s-a încheiat cu mare dificultate, iar el a fost cel care a mijlocit-o. Polonezii au renunțat la câteva avantaje, dar și-au asi-

⁴¹ Abrycht Stanisław Radziwiłł, *Rys panowania Zygmunta III*, przełożył Edward Kotlubaj, Wydali Janusz Byliński i Włodzimierz Kaczorowski, Opole, 2011, p. 64.

⁴² Din 1611, Hotinul a trecut dintr-o mână în alta de câteva ori: până la sfârșitul anului 1614, s-a aflat în stăpânirea polonezilor, retrocedat în acel an la finele anului 1615, pârçalabul cetății predă cetatea Movileștilor și ginerilor acestora, Samuel Korecki și Michał Wiśniowiecki. Abia după acordul de la Jargua/Busza domnul Moldovei, Radu Mihnea reintră în stăpânirea Hotinului.

⁴³ În varianta ungurească aparținând lui Gabriel Bethlen a tratatului polono-otoman se păstrează o mențiune importantă despre soarta celor două cetăți: „Întâi un castel cu numele Bersade care se află lângă Nistru și care înainte îl țineau lotrii și hoții de acolo, atacând și prădând, să-l ardă și să-l strice polonii ca și Rașcovul, și după aceea să nu-l facă, pe care polonii chiar în zilele acelea l-ar fi stricat” (*Hurmuzaki*, vol. XV, partea a II, nr.MDCCXXXVI, p.871).

⁴⁴ P. Piasecki, *op. cit.*, p. 267.

⁴⁵ Dariusz Kołodziejczyk, *Tratatul de la Hotin un exemplu de diplomatie premodernă // Revista de Istorie a Moldovei*, 2004, nr.1, p.21.

⁴⁶ Intențiile lui Schender pașa au fost sesizate și de cronicarii polonezi care au scris în acea perioadă (Zbigniew Ossoliński, *Pamiętnik*, opracował i wstępem poprzedził Józef Długosz, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1983, p.84)

gurat liniștea pe viitor⁴⁷. Chiar dacă pacea proaspăt încheiată dădea speranțe în normalizarea relațiilor polono-otomane, în același timp hatmanul Żółkiewski, în scrisoarea lui adresată arhiepiscopului de Gniezno, Laurentiu Gembicki, prevenea că turcii adunați în consiliu secret la sultan au încheiat pace cu perșii și cu toată puterea se pregătesc să vină asupra Rzeczpospolitei⁴⁸. În acea situație retrocedarea Hotinului domnului Moldovei se subînțelegea de la sine și trebuia privită ca atare în contextul complicatelor raporturi polono-otomane.

Evenimentele derulate între anii 1620 și 1621 au fost analizate pe bună dreptate ca făcând parte dintr-un singur conflict polono-otoman. Bătălia de la Țuțora din anul 1620 și bătălia de la Hotin care a avut loc cu un an mai târziu sunt legate între ele și explică situația complexă creată în sud-estul Europei în acel moment. De asemenea, bătălia de la Hotin nu poate fi scoasă din contextul evenimentelor din anul 1620, când armata poloneză condusă de marele hatman și cancelar a suferit o înfrângere cumplită.

În momentul izbucnirii revoltei antiotomane, Gașpar Grațiani a întors Hotinul polonezilor, iar în pofida înfrângerii răsunătoare pe care armata poloneză a suferit-o în urma evenimentelor din anul 1620, Hotinul așa și a rămas în mâinile polonezilor care l-au folosit pentru organizarea apărării din anul 1621. Decizia de a organiza apărarea hotarelor anume la Hotin reprezintă o dovadă în plus a importanței pe care polonezii o acordau Cetății Hotinului.

La 8 august 1621, primele regimente, în frunte cu Stanisław Lubomirski, au trecut Nistrul și au așezat tabăra lângă Hotin⁴⁹. La 10 august din tabăra poloneză a ieșit detașamentul lui Lipnicki pentru pradă și aprovizionare a armatei cu provizii pe seama populației din Moldova. Detașamentul a ajuns până la târgul Siret și s-a întors cu câteva sute de vite⁵⁰.

Câteva slugi din tabăra lui Lubomirski aflându-se după provizii în teritoriul Moldovei au fost atacate de un detașament condus de Miron Barnovschi, care le-a luat caii și carele omorând mai multe persoane. După această întâmplare Jan Karol Chodkiewicz a poruncit să nu se mai facă incursiuni de pradă în teritoriul

⁴⁷ Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. IX, București, 1937, p.153-157, nr.128.

⁴⁸ În această scrisoare hatmanul polonez mai făcea trimitere și la rolul distructiv jucat de cazaci pe care-i vedea drept cauză principală a problemelor existente pentru Rzeczpospolita: *Źródła do dziejów polskich*, wydawane przez Michała Grabowskiego i Alexandra Przewdzieckiego, tom.I, Wilno, 1843, p.100-101. Vezi și AGAD, ZD Papierowych, Nr. 3126.

⁴⁹ *Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r.1621, z rękopismów współczesnych i druków mniej znanych* zebrał Żegota Pauli, Kraków, 1853, p. 113.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 115.

Moldovei, ceea ce a nemulțumit desigur armata. Se credea că el a poruncit asta fie de teama vieții lui Szemberg, care se afla dus pentru tratative la otomani și era în pericol din cauza acestor incursiuni, încât ori otomanii ori moldovenii îl puteau omori, fie din cauza vorbelor lui Petru Movilă, fiul lui Simion, care spera că moldovenii se vor închina Rzeczpospolitei, dar numai dacă teritoriile lor nu aveau să fie pustiite⁵¹. În această perioadă se amintește și despre niște „tâlhari din Tara Rusească” deposedați de către bistrițeni de ceea ce au furat în Transilvania⁵².

Bătălia de la Hotin s-a încheiat cu un tratat semnat la 9 octombrie 1621⁵³. Odată cu încheierea tratatului, ambele armate trebuiau să se întoarcă la locurile lor de dislocație⁵⁴. Cetatea Hotinului era întoarsă Moldovei, iar în lipsa domnului Moldovei⁵⁵, cetatea era lăsată pe seama lui Radu Mihnea⁵⁶, cel care a trudit atâta la încheierea păcii de la Hotin⁵⁷. Jakub Sobiecki nota în jurnalul său că în ziua de 11 octombrie a venit „banul Craiovei, care preluând Hotinul, i l-a dat unui pârcălab moldovean și imediat acolo l-a lăsat”⁵⁸. Acest ban al Craiovei putea fi Ianachi Catargi, care a ocupat această dregătorie între 1613-1616 și 1618-1620. Știm că a plecat în Moldova și că era socrul lui Alexandru Iliș, căsătorit cu o fiică de a sa, Elena⁵⁹. Era în bune relații cu Radu Mihnea ceea ce i-a asigurat desigur statutul

⁵¹ *Ibidem*, p.115-116. Cu toate acestea după cum se menționa în același jurnal de expediție niște slugi ale polonezilor erau în căutarea prăzii prin prisăcile și satele arse ale moldovenilor (*Ibidem*, p. 119).

⁵² *Hurmuzaki*, vol.XV, partea II, p. 915-916, nr. MDCCXC.

⁵³ Textul tratatului în *Ottoman-polish diplomatic relations (15th-18th Century). An Annotated Edition of Ahdnames and Other Documents*, by Dariusz Kołodziejczyk, Brill, Leiden, Boston, Koln, 2000, p.376-380. Varianta poloneză și traducerea în engleză. p. 381-387. Varianta otomană și traducerea engleză. Problemele legate de traducere și sens, dar și cum puteau fi interpretați anumiți termeni diplomați au fost analizate de același autor în *Tratatul de la Hotin – un exemplu de diplomație premodernă*, p. 20-24.

⁵⁴ Și în acest caz însă au apărut anumite divergențe: cine trebuia să pornească primul, ceea ce demonstrează odată în plus cât de mare era neîncrederea în celălalt: *Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r.1621*, p. 175-176.

⁵⁵ Alexandru Iliș era mazilit, iar Ștefan Tomșa II încă nu intrase în domnie.

⁵⁶ „Apoi a patra dzi și leșii după purcesul împărății, octovrie 6, ieșitu și ei din șanțurile sale cu căzacia, lăsindu cetatea Hotinului pre sama Radului vodă domnului muntenescu”, Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei // Opere*, p. 85.

⁵⁷ Rolul de mediator al lui Radu Mihnea este menționat și de cercurile diplomatice de la Constantinopol. *Elementa ad fontium editiones*, vol.VI, p. 300-302, nr. 259. Îl regăsim la Târgoviște la 18 noiembrie 1621 când emitea un document pentru Vintilă mare vornic (*DIR*, B, Țara Românească, veacul XVII, vol.IV, p. 62-63, nr. 73).

⁵⁸ „Przyjechał też był ban krakowski, który odebrawszy Chocim poddał go burkołabowi jednemu wołoskiemu i tam go zaraz na nim zostawił” *Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r.1621*, p. 180.

⁵⁹ N.Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV-XVII*, p. 147.

special în timpul imediat următor bătăliei de la Hotin⁶⁰. Cercurile diplomatice de la Constantinopol remarcau rolul de intermediar pe care l-a avut Radu Mihnea și, totodată, eșecul sultanului, care a pierdut în acea campanie foarte mulți oameni și a fost constrâns să încheie pacea⁶¹. Prezența lui la Hotin este adevărată și de un document intern din Țara Românească⁶². Să fi ținut Ianachi Catargi scaunul Moldovei până la venirea lui Ștefan Tomșa II? Oricum știrea de mai sus admite această posibilitate⁶³.

În urma lor rămânea o țară pustiită, cu populația în bejenii. De abia peste șapte ani avea să se afle proporțiile tulburărilor din Moldova pe care le-au adus bătăliile de la Țuțora și Hotin.

Bătălia de la Hotin, terminată indecis⁶⁴ a fost oarecum un moment de cotitură în relațiile polono-otomane. Problemele interne și externe ale celor două mari puteri s-au amplificat: polonezii au pierdut Riga, cucerită de suedezi⁶⁵, iar otomanii cu ceva timp înainte, Babilonul, pentru care au trebuit să încheie pace cu perșii⁶⁶, concentrându-și atenția asupra Poloniei. De acum înainte cel puțin pentru jumătate de secol⁶⁷ niciodată nu s-a mai ajuns la o confruntare polono-otomană deschisă de proporțiile celei din anul 1621. Întâmplător sau nu, peste acea jumătate de veac bătăliile polono-otomane s-au dat din nou la Hotin, de astă dată polonezii avându-l drept comandant pe Jan III Sobieski.

⁶⁰ Valentin Constantinov, *Țara Românească și Țara Moldovei în timpul domniilor lui Radu Mihnea*, Iași, Editura Universității „Al.I.Cuza”, 2007, p. 90-91.

⁶¹ *Hurmuzaki*, supliment I, vol.I, p. 191, nr. CCXCIII: „De 10 Septembre jusq'au St Michel (29) n'a pas été possible aux Turcs de disloger les Polonnois de leurs retranchements, que apres y avoir perdu une incroyable quantité de gens, et le Grand Seigneur fut contrainct de venir a un traicté de paix par l'entremise de Radulo, vaivode de Valaquie”.

⁶² „a fost în oaste la Hotin cu împăratul sultan Osman când au fost leat 7130 <1621>” *DIR*, Seria B. Țara Românească, veacul XVII, vol.IV (1621-1625), p. 383-384, nr. 393.

⁶³ Primul document intern cunoscut de la Ștefan Tomșa II datează din 4 noiembrie 1621, *DIR*, Seria A. Moldova, veacul XVII, vol.V (1621-1625), p. 68-69, nr. 89.

⁶⁴ După cum subtil avea să remarce Dariusz Kołodziejczyk, „fiecare dintre părți putea pleca de pe câmpul de luptă cu convingerea că anume ei îi aparține victoria”, în *Tratatul de la Hotin – un exemplu de diplomație premodernă*, p. 23.

⁶⁵ P. Piasecki, *Kronika*, Krakow, 1870, p. 302-303.

⁶⁶ Miron Costin scria: „tot au lăsatu grijea Vavilonului și au stătut după gățirea asupra leșilor” (*Letopisețul Țării Moldovei*, în *Opere*, p. 76).

⁶⁷ Un nou război polono-otoman a avut loc între anii 1672 și 1676 și s-a terminat cu formarea jelaletului Cameniței, dependent direct de Poartă. Vezi în acest sens: Dariusz Kołodziejczyk, *Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki 1672-1699*, Warszawa, 1994).

SUMMARY

The period between 1612-1621 is very troubled in the history of Moldavia. Suffice it to mention here that in this time the political situation of Moldavia will be very complicated and many battles will increase the general instability. Hotin during this period will be perhaps the best indicator of political instability of Moldavia. Recall that in the period between 1611-1621, the city of Hotin changed owners seven times: in 1611, the city belonged to Moldavia ruler Constantine Movila; with the change of Constantine Movila, the city will remain ruled by Poles; in the fall of 1614, the city is returned to the prince of Moldavia, Stephen Tomşa II; with the events of the years 1615-1616, chief magistrate of the city ceded back Hotin to the Poles; after agreement from Busze / Jaruga in 1617, the city again came under the rule of Radu Mihnea; with the outbreak of the rebellion by Gaspar Graziani fortress yet again went back to the control of Poles; Hotin will be returned to ruler Stephen Tomşa II reinstated in the Moldavia in the 1621. Hotin city is important to determine the general situation in this period.

Artur LEȘCU*

ABUZURI ALE AUTORITĂȚILOR MILITARE RUSEȘTI ȘI FORME DE REZISTENȚĂ ALE POPULAȚIEI BĂȘTINAȘE (1812-1828)

După ce Basarabia a fost anexată de Imperiul Țarist, populația locală a trebuit să se conformeze situației și să coabiteze cu militarii ruși intrați în regiune. Inițial, localnicii nu au demonstrat față de aceștia nici ostilitate, dar nici prea mare bucurie. La nivel oficial, armata rusă era percepută ca una profesionistă, înalt disciplinată, inclusiv grație metodelor active de menținere a disciplinei, cum ar fi, să zicem, pedepsele corporale. Comandanții primeau ordine oficiale să mențină relații bune cu populația din zonele în care erau încartiruite subunitățile sau unitățile lor militare. Dar era aproape imposibil să ții sub control strict un număr atât de mare de soldați trecuți prin războaie și prin numeroase campanii militare. Unii, mai ales membrii regimentelor de cazaci, se dedau la abuzuri, jafuri și chiar crime. Lider în încălcările grave de disciplină militară și ale ordinii de drept era Regimentul 2 de Cazaci din Orenburg. Nu doar cazacii de rând din acest regiment, ci și comandanții lor nemijlociți, corpul de ofițeri, își permiteau să comită infracțiuni. În 1813, întregul efectiv al numitului regiment a fost implicat într-un caz extrem de grav.

În acea perioadă, locuitorii Basarabiei anexate nu-și încetaseră relațiile economice și umane cu cei din Principatul Moldovei și din Bucovina recent anexată și ea la Imperiul Habsburgic. Profitând de noile oportunități economice, dar și de

* **Artur Leșcu**, doctorand, lector universitar, Universitatea de Stat de Educație Fizică și Sport, catedra Psiho-pedagogie și științele socio-umaniste.

lipsa unor bariere lingvistice, cetățenii austrieci din Bucovina veneau în Basarabia în scopuri de afaceri.

Astfel, în primăvara anului 1813, câțiva locuitori ai satului Găinești din ținutul Sucevei, în frunte cu frații Vasile și Eremia Scutari, au adus în Basarabia, la pășunat, cirezi și turme de animale ce aparțineau logofătului Mitropoliei Moldovei, Constantin Clucer. Autoritățile locale le-au oferit un loc de pășunat în vecinătatea localității Mitoc, lângă Prut, teren aflat în raza de observație a pomenitului regiment de cazaci din Orenburg, al cărui statul-major se afla în satul Dinăuți. Cazacii au încercat să profite, prin toate mijloacele, de pe urma acestor păstori, cetățeni ai altui stat. Zilnic, amenințându-i cu armele, cazacii le luau cu forța câte doi-trei miei. În plus, în lipsa unui control eficient din partea superiorilor, sutașul regimentului, Șarapov, stabilise și o taxă ilegală de doi cervoneți pentru adăpatul animalelor. Un caz cu totul ieșit din comun s-a înregistrat de Sărbătoarea Sfinților Apostoli Petru și Pavel, când cazacii Sokolov, Polonikov, Belșeev și Kurocikin au venit la stână să ceară în mod obraznic miei. Păstorii, care au refuzat să le satisfacă poftetele, au fost luați la bătaie. Ca să scape cumva, trei dintre păstori s-au aruncat în apele Prutului, încercând să-l treacă înot spre Moldova. Unul dintre ei s-a înecat în timpul traversării. A doua zi, întorcându-se la stână, cazacii i-au bătut cu bestialitate pe păstorii rămași, pe unul omorându-l în bătaie.

Speriați, păstorii și-au adunat în grabă animalele și s-au mutat în alt loc, lângă Valea Mare. Ca să-și ascundă faptele pentru care puteau fi trași la răspundere penală, cazacii au complotat cu mazilii Ion Popov, Nicolae Gornicean, Nicolae Bechitari, înscenând demascarea unei presupuse tentative de trecere frauduloasă a frontierei de stat. În timp ce păstorii luau masa la crâșma din Valea Mare, mazilii și complicii lor i-au învinuit că ar vrea să treacă ilegal Prutul cu tot cu animale și au chemat cazacii. Sutașul Șarapov, ajungând la fața locului, i-a arestat pe păstori și i-a închis într-un beci, unde aceștia au fost ținuți ilegal timp de două luni de zile, fără ca autoritățile locale să știe ceva despre acest lucru. Toate animalele au fost confiscate sau, mai bine-zis, înstrăinate de către cazaci. Cele 2.000 de oi, 20 de boi, 47 de vaci și un cal au fost vânduți: 1 leu 10 parale – oaia, 30 lei – bovina. Banii au fost împărțiți între complicii. Autoritățile au aflat despre această crimă abia la 14 ianuarie 1814, când unii păstori, reușind să evadeze din închisoarea improvizată, au depus o plângere către ispravnicul ținutului Iași, Iamandi¹. Nu se știe cum a reacționat la această situație comandamentul regimentului, însă, ținând cont de consecințe, pare să fi reacționat inadecvat.

¹ *Arhiva Națională a Republicii Moldova* (În continuare: ANRM). Fondul 5, inventarul 2, dosarul 112, filele 1-31.

Nu doar gradații, ci și ofițeri acestui regiment, condus de comandantul Vetoșnikov, se comportau brutal cu populația. Erau persecutați nu doar țăranii simpli, ci și autoritățile locale, chiar dacă acestea îl reprezentau direct pe împărat. De exemplu, ispravnicul Popescul din ținutul Codru, aflând de la localnici că, pe parcursul anului 1814 și la începutul anului 1815, aceștia fuseseră impuși, prin intimidări și bătăi, să semneze certificate false, ce să confirme comportamentul exemplar al efectivului încartiruit în localitățile ținutului, a decis să le întoarcă în cancelaria regimentului.

Intervenția funcționarului în apărarea intereselor populației locale a provocat reacții negative din partea lui Vetoșnikov, mai ales că Popescul cerea încetarea violențelor cazacilor asupra țăranilor și restituirea căruțelor rechiziționate ilegal de la săteni de către ofițerii regimentului. Ultima cerință îi viza pe mai mulți ofițeri, care foloseau căruțele sătenilor în scopuri personale. La 13 martie 1815, în jurul orei 22.00, Vetoșnikov, însoțit de trei ofițeri și patru cazaci, a intrat cu forța în sediul isprăvniceiei unde locuia Popescul, insultându-l și cerându-i să elibereze certificate favorabile. În dimineața următoare, la isprăvnicie s-a prezentat esaulul Gaibadulin, care și-a cerut scuze de la Popescul pentru comportamentul nedemn de un ofițer din noaptea precedentă, însă peste puțin timp a revenit și comandantul Vetoșnikov, însoțit de un grup de ofițeri, insistând din nou, brutal și grosolan, cu cuvinte necenzurate, ca efectivului regimentului să i se elibereze certificate de bună conduită. Ispravnicul, nelăsându-se intimidat, le-a cerut din nou să facă ordine în regiment². A urmat o nouă serie de înjurături, iar Popescul a părăsit încăperea de serviciu, ascunzându-se de furia ofițerului într-un loc sigur, de unde, la 15 martie, a înaintat o plângere guvernatorului civil al Basarabiei.

Aflarea în Basarabia a acestui regiment influența negativ și moralitatea socială. Prezența militarilor sporea și numărul divorțurilor și al cazurilor de adulter (probabil, cititorul știe bine cât de atractivă este uniforma militară pentru unele reprezentante ale sexului frumos). Astfel, în octombrie 1815, un oarecare Evsikov, registrator de colegiu, a înaintat ispravnicului ținutului Greceni o reclamație la adresa esaulului Gaibadulin, cunoscut nouă din cazul precedent. Acesta, încartiruit în Chirhani, a sedus-o pe soția numitului funcționar, ademenind-o să fugă de acasă; după ce soțul a reîntors-o în căminul conjugal, ea a fugit din nou la Gaibadulin³. Ilegalitățile comise de acești cazaci în Basarabia au încetat abia după ce regimentul lor a fost înlocuit cu un regiment de cazaci de pe Don.

² ANRM. F. 5, inv. 2, d. 215, f. 53-54.

³ ANRM. F.2 (1), inv. 1, d. 440, f. 30-31.

Nu doar trupele de cazaci, ci și armata regulată comitea jafuri și ilegalități. În acea perioadă, regimentele de infanterie erau aprovizionate de către populația din localitățile prin care acestea tranzitau, fapt ce înlesnea jafurile și tâlhăriile. De exemplu, la 23 și 24 martie 1815, în timpul unui popas în satul Snegureni, ținutul Sorocii, soldații din două batalioane ale Regimentului Infanterie Nyslott au rechiziționat de la localnici 1 kg de orz, 3 care de fân, 2 vaci, mai multe păsări și porcine. O companie a aceluiași regiment, care a trecut prin sat în ziua de 25 martie, a procedat în același mod. Pe data de 28 martie, o altă companie a regimentului în cauză a rechiziționat abuziv de la localnici un car de fân și o vacă, iar pe 30 martie o altă companie, amenințându-i pe săteni cu bătaia, a rechiziționat încă o vacă, un car de fân și 8 dimirlii de orz⁴.

La 25 martie 1815, locuitorii satului Chetrosu au depus la cancelaria regională o plângere la adresa efectivului unui batalion de infanterie venit din Hotin, staționat timp de două nopți în sat, care a sustras de la săteni, sub amenințare cu moartea, 45 dimirlii de ovăz, 4 care de fân, mai multe animale domestice. Batalionul aflat în trecere prin Chetrosu a comis mai multe abuzuri. Localnicii au fost nevoiți să cumpere de la moșierul Leonard 3 kg de orz pe care au plătit 10 lei. În afară de orz, soldații au luat și 3 kg de fân, găini, unt etc., plătind pentru toate acestea doar 3 lei⁵.

Abuzurile erau uneori însoțite și de crime. De exemplu, în noiembrie 1824, Vasili Tatianov, un soldat din Regimentul 34 Vânători, a ucis intenționat o femeie; în noiembrie 1825, doi soldați din Regimentul Infanterie Iakutsk, Klimov și Afanasiev, l-au jefuit pe Andrei Monta, locuitor al satului Buiucani. În ambele cazuri, comandantii au reacționat prompt: soldatul Vasili Tatianov a fost pedepsit cu 61 lovituri de bici pentru omucidere⁶, iar Klimov și Afanasiev – cu câte 31 lovituri de bici fiecare, aplicate public, la locul comiterii infracțiunii, cu trimitere la munci silnice în Siberia⁷.

Boierimea locală, căreia regimul țarist îi conferise titluri nobiliare, încerca, în măsura posibilităților, să protejeze interesele populației autohtone. Chiar dacă nu se opunea fățiș noul regim, nobilimea manifesta totuși unele acțiuni de frondă: utiliza ostentativ în comunicare limba română, critica modul de viață din Rusia, armata rusă, obiceiurile și tradițiile cuceritorilor. De exemplu, în februarie 1825, s-a înregistrat o situație de conflict în care au fost implicați mai mulți tineri re-

⁴ ANRM. F. 5, inv. 2, d. 223, f. 4.

⁵ *Ibidem*, f. 9.

⁶ ANRM. F. 2, inv. 1, d. 274, f. 15.

⁷ *Ibidem*, f. 53 v.

prezentanți ai celor mai de vază familii nobiliare din Basarabia – Nicolae Donici, Iordache Catargi, Iancu Russo, Constantin Donici, Constantin Millo și Dimitrie Russo. La 8 februarie 1825, porucicul Lukomski, ofițer în serviciul de intendență al Diviziei 17 Infanterie, venit cu chestiuni de serviciu la oficiul de hotărnicie, îi sugerase, în prezența lui Dimitrie Russo, impiegatului acestui oficiu: „contele Voronțov ar trebui să emită un ordin special, prin care să-i impună pe funcționari să învețe aritmetica”. Dimitrie Russo a reacționat prompt: „noi (moldovenii) ar trebui să învățăm matematică, iar voi, ofițeri, ar fi bine să învățați gramatică”⁸.

Schimbul de replici a continuat și în seara următoare. Porucicul Lukomski închiria spațiu locativ în casa secretarului gubernial Constantin Millo. Întorcându-se de la serviciu, a trecut pe lângă un grup de oaspeți ai stăpânului casei (Alexandru Rosset-Roznovanu, Iordache Catargi, Dimitrie Russo, Constantin Pruncul și fratele gazdei, subofițerul Millo din Batalionul 6 Pionieri), care discutau în română. Observându-l pe ofițer, Constantin Pruncul a făcut câteva comentarii acide în rusă referitor la comportamentul bătărănesc în societate al ofițerilor ruși. Subofițerul Millo l-a susținut: „Slavă Domnului că în ultimul timp gulerașele roșii (po-recla ofițerilor din respectiva divizie) apar rar în societate”. Constantin Pruncul a adăugat: „ieșise unul, dar și acela beat”⁹. Surprins, Lukomski, ca superior în grad subofițerului Millo, i-a făcut observație, la care acesta a spus că nu vede în Lukomski un ofițer. Discuția s-a încins, iar Dimitrie Russo l-a amenințat cu bătaia, dacă ar încerca să înainteze în instanță un raport oficial împotriva subofițerului Millo. Constantin Millo a intervenit și el în apărarea fratelui, acuzându-l pe porucic de lașitate: „Domnule, sunteți deja compromis și, din câte se vede, ca și toate gulerele roșii, nu sunteți în stare să vă apărați demnitatea”.

O asemenea dezonoare, conform codului epocii, putea fi ștearsă doar prin duel. În dimineața de 12 februarie, în jurul orei 9.00, porucicul Lukomski, însoțit de doi secundanți, podporucicul Poltorațki și subofițerul Kologrivov, s-au prezentat acasă la Nicolae Donici, unde se aflau deja Dimitrie Russo, Iordache Catargi, Iancu Russo și Constache Millo. Cele două tabere au început din nou să se certe și, în scurt timp, cearta s-a transformat în încăierare. În timpul acestei altercații, Iordache Catargi și Iancu Russo i-au deposedat de pistoale pe Kologrivov și Poltorațki, care s-au retras în curte, ținându-i la distanță cu săbiile pe adversarii lor. Conflictul a încetat abia după ce Constantin Millo a chemat patrula din corpul de gardă al Garnizoanei de la Chișinău¹⁰.

⁸ ANRM. F. 5, inv. 3. d. 691, f. 3.

⁹ *Ibidem*, f. 2.

¹⁰ *Ibidem*, f. 5 v.

Unele abateri disciplinare și infracțiuni comise de militari erau pedepsite de superiorii lor. Spre exemplu, în anul 1825, se aflau sub arest 133 de militari¹¹. În cazul în care militarii încălcau regulamentele și disciplina militară sau comiteau infracțiuni deosebit de grave, aflate sub incidența Codului penal, acestora li se aplicau pedepse aspre. Celelalte infracțiuni împotriva populației civile erau privite însă cu o anumită îngăduință, comandanții de toate nivelurile limitându-se la emiterea unor ordine „severe” și „drastice” prin conținut, dar ineficiente prin executare.

Locuitorii Basarabiei își apărau drepturile prin diverse metode. Cea mai răspândită era înaintarea de plângeri către autoritățile civile. A doua formă răspândită de rezistență era refuzul, sub diferite pretexte, de a presta lucrări și corvezi în folosul militarilor. În perioada 1812-1828, rezistența fizică și-o permiteau doar reprezentanții nobilimii. Țăranii, din diverse motive (frică de represalii, oportunism, simpatie față de o „oaste creștină”), nu manifestau încă o atitudine vădit ostilă față de armata rusă, exprimată prin acte de rezistență fizică. Totuși, abuzurile, jafurile, tâlhăriile și crimele militarilor ruși au condus, treptat, populația Basarabiei la deziluzie față de Rusia.

SUMMARY

The author in his article researches the problem of the attitude of the Bessarabia population to the military units of the Russian army located in the region. In a special mode there are studied the forms of the resistance of the local population towards the military men.

¹¹ ANRM. F. 3, inv. 1, d. 581, f. 26.

Anatolie LEȘCU*

BASARABIA ȘI ASIGURAREA LOGISTICĂ A TEATRULUI DE OPERAȚIUNI ÎN RĂZBOIUL RUSO-TURC 1828–1829

Spre sf. an. '20 ai sec. XIX, devenise clar că dominația Imperiului Otoman asupra popoarelor balcanice era una anacronică. Marile puteri europene (Anglia, Franța, Austria și Rusia) s-au coalizat întru susținerea lor. Pentru a avea un pretext, marile puteri europene i-au cerut Imperiului Otoman să ofere autonomie Greciei. Refuzul Turciei a provocat un conflict direct cu marile puteri europene. Responsabilă de operațiunile militare în războiul cu Turcia, demarat în aprilie 1828, a fost numită Armata a II-a a Rusiei, condusă de la acea vreme de feldmareșalul P. Wittgenstein, șef de stat-major fiind generalul P. Kiseleff.

De fapt, concentrarea trupelor și pregătirea de acțiuni militare începuseră cu mult înainte de declanșarea oficială a ostilităților. Generalul P. Kiseleff considera că, în această situație, victoria în război putea fi asigurată doar prin aprovizionarea adecvată a armatei¹. Se impunea, deci, ca măsură premergătoare acțiunilor militare, menținerea în stare operațională a infrastructurii existente, inclusiv a podurilor. Reparația podurilor deja existente și construcția de poduri noi fuseseră pus exclusiv în sarcina autorităților locale, darea lor în exploatare preconizându-se în luna decembrie 1827². De fapt, lucrările de reparație și construcție au dema-

* Anatolie Leșcu, lt.col(r), conf. univ, dr, Academia Militară, catedra administratie publică.

¹ N. Erancin, *Очерк похода 1829 г. в Европейской Турции*, часть I, СПб, 1905, с.198.

² *Ibidem*, с. 270.

rat mult mai devreme. Încă în 1822, locotenent-colonelul Karpov fusese trimis la Otaci să supravegheze lucrările de construcție a unui pod din piatră, devizul de cheltuieli al căruia constituia 60.495 lei³.

Dar, pentru că specialiștii locali au calculat greșit suma necesară, fondurile alocate s-au epuizat și în noiembrie 1823 lucrările au fost stopate. Acestea au fost reluate în vara anului 1825⁴, când s-au alocat suplimentar 43.641 lei. Pentru podul de la Otaci se cheltuiseră așadar 104.136 lei sau 69.424 ruble asignate. În 1826, s-a construit un pod și peste râul Bâc, costul total al acestuia constituind 8.872 ruble⁵. Lucrările de construcție au fost intensificate în perioada an. 1826-1827, când s-a asamblat un pod plutitor (care a costat 1.297 ruble 25 copeici) peste râulețul Viksta⁶. Planurile elaborate de statul-major al Armatei a II-a prevedeau și construirea unor treceri peste râurile Nistru, Prut și Dunăre la Otaci, Criuleni, Vadul lui Isac, Leca, Sculeni, Satul Nou. Doar pentru an. 1827-1828, în acest scop au fost planificate 23.565 ruble⁷. La Otaci și Criuleni s-au construit poduri de pontoane, cu câte 18 bacuri⁸ fiecare, ambele fiind date în exploatare în decembrie 1827.

Importanță strategică aveau și podurile plutitoare de la Sculeni, Vadul lui Isac, Leca și Satul Nou. La construcția lor au fost folosite mari cantități de cherestea. Conform estimărilor, pentru cele două poduri de pontoane au fost utilizați 1.372 bușteni de diferite dimensiuni și 900 scânduri pentru pardosire⁹. Responsabil de procurarea materialului forestier a fost inginerul cadastral regional Eitner. Dar pentru că comandamentul Armatei a II-a schimba deseori locurile de trecere a Prutului și Dunării chiar și după demararea lucrărilor de construcție, acest fapt antrena și creșterea costurilor. De exemplu, trecerea planificată inițial la Reni a fost transferată la Satul Nou; cea de la Zagarancea – la Leca.

Primul lot de material forestier a fost procurat din Austria, de către antreprenorul Varniotti, și transportat cu pluta pe Prut până la Ismail, de unde fusese preluat de către inginerul Eitner. Toată afacerea, inclusiv cheltuielile pentru transportul până la Ismail, a costat 20.100 ruble 40 copeici¹⁰. La 10 aprilie 1828, a fost

³ Arhiva Națională a Republicii Moldova (În continuare: ANRM). Fondul 3, inventarul 1, dosarul 309, fila 17.

⁴ *Ibidem*, f. 214.

⁵ ANRM. F. 3, inv. 1, d. 950, f. 23-verso.

⁶ *Ibidem*, f. 24, 26.

⁷ ANRM. F. 3, inv. 1, d. 953, f. 648; F. 3, inv. 1, d. 98, f. 39-40.

⁸ Н. Еранчин, *op. cit.*, p. 270.

⁹ ANRM. F. 2, inv. 1, d. 1256, f. 121.

¹⁰ *Ibidem*, f. 46-v.

achiziționat cel de-al doilea lot, pentru care s-au plătit 11.741 ruble 80 copeici¹¹, iar la 19 aprilie – al treilea, estimat la 9.142 ruble 80 copeici¹². Pentru procurarea parâmelor și altor materiale necesare au fost cheltuite încă 7.000 ruble¹³. Procurarea a 14.600 cuie și transportarea lor, împreună cu 16 ancore, de la Chișinău la Sculeni și Reni, a costat încă 735 ruble 12 copeici¹⁴. Transportarea materialului procurat crea mari probleme din cauza planificării deficitare. Transportarea materialului forestier în modul stabilit de autorități – prima tranșă dusă cu pluta până la Ismail, unde a fost stocat și apoi dusă cu căruțele la Reni și Vadul lui Isac – era nejustificată și anevoioasă. Mult mai logic și mai eficient ar fi fost ca o parte din materialul transportat să fie debarcată de pe plută direct la Reni și la Vadul lui Isac, în timpul transportării lui din Bucovina spre Ismail. La transportarea lemnului de la Ismail la Reni au fost folosite 400 căruțe ale localnicilor; tot atâtea unități de transport – pentru ruta Ismail - Vadul lui Isac. Căraușilor le-au fost plătite 3.710 ruble¹⁵. Pentru lemnul transportat în aprilie 1828, s-au plătit din bugetul local încă 1.477 ruble 80 copeici¹⁶.

Terenul mlăștinos îngreua și el desfășurarea lucrărilor: pentru a construi o podină au fost angajați 30.000 salahori¹⁷. Un mare volum de muncă fizică și multe materiale de construcție s-au folosit și la construcția podurilor plutitoare pe râulețul Bechet, lângă Reni, și celor între lacurile Ialpug și Covurlui. Lucrările de la Reni și de pe lacul Ialpug urmau să fie coordonate de ispravnicul de Ismail, Golenișcev-Kutuzov, supraveghetor din partea armatei fiind colonelul Bliznev. Din bugetul regional s-au repartizat 15.163 ruble 10 copeici pentru lucrările de construire a podurilor de pontoane¹⁸. Din banii alocați s-au procurat materiale de construcție (cherestea, lemn, cuie, parâme), tot din ei achitându-se și plățile pentru salahori: 20 copeici/zi unui lucrător fără car și 70 copeici/zi unui lucrător cu car.

Dar țărani, deși erau remunerați pentru munca prestată, se eschivau totuși de la lucru. Din cei 200 muncitori și cele 50 de care trimise din ținutul Akkerman (Cetatea Albă) la 16 septembrie 1828, doar 79 salahori cu 35 căruțe au rămas să muncească, restul au fugit pe la casele lor¹⁹. Fugarii au fost înlocuiți cu alți 500 oameni și 50 de care cu boi din același ținut. Ajunși la destinație, lângă Insula Ci-

¹¹ *Ibidem*, f. 44.

¹² *Ibidem*, f. 134.

¹³ *Ibidem*, f. 39.

¹⁴ *Ibidem*, f. 189-v.

¹⁵ *Ibidem*, f. 76-v.

¹⁶ *Ibidem*, f. 261-v.

¹⁷ *Ibidem*, f. 361.

¹⁸ ANRM. F. 2, inv. 1, d. 1247, f. 18-v.

¹⁹ *Ibidem*, f. 76.

tala, aceștia au trebuit să aștepte șase zile, până autoritățile le-au stabilit volumul de lucru. După șapte zile de muncă, neprimind banii promiși pentru provizii, toți oamenii s-au întors, la 29 septembrie 1828, la casele lor²⁰. După ce Nikolai I a cerut construirea unei noi treceri peste Dunăre, ce să lege Ismailul de Tulcea (lucrările constând încă 5.000 ruble), colonelul Bliznin îi raporta guvernatorului civil al Basarabiei că, la 23 octombrie 1828, cele două poduri de pontoane de pe râulețul Bechet și lacul Ialpug sunt deja date în exploatare²¹.

Însă podurile necesitau cheltuieli suplimentare și după darea lor în exploatare. Drept exemplu servesc podurile plutitoare de la Otaci și Criuleni. Cel de la Otaci a fost de două ori rupt de viituri, în nopțile de 17 spre 18 iunie și 8 septembrie 1828. Pentru a-l repara, s-a procurat, de la Odesa, o parâmbă de categoria întâi, de 225 puduri, pentru care contribuabilul basarabean a plătit 3.044 ruble și 58 copeici. Transportarea la Otaci a materialului achiziționat la Odesa a costat încă 150 ruble, prețul final constituind 3.194 ruble 58 copeici²². Muncitorilor angajați la lucrările de reparație li s-au plătit 2.539 ruble 10 copeici²³. În total, pentru reparația podului de la Otaci s-au cheltuit 5.733 ruble 68 copeici din bugetul regional.

Podul de la Sculeni, dat în exploatare la 4 martie 1828, a funcționat până la 7 septembrie 1828, când a fost dărâmat de un val puternic de apă. Toate ancorele au fost scufundate, iar pontoanele aruncate pe malul moldovenesc²⁴.

Redeschiderea traficului peste Prut era o problemă strategică importantă, dar, din cauza sistemului birocratic greoi al Imperiului Rus, menținut chiar și în condiții de război, era dificil să se întreprindă ceva în acest sens. Ancorele și parâmele au fost procurate din Odesa contra unei sume de 2.584 ruble 80 copeici și, la 28 septembrie, aduse la Dubăsari. Ispravnicul ținutului Iași, maiorul Malinski, a avut nevoie de o lună întreagă pentru a soluționa problema transportării din Dubăsari la Sculeni a materialului procurat. La sfârșitul lui octombrie, administratorul local raporta bucurios Chișinăului că a găsit niște cărauși din Onișcani dispuși să transporte materialul la locul de destinație contra unei sume rezonabile de 68 ruble 80 copeici²⁵.

Dar podul de la Sculeni nu a putut fi reparat definitiv nici după ce materialele au ajuns la destinație. Autoritățile regionale, obligate să susțină în condiții de război armata, nu reușeau să înceapă repararea podului. Iarna, când au înghețat

²⁰ *Ibidem*, f. 82

²¹ ANRM. F. 2, inv. 1, d. 1248, f. 17.

²² ANRM. F. 2, inv. 1, d. 1254, f. 18.

²³ ANRM. F. 2, inv. 1, d. 1249, f. 47.

²⁴ ANRM. F. 2, inv. 1, d. 1256, f. 223-v.

²⁵ *Ibidem*, f. 249.

apele Prutului, temporar, problema s-a rezolvat de la sine, dar construirea unui pod funcțional era imperios necesară. Soluția a venit pe neașteptate din partea boierului local Roznovanu, care s-a angajat să construiască un pod peste Prut în schimbul unei autorizații de a percepe o taxă de tranzit de la persoanele civile²⁶. Militarii au fost de acord, însă decizia finală s-a amânat până la încheierea procedurii de predare/primire a funcției de comandant-șef al Armatei a II-a. Răspunsul afirmativ din partea noului comandant-șef, generalul de infanterie Dibici, a ajuns pe masa guvernatorului civil al Basarabiei abia la 14 martie 1829²⁷. Deși răspunsul întârzia, E. Golubțov, guvernator civil interimar, alocase, în luna februarie 1828, pe răspundere personală, 13.365 ruble 41 copeici pentru procurarea de la Odesa și de la Chișinău a parâmelor, smoalei, materialului feros necesar pentru reparația podurilor de la Sculeni și Otaci²⁸.

Boierul conta pe cele cinci-șase bacuri pe care le păstra la Danuțeni și la Pașcani, în Moldova. Dar după cum s-a constatat ulterior, bacurile erau extrem de uzate, având un termen de exploatare de 10-13 ani, așa că era nevoie de încă 8 bacuri²⁹. După mai multe târăgănări, în martie 1829, lucrările de reparație au fost preluate de autoritățile locale ale ținutului Iași, conduse de ispravnicul Malinski și supravegheate de podporucicul detașamentului militar de construcții, Mîlov. Lucrările au luat amploare atunci când statul a angajat un meșter și 10 muncitori calificați, plătiți cu 35 și, respectiv, 15 ruble lunar. Însă nici de această dată banii nu se plăteau regulat. Muncitorii nu au primit salarii pentru lunile iunie-august 1829, ianuarie 1830, martie-aprilie 1830, iulie-septembrie 1830³⁰, motiv din care au depus mai multe plângeri în diferite instanțe. La 29 ianuarie 1830, aceștia i-au solicitat ispravnicului de Iași Malinski, aflat în inspecție la Sculeni, să dispună să li se achite salariul. Injecțiile financiare repetate au redresat situația și, în cele din urmă, muncitorii au fost remunerați. Pentru acoperirea deficitului salarial au fost alocate mai multe tranșe: 2.492 ruble – în aprilie 1829³¹, 3.801 ruble 8 copeici – în ianuarie 1830³², 1.760 ruble – în martie 1830 și 225 ruble – în septembrie 1830³³.

²⁶ ANRM. F. 2, inv. 1, d. 1255, f. 8.

²⁷ *Ibidem*, f. 54.

²⁸ *Ibidem*, f. 30, 46-v.

²⁹ *Ibidem*, f. 71, 75-v.

³⁰ ANRM. F. 2, inv. 1, d. 1255, f. 147-v., 171, 175, 179-v., 187.

³¹ *Ibidem*, f. 97-v.

³² *Ibidem*, f. 180.

³³ *Ibidem*, f. 187.

Podul plutitor de la Criuleni a fost și el distrus de viituri în noaptea de 21 noiembrie 1828. Bucăți mari de gheață au rupt, în doar 5 minute, cele 26 ancore de care erau prinse bacurile, scufundându-le în Nistru; au rupt parâmele și au deteriorat cheiurile de pe ambele maluri ale râului³⁴. Înfruntând condițiile nefavorabile (întuneric și frig), localnicii, conduși de primarul de Criuleni, Zavadovski, și de funcționarul judecătoreiei ținutale din Orhei, Furculiță, au intervenit prompt și au reușit să salveze toate bacurile și să recupereze o mare parte din parâmele rupte. A doua zi, pescarii au început să adune din râu ancorele scufundate³⁵. Pentru reparația podului era nevoie de cantități mari de material de construcție. În primul rând, au fost date din nou cu smoolă bacurile salvate de la distrugere, folosindu-se în acest scop 1.200 puduri de smoolă, care au costat 2.500 ruble³⁶. Lucrările de reparație s-au desfășurat într-un ritm intens. La 21 decembrie 1828, podul era complet restabilit și gata de funcționare, cheltuindu-se încă 2.000 ruble³⁷.

Eforturile susținute ale autorităților locale au făcut ca, pe timpul războiului, rețeaua de drumuri, poduri și treceri peste râu să funcționeze satisfăcător, fără rețineri în mișcarea trupelor. În acest scop s-au investit cel puțin 383.000 ruble din capitalul regional, inclusiv, în anul 1832, 172.296 ruble pentru întreținerea podurilor³⁸.

Planul războiului prevedea desfășurarea de acțiuni militare în Bulgaria, trecerea peste Munții Balcani și ocuparea Constantinopolului. La 14 aprilie 1828, data începerii ostilităților, Armata a II-a număra 115.563 oameni³⁹. În lunile următoare, ea a fost completată cu trupe suplimentare: diviziile 7, 8, 9, 10 Infanterie, Divizia 3 Husari, Divizia 1 Dragoni, Divizia 1 Vânători Călare⁴⁰, numărul efectivului implicat în conflict ajungând la 183.000 oameni⁴¹. La această masă enormă de oameni și animale se adăuga și un convoi militar ambulant, compus, către anul 1829, din 17.000 care de transport și 2.000 cămile⁴². Pentru întreținerea unui asemenea număr de animale de povară se cereau mari cantități de furaj: conform normelor, un cal trebuia să consume zilnic câte 15 livre de fân, iar un bou – 30 de livre⁴³. Autoritățile țariste acordau multă importanță colectării fânului. De aprovizionarea armatei cu furaje urmau să răspundă guvernatorii Basarabiei și al Heresonului și autoritățile din Moldova și Țara Românească.

³⁴ ANRM. F. 2, inv. 1, d. 1246, f. 2.

³⁵ *Ibidem*, f. 6.

³⁶ ANRM. F. 2, inv. 1, d. 1249, f. 29.

³⁷ ANRM. F. 2, inv. 1, d. 1254, f. 33-v.

³⁸ ANRM. F. 3, inv. 2, d. 148, f. 2v.

³⁹ Н. Епанчин, *op. cit.*, p. 358.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 309.

⁴¹ Ф. Затлер, *Записки о продовольствии войск в военное время*, СПб, 1860, с. 115.

⁴² *Ibidem*, p. 126.

⁴³ *Ibidem*, p. 111.

La 30 mai 1828, guvernatorul general militar al Novorosiei și namestnicul plenipotențiar al Basarabiei, contele Mihail Voronțov, au emis o dispoziție ce reglementa cosirea fânului. Fânul se cosea de pe domeniile statului, salariul zilnic al coșășilor fiind de 70 copeici, iar al clăditorilor de stoguri – de 40 copeici. În Basarabia, deoarece statul deținea puține terenuri agricole, fânul putea fi procurat de la persoane private, pierderile acestora fiind recompensate din contul statului: 3 ruble pentru o falcă de teren (o falcă=14.000 m.p.)⁴⁴. Fânul era stocat în șapte depozite (etape) speciale: la Bălți, Chișinău, Bravicea din Moldova, vizavi de Leca, Tarutin, Reni, Brătușeni și Tuzora⁴⁵, câte 260.000 puduri de fân în fiecare⁴⁶. Basarabia trebuia să furnizeze armatei țariste 1.820.000 puduri de fân.

Din cauza condițiilor climaterice grele, în anul 1828, recolta de fân a fost mai mică decât în anul precedent, iar cantitatea de fân strâns – mai mică decât cea planificată. Datele statistice disponibile atestă că, în realitate, au fost strânse 1.469.317 puduri de fân, după cum urmează:

- din ținutul Iași – 405.827 puduri;
- din ținutul Hotin – 302.000 puduri⁴⁷;
- din ținutul Akkerman (Cetatea Albă) – 357.072 puduri⁴⁸;
- din ținutul Orhei – 262.515 puduri⁴⁹;
- din ținutul Ismail – 44.000 puduri⁵⁰;
- din ținutul Tighina – 97.903 puduri⁵¹.

Basarabia a furnizat armatei țariste o cantitate de fân comparabilă cu cea livrată de Țara Românească în anul 1807 – 1.563.000 puduri⁵². Organele de intendență ale armatei au depozitat în total 6.000.000 puduri de fân⁵³, dintre care aproximativ o cincime provenea din Basarabia.

Cea mai mare parte din banii plătiți pentru cele 1.469.317 puduri de fân proveneau din bugetul regional și doar o mică parte – din bugetul imperial. În an. 1828-1829, guvernul regional alocase pentru procurarea fânului 113.770 ruble 30 cope-

⁴⁴ ANRM. F. 2, inv. 1, d. 1287, f. 1 v.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 67.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 41.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 218.

⁴⁸ ANRM. F. 2, inv. 1, d. 1693, f. 8.

⁴⁹ ANRM. F. 2, inv. 1, d. 1287, f. 220.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 153 v.

⁵¹ *Ibidem*, f. 157 v.

⁵² A. Agachi, *Țara Moldovei și Țara Românească sub ocupația militară rusă (1806-1812)*, Chișinău, Pontes, 2008, p. 162.

⁵³ Ф. Затлер, *op. cit.*, c. 123.

ici⁵⁴ din buget, fără a pune la socoteală și cheltuielile de transport, la ele adăugându-se și cele 16.000 ruble alocate de contele M. Voronțov din bugetul central⁵⁵.

Toate aceste eforturi și cheltuieli ale autorităților locale s-au dovedit însă inutile: armata implicată în acțiunile militare din Balcani nu avea nevoie de asemenea cantități de fân. La începutul anului 1831, în unele depozite rămăseseră mari cantități mari de fân neutilizat pe parcursul campaniilor militare din 1828-1829: în ținutul Hotin – 69.000 puduri⁵⁶, la Tighina – 6.800 puduri⁵⁷. La 1 martie 1831, în ținutul Akkerman (Cetea Albă) se afla un surplus de 6.233 puduri de fân⁵⁸. În urma unei contabilizări mai atente, la Tighina s-au atestat încă 3.650 puduri de fân, care inițial nu fuseseră luate la evidență⁵⁹. La pierderi erau trecute 14.935 puduri de fân depozitate în estuarul Nistrului, care, în 1829, ar fi trebuit transportate pe cale maritimă în Bulgaria, operațiune ce nu a mai avut loc, iar fânul, neutilizat timp de 3 ani, a putrezit⁶⁰. Către 23 martie 1831, în ținutul Iași se aflau 87.183 puduri de fân nefolosit, dintre care 2.828 puduri de fân putred⁶¹. O situație similară se atesta și în ținutul Orhei, unde se păstrau 105.790 puduri de fân din recoltele an. 1828-1830⁶². Conform datelor (incomplete) de care dispunem, în primăvara anului 1831, armata rusă nu utilizase 293.591 puduri din fânul colectat de populația Basarabiei cu mari sacrificii economice și în detrimentul propriilor animale, pe parcursul an. 1828-1830.

Deprinși cu rolul lor privilegiat în societate, militarii ruși refuzau să-și hrănească animalele cu fân din anii precedenți, insistând să li se ofere fân proaspăt. Atât cazacii, care păzeau frontiera de pe Prut, cât și trupele ce se deplasau din Balcani spre Rusia, prin ținutul Iași, refuzau categoric să utilizeze fânul din recolta anului 1828. Nereușind să-i convingă, autoritățile locale încercau să vândă fânul rămas populației civile, dar, din cauza calității lui proaste, băștinașii refuzau să-l cumpere, fânul continuând să putrezească în depozite.

În afară de fân, în Basarabia erau depozitate, permanent sau temporar (pentru tranzit), și alte tipuri de produse alimentare. Înainte de începerea ostilităților, res-

⁵⁴ ANRM. F. 3, inv. 1, d. 1380, f. 61 v.

⁵⁵ ANRM. F. 2, inv. 1, d. 1287, f. 37 v, 97, 151, 157-v.

⁵⁶ ANRM. F. 2, inv. 1, d. 1699, f. 7 v.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 8v.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 9.

⁶⁰ ANRM. F. 2, inv. 1, d. 1699, f. 11.

⁶¹ *Ibidem*, f. 18-20 v., 38-205.

⁶² *Ibidem*, f. 35.

ponsabilii de logistică au adunat cantități importante de provizii: crupe – 21.786 sferturi, ovăz – 415.609 sferturi, spirt – 197.194 vedre⁶³, la care, ulterior s-au mai adăugat 3.786 sferturi de crupe și 240.609 sferturi de ovăz, fără a lua în calcul cele 430.395 sferturi de provizii planificate pentru transportarea pe cale maritimă⁶⁴. În anul 1829, proviziile au fost completate cu 260.000 sferturi de făină, 36.400 sferturi de crupe, 200.000 sferturi de ovăz, dintre care Basarabiei îi reveneau 11.000 sferturi de făină, 7.500 sferturi de crupe și 10.000 sferturi de ovăz⁶⁵. În total, pe durata campaniei, în depozitele Basarabiei s-au păstrat 1.178.190 sferturi de provizii. Depozitele alimentare erau amplasate în localitățile Frumoasa, Reni, Leova, Sculeni, Lipcani, Chișinău, Akkerman (Cetatea Albă), Satul Nou, Bălți, Hotin, Briceni⁶⁶. Deoarece proviziile aveau un termen de păstrare restrâns, ele urmau să fie transportate, pe tot parcursul războiului, în Rumelia, depozitele menționate, reprezentând, la etapa inițială, niște simple spații îngrădite, fără încăperi special amenajate, pentru ca amenajarea lor să nu solicite cheltuieli suplimentare din partea autorităților civile. Dar puterea de rezistență a otomanilor și prelungirea războiului au înaintat noi sarcini în fața serviciului logistic și autorităților civile responsabile de asigurarea armatei pe timp de război. Majoritatea depozitelor erau prost amenajate și nu dispuneau de încăperi închise, capabile să protejeze de intemperii produsele agricole. În vara anului 1829, în depozitele din Leova, Sculeni și Reni, proviziile stăteau pur și simplu sub cerul liber. La Lipcani, pe post de depozite erau utilizate casele localnicilor, expuse la riscuri sporite de incendiu⁶⁷. Pentru a îmbunătăți oarecum condițiile de păstrare a proviziilor, contele M. Voronțov a ordonat ca la Sculeni, Leova și Reni să se construiască barăci din stuf și lemn, sumar amenajate, presărate cu nisip, alocând pentru executarea acestor lucrări 25.000 ruble din bugetul regional⁶⁸.

Însă noile calcule realizate de către maiorul Malinski, ispravnicul ținutului Iași, au demonstrat că un singur depozit pentru alimente ar fi valorat 15.000 ruble, costul total pentru cele trei depozite depășind aproape de două ori suma alocată de M. Voronțov⁶⁹.

Epidemia de ciumă din vara lui 1829 a impus măsuri suplimentare de profilaxie, menite să evite răspândirea bolii în perimetrul depozitelor alimentare. La 30

⁶³ Ф. Зарлер, *op. cit.*, c. 110.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 112.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 123.

⁶⁶ ANRM. F. 2, inv. 1, d. 1351, f. 14-15 v.

⁶⁷ *Ibidem*, f. 32 v.

⁶⁸ *Ibidem*, f. 39.

⁶⁹ *Ibidem*, f. 57.

iunie 1830, comandantul suprem al Armatei a II-a, feldmareșalul P. Wittgenstein, a emis o instrucțiune privind combaterea ciumei, care prevedea înființarea a două linii de carantină, una pe Nistru și alta pe Dunăre și Prut. Când ajungeau la Nistru, trenurile cu alimente erau descărcate la Movilău, Dubăsari și Tiraspol, în locuri special amenajate, de unde erau preluate de unități de transport venite din Basarabia, care nu trebuiau să intre în contact cu transportatorii inițiali. Procedura se respecta și la trecerea din Basarabia în Moldova⁷⁰. Respectarea instrucției impunea cheltuieli suplimentare, ce se repercutau asupra populației locale. Totuși, unii ispravnici au reușit să facă față situației, protejând populația ținutului de pretențiile tot mai mari ale autorităților militare. De exemplu, ispravnicul din Tighina (Bender), Milleant, a refuzat să taie pădurile din ținut pentru a amenaja depozitele alimentare⁷¹, iar în august 1829, la declanșarea epidemiei de ciumă, a interzis ca, până la încetarea epidemiei, la Criuleni să fie trimiși cărăuși după provizii pentru armată, chiar dacă acest transport era deja achitat de către stat⁷².

Milleant, căruia i s-a ordonat să construiască în Leova și Tighina barăci acoperite pentru păstrarea proviziilor și a munițiilor de artilerie, a raportat guvernatorului civil al Basarabiei, după o analiză atentă a situației, că nu poate îndeplini ordinul pentru că în ținut nu există suficient material forestier și brațe de muncă⁷³. În schimb, a propus ca, la Leova, proviziile se fie depozitate în hambarele deja existente⁷⁴, iar la Tighina – să se utilizeze pe post de depozit alimentar șoproanele construite în anul 1822 de către autoritățile locale pentru batalioanele de geniu, abandonate de militari odată cu începerea acțiunilor militare. Situate la o mică distanță de trecerea peste Nistru, încercuite de un șanț, deci bine izolate, șoproanele reprezentau spații ideale pentru amplasarea unui depozit de alimentare⁷⁵. Cât privește depozitul pentru muniții de artilerie, asupra căruia insistau militarii, Milleant a propus ca acesta să fie amplasat în fostele cazărmi ale detașamentului de ingineri, aflate între Tighina și localitatea Gura Bâcului. General-maiorul Ivanov, șeful serviciului artilerie al regiunii dunărene, a primit cu anumite rezerve această propunere a administratorului, insistând asupra construirii de încăperi noi. Principalul lui argument era că distanța dintre fostele cazărmi și trecerea peste Nistru ar fi prea mare pentru ca angajații depozitului s-o parcurgă în fiecare zi. Realitatea era însă alta: distanța dintre cazarmă

⁷⁰ ANRM. F. 2, inv. 1, d. 1351, f. 11.

⁷¹ *Ibidem*, f. 77

⁷² *Ibidem*, f. 94.

⁷³ *Ibidem*, f. 192 v.

⁷⁴ *Ibidem*, f. 154 v.

⁷⁵ *Ibidem*, f. 202 v.

și trecere era destul de mică, mai puțin de 6 verste (o verstă = 1,068 km), iar până la fortăreață – de 4 verste. Un alt avantaj era că încăperile erau construite din piatră și necesitau doar reparații sumare, fără mari cheltuieli financiare. În ceea ce-i privea pe angajați, ispravnicul era dispus să găsească pentru ei gazdă, fie la Varnița (la 2 verste de la locul de muncă), fie la Gura Bâcului (la doar o verstă)⁷⁶. Răspunsul ferm al ispravnicului din Tighina la pretențiile militarilor i-a scutit pe localnici de povara construirii unor încăperi, economisind atât timpul oamenilor, cât și banii publici.

Cea mai mare corvoadă la care erau supuși locuitorii Basarabiei era aprovizionarea armatei cu mijloace de transport. Imediat după declanșarea ostilităților, comandamentul armatei a început să ceară insistent autorităților locale să-i pună la dispoziție care de transport, boi, cai și cărăuși pentru întărirea convoiului armatei. Localnicii erau obligați să contribuie la transportarea proviziilor, furajelor, munițiilor, armamentului, materialelor de construcție, bolnavilor etc. Chiar dacă Rusia începuse să se pregătească de război din timp, la 14 aprilie 1828, dată declanșării acțiunilor militare, convoiul armatei nu era adunat în întregime și, respectiv, nu putea îndeplini toate sarcinile comandamentului. Convoiul se completa și pe parcursul acțiunilor militare. La 1 mai 1828, în Basarabia, au ajuns 5.000 de care din Rusia; la 2 mai – Batalionul Ambulant din Poltava, care avea în dotare 3.624 boi și 713 cai⁷⁷; la 4 mai – Compania a IV-a de Transport din Poltava; la 5 mai – o subunitate de transport din Podolia⁷⁸; la 10 mai – unități de transport din Poltava, Podolia și Ekaterinoslav, ce aveau în dotare 1.598 de care, 1.062 furgoane, 2.584 boi⁷⁹; la 18 mai – încă 1.798 de care, 3.031 boi, 367 cai și un efectiv de 1.117 oameni⁸⁰.

Pentru a face față situației și a evita întârzierile în transportarea materialului necesar pentru armată, senatorul Abakumov, responsabil de colectarea proviziilor pentru întreaga armată, a decis să mobilizeze căruțele din Basarabia, cu tot cu cărăuși, până la completarea convoiului regulat, adică pe un termen de maximum 30 zile și cu utilizare doar pe teritoriul Basarabiei⁸¹. Cărăușii mobilizați, cu tot cu animalele lor, erau implicați în aprovizionarea armatei conform normelor stabilite, fiind subordonați șefului convoiului Armatei a II-a, general-maiorului Bașilov⁸². Serviciile de transport erau remunerate de către stat, în funcție de distanța parcursă și materialul transportat, după cum urmează⁸³:

⁷⁶ *Ibidem*, f. 196 v.

⁷⁷ ANRM. F. 2, inv. 1, d. 1286, f. 1.

⁷⁸ *Ibidem*, f. 7

⁷⁹ *Ibidem*, f. 15 v.

⁸⁰ *Ibidem*, f. 21-22.

⁸¹ *Ibidem*, f. 48-49.

⁸² *Ibidem*, f. 111.

⁸³ ANRM. F. 2, inv. 1, d. 1351, f. 140.

<i>Distanța, verste</i>	<i>Prețul unui sfert de făină/crupe</i>	<i>Prețul unui sfert de ovăz</i>
De la Movilău la Sculeni – 135,2 De la Movilău la Leova – 32,0 De la Movilău la Reni – 343,0	2 ruble 43 copeici 4 ruble 16 copeici 6 ruble 15 copeici	2 ruble 12 copeici 3 ruble 64 copeici 5 ruble 38 copeici
De la Iampol la Sculeni – 112,0 De la Iampol la Leova – 187,0 De la Iampol la Reni – 298,0	2 ruble 50 copeici 3 ruble 35 copeici 5 ruble 34 copeici	1 ruble 75 copeici 2 ruble 93 copeici 4 ruble 64 copeici
De la Camenca la Sculeni – 121,0 De la Camenca la Leova – 170,0 De la Camenca la Reni – 281,0	2 ruble 17 copeici 3 ruble 04 copeici 5 ruble 04 copeici	1 ruble 89 copeici 2 ruble 66 copeici 4 ruble 41 copeici
De la Dubăsari la Sculeni – 136,0 De la Dubăsari la Leova – 109,0 De la Dubăsari la Reni – 223,0	2 ruble 43 copeici 1 ruble 95 copeici 5 ruble 00 copeici	2 ruble 13 copeici 1 ruble 71 copeici 3 ruble 50 copeici
De la Tiraspol la Sculeni – 156,0 De la Tiraspol la Leova – 123,0 De la Tiraspol la Reni – 189,0	2 ruble 79 copeici 3 ruble 20 copeici 5 ruble 39 copeici	2 ruble 44 copeici 1 ruble 93 copeici 2 ruble 96 copeici

În total, în Basarabia, au fost mobilizate 2.369 unități de transport⁸⁴. Inițial, oamenilor li se spunea că sunt mobilizați pentru maximum 30 de zile și că vor fi asigurați cu hrană pentru toată această perioadă. În realitate însă, autoritățile militare i-au reținut în cadrul armatei pe parcursul întregii campanii din anul 1828, trimițându-i acasă abia în iarna aceluși an. Promisiunile generalului Bașilov că se vor deplasa exclusiv pe teritoriul Basarabiei s-au dovedit și ele false: pe durata primului an, căraușii basarabeni au fost trimiși inclusiv în străinătate. De exemplu, în mai 1828, o mare unitate de transport, compusă din 409 care de diferite dimensiuni, provenite din 67 sate din ținutul Orhei și 13 sate din ținutul Tighina, a transportat la Brăila proiectile de artilerie din depozitele de la Tighina, Tiraspol și Odesa⁸⁵. În aprilie 1828, la Silistria a fost trimis un transport basarabean condus de boiernașul Constantin Muntean și serdarul Dumitru Tăutu⁸⁶. Ulterior, două transporturi conduse de boiernașii Reut și Dițeu din ținutul Hotin au fost trimise

⁸⁴ *Ibidem*, f. 48.

⁸⁵ ANRM. F.2, inv. 1, d. 1283, f. 111-122,

⁸⁶ ANRM. F. 2., inv. 1, d. 1286, f. 167v.

spre Cetatea Bazargic⁸⁷. Au fost trimise și alte transporturi: sub conducerea lui Mark Melnițki și Dumitru Petrovski – la Isaccea; a nobilului Iordachi Moșanu – la Hârșova⁸⁸; a lui Tușevski, cu 30.000 vedre de rachiu – la Bazargic; Piotr Soloviov, din Bălți, cu castraveți murați – la Babadag; Dumitru Hristea și Ion Mihalache, cu pâine – la Varna⁸⁹; registratorul gubernial Efrem Prokofiev, cu 140 unități de transport, în Cetatea Babadag⁹⁰ etc. Situația s-a repetat și în anul 1829.

Căruțele țărănești nu erau însă adaptate pentru distanțe atât de mari, cu atât mai mult cu cât se stricau deseori, nefiind întreținute și pregătite corespunzător de către posesorii lor. Militarii au început să învinuiască autoritățile locale din Basarabia de calitatea proastă a mijloacelor de transport. La 20 mai 1828, general-proviantmaistrul de câmp al Armatei a II-a i-a trimis guvernatorului civil-interimar al Basarabiei, Piotr Kurika, un raport în care menționa că: „Furgoanele din Basarabia [...] s-au dovedit a fi [...] deteriorate [...], fără piese de schimb, cum ar fi roți, boi și alte accesorii”⁹¹. El considera că starea transportului din ținutul Tighina este cea mai alarmantă: zece dintre carele furnizate de locuitorii or. Tighina erau deteriorate, un jug era rupt și, pe parcursul zilelor următoare, a murit un bou. În convoiul format din locuitori din Călărași au fost descoperite șapte roți stricate și o pereche de boi bolnavi. Carele puse la dispoziție de locuitorii din Cimișlia aveau șase roți deteriorate, iar o pereche de boi erau bolnavi; un car din satul Saramura era stricat, la fel și două care din Abaclia. Aceeași situație se atesta și în cazul satului Batâr. Din localitățile Dracuri și Ciucur s-a trimis pentru completarea convoiului câte o pereche de boi bătrâni și slabi. S-au constatat nereguli și la completarea convoaielor din: Taraclia – două roți stricate; Sălcuța – două roți stricate și un bou bolnav; Gangura – două roți stricate și doi boi slabi, Sagaidac – o roată deteriorată; Coșcalia – trei boi slăbiți; Cărbuna – doi boi slăbiți și două roți rupte; Gura Galbenă – patru boi slăbiți, o căruță stricată și șase roți deteriorate; Caracui – o roată stricată și un bou slab; Gradiște – doi boi slăbiți; Slobozia – două roți deteriorate și un car complet stricat; Leova – două roți stricate și un car nereparabil; Larga – doi boi slabi; Dubăsarii Vechi – doi boi slăbiți și patru roți uzate; Șerpeni – un jug inutilizabil; Onica – trei roți necalitative; Gura Bâcului – opt roți de calitate inferioară; Țânțăreni – două roți deteriorate; Todirești – un jug uzat; Sărățica – un jug deteriorat și lipsa funiilor⁹².

⁸⁷ ANRM. F. 2, inv. 1, d. 1286, f. 170.

⁸⁸ ANRM. F. 2, inv. 1, d. 1695, f. 6.

⁸⁹ *Ibidem*, f. 9.

⁹⁰ *Ibidem*, f. 12.

⁹¹ ANRM. F. 2, inv. 1, d. 1286, f. 42.

⁹² *Ibidem*, f. 46-47.

Totuși, majoritatea materialelor puse la dispoziție era într-o stare satisfăcătoare. Lucrările de reparații și întreținere se efectuau din fondurile guvernului regional și ale celui central. Administrația regională a alocat pentru reparația furgoanelor 5.000 ruble, iar comandamentul armatei aproviziona cărașii cu material lubrifiant (păcură)⁹³.

Induși în eroare de către comandamentul militar că vor fi mobilizați pentru o perioadă scurtă de timp, cărașii basarabeni își luaseră provizii și bani de buzunar pentru maximum o lună. Însă, reținuți în cadrul armatei pentru o perioadă nedeterminată și trimiși departe de casă, ei s-au pomenit într-o situație dificilă. Amintim, de exemplu, cazul lui Tudose Gruzin din satul Tuzora, Ion Bondurachi din Tătăraști, Ștefan Strunțu din Mașcăuți, Postica Pascadin din Stânca și Teodor Răducanu din Horodiște. Plecați din Chișinău la începutul lunii aprilie 1828, alături de alți 56 cărași, pentru a transporta din Ismail la Bolgrad spirt, făină și crupe, acești oameni au fost reținuți timp de 5 săptămâni, rămânând fără provizii și fără bani⁹⁴. Situația disperată influența negativ moralul oamenilor, care nu se mai subordonau șefilor nemijlociți, dezertau sau consumau băuturi alcoolice. La 21 mai 1828, șeful convoiului ambulant al ținutului Orhei, comisionarul de categoria a IX-a Dolgov, le raporta superiorilor săi că din convoi au dispărut 2 cărași, iar unul s-a înecat în Prut, încercând să dezerteze în Moldova⁹⁵. Încă 6 persoane dintr-un convoi format în ținutul Iași au dezertat în luna iunie 1828. Autoritățile militare, îngrijorate de amploarea dezertărilor, luau diverse măsuri pentru stoparea acestui fenomen. Una din metodele larg practicate era bătaia. Numărul celor maltratați lua proporții, guvernatorul civil fiind impus să formeze o comisie specială, compusă din nobilii Teodor Ciugureanu, Ion Mustață, postelnicul Alexandru Dabija, Ștefan Oprea, Ion Prodan și Mihalache Bran, care au și constatat acte de violență și bătăi aplicate de către șeful transportului din Leova (numele căruia a rămas nedezevăluit) subalternilor săi⁹⁶.

Campania din anul 1829 solicita de la comandamentul armatei eforturi sporite pentru aprovizionarea trupelor aflate pe câmpul de luptă. Conform planului campaniei, acestea trebuiau să cucerească cetățile Giurgiu, Silistra și Târnovo, să treacă Munții Balcani și să-și continue drumul spre Istanbul, pentru a-l cuceri. Amplora acțiunilor militare extindea liniile de comunicație și impunea creșterea convoiului ambulant. O parte din îndatoririle acestuia le revenea autorităților civile

⁹³ *Ibidem*, f. 166.

⁹⁴ *Ibidem*, f. 28 v.

⁹⁵ ANRM. F. 2, inv. 1, d. 1286, f. 36.

⁹⁶ *Ibidem*, f. 66.

din Basarabia, care au trebuit să transporte din ținut 60.000 sferturi de provizii în depozitele de peste Dunăre⁹⁷. Conform calculelor autorităților transportarea întregii cantități de produse alimentare ar fi necesitat aproximativ 10.000 de care, ceea ce era la limita posibilităților economice ale regiunii. Reieșind din situația creată, guvernatorul civil-interimar al Basarabiei, Golubțov, l-a rugat, la începutul anului 1829, pe curatorul principal al coloniștilor din sudul Rusiei, generalul de infanterie Ivan Inzov, să contribuie la formarea convoiului basarabean. Generalul, fost guvernator al Basarabiei, a refuzat categoric să acorde acest ajutor. În răspunsul său din 22 ianuarie 1829, expediat pe numele guvernatorului Golubțov, curatorul coloniștilor menționa, încercând să-și protejeze persoanele de care trebuia să aibă grijă, că, în caz că s-ar fi acceptat propunerea, fiecare dintre cele 5.800 familii de coloniști ar fi trebuit să detașeze între 2 și 6 care de transport. Nu știe cum a ajuns generalul la aceste rezultate greșite și exagerate, dar trebuie menționată atitudinea sa fermă în protecția intereselor economice ale coloniștilor și refuzul de a colabora cu autoritățile regionale, motivând, în cele din urmă, că această misiune fusese repartizată autorităților din Basarabia, coloniștii nefiind menționați nicăieri⁹⁸.

Refuzul acestuia nu l-a descurajat însă pe Golubțov. Acesta – caz rar întâlnit în istoria Basarabiei – a continuat să depună presiuni asupra lui Inzov, inclusiv prin intermediul contelui M. Voronțov. În urma unei întâlniri personale din februarie 1829, generalul Inzov a fost convins să permită procurarea din colonii a fânului pentru transporturile basarabene și detașarea de care pentru transportarea proviziilor în zona coloniilor, menționând totuși că: „Oricare dintre transportatori (bulgari) ar fi bucuros să achite analogul bănesc al serviciilor prestate, numai să fie scutit de transportarea proviziilor”⁹⁹. Așadar, eforturile întreprinse de autoritățile din Basarabia pentru a face mai ușoară pentru populația locală prestarea serviciilor de transport nu s-au încununat cu succes, serviciile de transport fiind realizate în strictă conformitate cu calculele comandamentului armatei. Din gospodăriile țărănești au fost luați, pentru completarea convoiului ambulant, 36.548 boi și 1.857 cai¹⁰⁰.

Ca și în anul precedent, oficialii militari au comis o serie de abuzuri și fărâdelegi asupra populației care presta servicii de transport. Poate fi amintit cazul celor 1.147 sănii din ținutul Hotin, încărcate cu 6.000 sferturi de provizii, ce se deplasau către depozitul din Milești. La 12 februarie 1829, când transportul se afla în vecinătatea satului Zăzulenii, vremea s-a încălzit brusc, frânând astfel continuarea drumului.

⁹⁷ ANRM. F. 2, inv. 1, d. 1288, f. 11.

⁹⁸ *Ibidem*, f. 58.

⁹⁹ *Ibidem*, f. 158 v.

¹⁰⁰ ANRM. F. 2, inv. 1, d. 1432, f. 86 v.

Cele 30 de verste rămase au fost parcurse în mai mult de trei zile, convoiul trebuind să înconjoare porțiunile dezăpezite de teren și să ocolească pâraiașele ce se formau. Din cauza drumurilor înfundate, carele trebuiau trase de mai multe perechi de boi. Animalele istovite suportau cu greu poverile, iar 6 dintre ele au pierit¹⁰¹.

Ajunși la locul de destinație, transportatorii locali se confruntau cu diferite tertipuri ale magazionerilor, precum cel din Milești, Șmulî Karah, care insista ca marfa să fie predată la magazie fără a fi cântărită¹⁰², sau al lui Novițki, șeful magaziei din Reni, care în general le-a interzis reprezentanților autorităților locale să participe la măsurarea și cântărirea proviziilor descărcate¹⁰³.

Singura consolare a cărașilor pentru suferințele suportate în timpul războiului era faptul că serviciile lor au fost apreciate pe deplin de autoritățile militare. Ei au fost plătiți din bugetul Ministerului de Război cu imensa sumă de 559.537 ruble 40 copeici¹⁰⁴, la care se adăugau cele 101.345 ruble 27 copeici achitate din bugetul regional¹⁰⁵.

Acțiunile militare din vara anului 1829 au culminat, la 7 august, cu cucerirea Adrianopolului. Pericolul real al intrării armatei ruse în Istanbul i-a determinat pe turci să semneze, la 2 (14) septembrie 1829, Pacea de la Adrianopol. Războiul s-a terminat și, treptat, armata rusă s-a retras din Balcani. Pe parcursul retragerii, care a durat până în anul 1832, Basarabia a trebuit să presteze servicii suplimentare, legate de încartiruirea trupelor care reveneau spre interiorul imperiului, proces ce s-a soldat cu extrem de multe consecințe negative.

Cheltuielile pentru întreținerea unităților aflate în tranzit prin Basarabia nu erau prea semnificative, însă prejudiciile morale aduse de către armată populației civile erau enorme. În situația cea mai grea au nimerit locuitorii satelor de pe malul Prutului, unde au fost înființate carantine, prin care a trecut întregul efectiv al Armatei a II-a la întoarcerea din Balcani. Inițial, planul autorităților sanitare militare prevedea evacuarea totală a populației satelor Sculenii Vechi, Zaluca, Drepcăuți, Șirăuți, în aceste localități, izolate de restul lumii, urmând să se instituie plasamente de triere și observație sanitară, timp de două săptămâni, a trupelor revenite în imperiu. Însă, la 14 februarie 1831, fruntașii satului Sculenii Vechi, Diordie Mocanu, Simion Lupu, Constantin Calina, Constantin Zuta, Tudor Podari, Iordachi Lefter, Ștefan Rusu, Topor Lefter, Nil Caracaș, Gavriil Negai, Grigorie Potârniche

¹⁰¹ ANRM. F. 2, inv. 1, d. 1432, f. 147 v.

¹⁰² *Ibidem*, f. 151

¹⁰³ *Ibidem*, f. 45v.

¹⁰⁴ ANRM. F. 2, inv. 1, d. 1432, f. 13 v.

¹⁰⁵ ANRM. F. 3, inv. 1, d. 1380, f. 61 v.; F. 3, inv. 2, d. 148, f. 2 v.

și Constantin Sava au înaintat, pe numele ispravnicului ținutului Iași, o petiție în care menționau greutățile prin care trecuse satul pe durata războiului și solicita ca locuitorii lui să rămână la vetrele lor, împreună cu soldații¹⁰⁶. După ce a examinat chestiunea, guvernatorul civil al Basarabiei, consilierul de stat Akinfei Sorokunski le-a permis să rămână în locuințele lor, împreună cu ostașii supuși observației sanitare¹⁰⁷, cu excepția a 80 familii din Șirăuți, care au refuzat să rămână în localitatea izolată și s-au transferat temporar, de bună voie, în satele învecinate¹⁰⁸.

Însă încartiruirea soldaților, chiar și temporar, în casele localnicilor afecta populația rurală, pusă într-o situație extrem de dificilă. Gazdele refuzau să le ofere masă oaspeților nepoftiți, iar stăpânele refuzau să le spele lenjeria¹⁰⁹. Unitățile în trecere prin diferite sate rechiziționau provizii și furaj de la localnici. Deseori, aceștia aplicau asupra ocolașilor forța fizică, pentru a obține recipise precum că unitățile militare au achitat în întregime sumele pentru proviziile consumate¹¹⁰. Comportament de acest gen manifestau, de exemplu, cazacii unei subunități din Regimentul nr. 35 Cazaci de pe Don, aflați sub comanda ofițerului Cernușkin. Trecând prin Briceni, în luna februarie 1832, cazacii au luat de la locuitorii târgului provizii și furaj în sumă de 40 ruble de argint, fără să achite niciun bănuț și fără să elibereze chitanțele cuvenite¹¹¹. Localnicii au depus o plângere cu privire la comportamentul brutal al cazacilor pe adresa guvernatorului civil al Basarabiei. La interpelarea guvernatorului pe cazul dat, atamanul oștii căzăcești de pe Don le-a cerut subordonaților săi să restituie suma respectivă locuitorilor din Briceni¹¹².

Atitudinea atamanului nu era una caracteristică pentru militari. În majoritatea cazurilor, ei nu ofereau niciun răspuns la plângerile autorităților locale privitor la actele comise de efectivul din subordinea lor. Așa a fost, de exemplu, cazul comandanților companiilor Regimentului 52 Vânători: căpitanul Zubov, ștab-căpitanul Tihonovici, căpitanul Kozmenko și porucicul Grekov. Oprindu-se în satul Cenac pentru un popas de noapte, comandanții companiilor 1 și 2 Vânători, Zubov și Tihonovici, le-au ordonat subalternilor lor să ia de la oameni, fără plată, 14 căruțe pentru a transporta bunurile materiale ale subunităților. După ce l-au bătut cu bestialitate pe crâșmarul satului, la 19 decembrie 1831, ei și-au continuat

¹⁰⁶ ANRM. F. 2, inv. 1, d. 1692, f. 61-62 v.

¹⁰⁷ *Ibidem*, f. 74.

¹⁰⁸ *Ibidem*, f. 79.

¹⁰⁹ *Ibidem*, f. 31.

¹¹⁰ ANRM. F. 2, inv. 1, d. 1694, f. 77.

¹¹¹ ANRM. F. 2, inv. 1, d. 1787, f. 71v

¹¹² ANRM. F. 2, inv. 1, d. 1787, f. 74.

marșul spre Congaz. Companiile 1 și 3 Carabinieri ale aceluiași regiment, poposind în localitatea Javgur, au luat de la săteni, la ordinul comandanților, 38 căruțe și au plecat la punctul de adunare a regimentului¹¹³.

Unii comandanți cu ranguri destul de înalte treceau cu vederea fărădelegile comise de subalterni. În acest sens se evidențiază maiorul Semionov, comandantul Batalionului 1 al Regimentului de Infanterie Zamorsk, dislocat în satul Seliște. Perioada staționării acestui batalion a lăsat urme triste în memoria sătenilor care, din prima zi, au simțit pe piele proprie ce înseamnă o unitate militară recent întoarsă din război. La prima apariție în sat, în iarna 1831-1832, soldații au aruncat din sala de mese a crâșmei satului, care aparținea arendașului Haim Elișkovici, tejgheaua, mesele și scaunele, transformând încăperea în sală de exerciții. Cei care instigau la fărădelegi erau apropiați de-ai comandantului batalionului – ordonanța sa, vizitiul său personal și furierul batalionului, așa-zisa „elită” a unității. Protejat de comandant și simțindu-se „mare boier” în fața sârmanilor țărani, vizitiul maiorului cerea gazdei sale, lui Casian Scutelnic, să fie servit ca la restaurant. Întârzierile în pregătirea mesei și servirea bucatelor se soldau cu bătăi aplicate stăpânului casei și fratelui său mai mic, în prezența mamei lor¹¹⁴. Fiind un mâncău notoriu, vizitiul umbla prin sat în căutare de hrană. Odată, intrând în casa văduvei lui Tudor Lungu, o femeie de 50 de ani, a cerut de la stăpâna casei, pe un ton ostentativ, ceva de mâncare. Femeia i-a răspuns că nu are de gând să-i ofere hrană, deoarece trebuie să mănânce la gazda sa. Atunci, militarul s-a înfuriat și a lovit-o în piept, trântind-o pe podea¹¹⁵.

Își dădea importanță și ordonanța batalionului. Găzduit în casa țaranului Marolan, militarul obișnuia să-l bată pe fiul acestuia, Spiridon, un adolescent de 15 ani¹¹⁶. Odată, împrumutând un set de veselă de la Prascovia Crăciun, a reținut-o mai mult timp, iar când femeia i-a cerut-o înapoi, a lovit-o de două ori peste spate; a doua zi i-a luat și căruța, pentru a transporta unele bunuri materiale ale batalionului la statul-major, amplasat în satul Morozeni¹¹⁷. Agresiv se comporta și furierul batalionului, mare amator de cvas, găzduit de văduva mazilului Verejan, Maria, în vârstă de 68 de ani. Când militarul i-a cerut în limba rusă să-i aducă băutura sa favorită, femeia, care nu înțelegea nici un cuvânt în limba rusă, n-a înțeles nimic și nu a știut ce să facă. Enervat, militarul a apucat-o de gât și a început s-o sugruma, apoi a lovit-o de câteva ori cu pumnul.

¹¹³ *Ibidem*, f. 188

¹¹⁴ *Ibidem*, f. 198.

¹¹⁵ *Ibidem*, f. 200.

¹¹⁶ *Ibidem*, f. 198v.

¹¹⁷ *Ibidem*, f. 200.

Efectivul de rând imita comportamentul arogant și uneori chiar criminal al superiorilor. De exemplu, soldatul de rând Andrei Ivanțov, găzduit de fruntașul satului, Alexandru Croitor, de 70 de ani, fiind servit cu borș, a reproșat că acesta ar fi prea acru și l-a turnat direct în cușma fiului proprietarului, Gheorghe Croitor. Un alt soldat, un oarecare Anton, cazat la Dochița Cazacu, a bătut-o cu bestialitate atunci când aceasta a refuzat să-i gătească mâncare de frupt¹¹⁸. Un alt soldat a lovit-o în cap pe localnica Maria Pântea, când aceasta a refuzat să-i aducă mâncare la locul de muncă¹¹⁹.

Simptomatic este faptul că niciunul dintre cei maltratați nu i-a adresat maiorului Semionov nicio plângere privitoare la comportamentul brutal al subalternilor săi. Comandantul de batalion își acoperea mereu subalternii, pe care îi întrecea în aroganță și lipsă de respect față de populația locală. Astfel, de exemplu, în a doua zi de Crăciun, maiorul Semionov a hotărât să plece la sediul comandamentului superior. Deoarece nu avea o sanie proprie, a trimis 8 soldați la mazilul Ștefan Verejan, cu ordinul ca această unitate de transport să fie rechiziționată în scop de serviciu. Proprietarul, înarmat cu o măciucă, a încercat să opună rezistență; cu toate acestea, soldații, mult mai numeroși, i-au luat sania și au dus-o în curtea maiorului. Enervat de cele întâmplate, comandantul de batalion și-a trimis 12 dintre soldați să-l aducă în fața sa pe mazilul rebel. Târât de ostași în curtea maiorului, Ștefan Verejan a fost legat și pus sub arest, fiind ținut două zile fără hrană. Maiorul Semionov a procedat similar și cu Ștefan Rotari, vizitiul nobilului moldovean Constantin Leonard, stăpânul satului. Odată, Ștefan Rotari a descoperit în curtea boierului cail maiorului (care nu aveau ce căuta acolo) și i-a alungat. Înfuriat, maiorul a trimis 10 soldați, conduși de un subofițer, care l-au luat în custodie pe Ștefan Rotari și l-au dus la comandant, bătându-l pe drum până la sânge. La ordinul maiorului, vizitiul a fost legat și închis timp de o zi, în plină iarnă (februarie 1832) într-o încăpere neîncălzită¹²⁰.

SUMMARY

This article is about the role of Bessarabia in the logistic maintaining of the Russian troops in the 1828-1829 war. There are shown all the types of the benefits made by the local population – ensuring food, transport services, reparation and construction of the bridges, maintaining in a perfect condition of the infrastructure. During the research it has been found that these works played an important role in the obtained victory.

¹¹⁸ *Ibidem*, f. 199.

¹¹⁹ ANRM. F. 2, inv. 1, d. 1787, f. 200.

¹²⁰ *Ibidem*, f. 197 v.

Sergiu MUNTEANU*
Eduard OHLADIUC**

CRIMINALITATEA DIN BASARABIA ÎN TIMPUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL (1914-1918)

Primul Război Mondial a schimbat radical structura activităților criminale din Basarabia. Autoritățile țariste au instituit starea de război, deci pedepsele pentru crimele săvârșite deveniseră mult mai aspre, iar funcționarii din poliția criminală – mai exigenți¹. Jandarmeria trecuse sub controlul dublu al serviciilor de contraspionaj militar și al Ministerului de Interne. Pe lângă misiunea de a lupta cu criminalitatea și de a asigura securitatea populației civile, ei îi revenea și misiunea de a organiza activități de contraspionaj, de a combate propaganda revoluționară, de a asigura securitatea politică a unităților militare, dislocate în Basarabia, de a aduce recruții la punctele de încartiruire². Pentru a ține mai strict sub control lumea criminală, secțiile de politie au organizat o serie de razii prin orașele din Basarabia. În urma acestor măsuri, a scăzut brusc numărul de omoruri, jafuri și violuri, dar a crescut numărul infracțiunilor legate de contrabandă, excrocherii, luare de mită, sub acest aspect remarcându-se escrocii veniți din Odessa³.

* **Sergiu Munteanu**, cercetător științific superior, Centrul de Cultură și Istorie Militară.

** **Eduard Ohladiuc**, doctorand, Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei.

¹ *Бессарбская жизнь* (În continuare: БЖ), 17 сентября 1914, с. 3.

² *Уголовное уложниа*, Петроград, 1916, с. 14.

³ М. Н. Гернет, *Преступность и самоубийства во время войны и после нее*, Москва, 1927, с. 10.

S-a înăsprit și controlul hotarului de pe Prut cu Regatul Român, cu scopul de a evita contrabanda și a-i împiedica pe criminali să treacă ilegal granița. Aceste măsuri aveau relevanță sporită, deoarece autoritățile ruse intenționau să mărească flota dunăreană, fapt ce putea genera un flux mult mai mare de oameni, iar controlul hotarului doar cu mijloacele existente ar fi fost extrem de dificil⁴.

Au început a fi restricționate și activitățile comerciale obișnuite ale populației, cea ce a condus la consecințe total neprevăzute. La 14 iulie, împăratul rus a emis un ucaz, prin care interzicea vânzarea de băuturi alcoolice, în afară de vin, pe durata recrutării în forțele armate; în luna următoare, s-a interzis categoric să se vândă băuturi alcoolice, cu excepția vinului, până la anularea stării de război⁵. După cum era de așteptat, acest fapt a condus la sporirea producției de băuturi alcoolice, în special a basamacului, vândut ilegal soldaților din unitățile militare ce plecau spre front și recruților. Proprietarii mai multor magazine vindeau ilicit alcool. În rândul funcționarilor de stat, mai ales al celor de la vamă, a crescut nivelul de corupție; marfa era adusă ilegal nu doar din România, ci și din statele cu care Imperul Rus se afla în război⁶. Alcoolul era comercializat ilegal și la stațiile de cale ferată pe unde treceau unitățile militare trimise pe front⁷.

Când această stare de lucruri a ajuns în atenția autorităților centrale, secțiile de poliție din întreg imperiul au primit ordin să mențină sub un control strict, adecvat stării de război, situația din localitățile din gubernie, inclusiv prin razii. Pentru a preveni revoltele legate de noua prohibiție, în Basarabia au mai fost aduse mai multe unități de cazaci, mai ales că aici se înregistraseră deja izbucniri însoțite de distrugerea depozitelor de alcool sau de omucideri. Pogromurile din 1903 erau încă proaspete în memoria autorităților imperiale, care nu-și doreau repetarea lor, cu atât mai mult că linia frontului era alături și prin Basarabia trecea un număr mare de trupe. Conform unui anunț din noiembrie al șefului Districtului Militar Odesa, civilii care ar fi furat ori devastat echipamentul militar sau liniile de telegraf urmau să fie pedepsiți conform legilor stării de război⁸.

O nouă hotărâre a guvernului rus, din 15 noiembrie, interzicea tranzacțiile bănești și comerțul cu aur și alte metale prețioase dinspre Imperiul Rus spre Imperiul German, cel Austro-ungar și cel Otoman și limita schimburile comerciale

⁴ *Arhiva Națională a Republicii Moldova* (În continuare: ANRM). Fondul 403, inventarul 1, dosarul 6, fila 20.

⁵ *Бессарабские губенрские ведомости* (În continuare: БГВ), 02 ноября 1914, с. 3.

⁶ БГВ, 15 мая 1914, с. 4.

⁷ БЖ, 10 июля 1914, с. 3.

⁸ БГВ, 3 декабря 1914, с. 1.

cu Regatul Român. Cei prinși asupra faptului urmau să achite statului o amendă de la 1.000 la 20.000 ruble și să fie condamnați la 4 ani de detenție⁹. Această interdicție a condus la creșterea prețului aurului și la intensificarea traficului ilegal de metale prețioase. La Chișinău, poliția a prins câțiva traficanți, iar în întreaga Basarabie au fost depistate mai multe furturi.

Situația de pe front continua să se schimbe. Guvernul rus vroia să anexeze Galiția, iar trupele ruse, care avansau în această regiune, distrugau și jefuiau magazinele și gheretele comercianților locali. În afară de soldați, aici ajungea și un număr mare de speculanți din Basarabia și din regiunea Odesa, care procurau, la prețuri reduse, mărfuri pe care le vindeau apoi la un cost exorbitant în orașele din Basarabia¹⁰. Regiunea devenise un fel de teritoriu de tranzit, unde, împreună cu funcționarii ruși, se strecurau și elemente criminale.

Numărul mare al reprezentanților flotei militare dunărene, dislocată în Basarabia, provocase, la alt capăt al guberniei, o contrabandă intensă, mulți dintre funcționari fiind și ei implicați în traficul de mărfuri. Și ajutorul masiv acordat armatei sârbe contribuise la slăbirea controlului și intensificarea furturilor¹¹.

Situația incertă din regiune atrăgea tot mai mulți escroci, inclusiv din Odesa și Kiev, care organizau cluburi clandestine de jocuri de noroc. Astfel, la Chișinău, circulau tot mai multe bancnote și documente de identitate false, iar poliția depista cu foarte mare greu locurile camuflate, în care se comiteau asemenea ilegalități¹². A sporit și numărul crimelor grave, comise de aceleași elemente: la sfârșitul anului 1914, au avut loc mai multe jafuri organizate de bande ce au pătruns în Basarabia din stânga Nistrului. Din dările de seamă ale poliției reiese că, spre sfârșitul anului, numărul jafurilor crescuse radical în comparație cu cel atestat înainte de izbucnirea războiului.

Începând cu 1915, situația de pe front s-a schimbat dramatic. Forțele armate ale Imperiului Rus au fost practic distruse în Polonia și s-au retras. Între timp, în Bucovina, a început contraofensiva trupelor austro-ungare. Acțiunile militare desfășurate la hotarul Basarabiei au sporit nivelul criminalității. Au început să apară și primele bande de dezertori, care, ajungând în județele din nordul Basarabiei, comiteau jafuri și chiar omoruri¹³.

A crescut și numărul de furturi, inclusiv în locurile unde se aflau fortificațiile militare. Ca măsură preventivă, guvernatorul Basarabiei a adresat populației ci-

⁹ *Уголовное уложение*, Петроград, 1916, с. 8.

¹⁰ *БЖ*, 10 декабря 1914, с. 4.

¹¹ *БЖ*, 20 июня 1914, с. 3.

¹² *БЖ*, 12 августа 1914, с. 3.

¹³ *БГВ*, 06 августа 1915, с. 3.

vile un apel în care menționa că persoanele ce vor fura în zonele din apropierea frontului vor fi declarate criminali de război și judecate în conformitate cu legile din timp de război.

În aceeași perioadă, la Chișinău, a crescut și prețul la produsele alimentare, faptul provocând speculații financiare, în primul rând, s-au mărit prețurile la grâne, cumpărate de particulari la prețuri mici, iar apoi vândute pe piața neagră cu prețuri mari. La prima etapă, autoritățile țariste nu acordau atenție acestui fapt însă, când a devenit clar că războiul va fi lung și istovitor, s-a încercat a se controla mai strict prețurile și a depista cât mai rapid speculanții.

Tot în categoria escrocilor, apăruti în această perioadă în orașele din Basarabia, intrau și așa-zii tămăduitori, care, profitând de ignoranța populației, ofereau localnicilor medicamente contrafăcute sau emiteau rețete false. Au apărut și diverse secte religioase, care preziceau sfârșitul lumii și își îndemnau membrii să renunțe la proprietăți¹⁴. Oficialitățile au reacționat și de această dată prompt: prin intermediul presei, populația era prevenită să nu se dea la provocări și să informeze autoritățile despre „tămăduitorii” și „profeții” suspecti. În plus, se făceau publice și biografiile acestor pseudo-profeți, pentru a le submina încrederea de care se bucurau în rândurile populației¹⁵.

Unul din motivele proliferării sectelor religioase era, probabil, și faptul că anumite fețe bisericești refuzau să officieze ritualurile religioase de înmormântare sau pomenire, dacă enoriașii nu le lucrau terenurile agricole sau nu plăteau pentru servicii. În cazurile în care aceste fapte ajungeau la cunoștința autorităților, ele erau publicate în presă, accentuându-se că încălcarea legilor bisericești și juridice de către aceste fețe bisericești, precum și atitudinea lor cinică subminează valorile creștine și conduce la creșterea numărului de crime comise în societate¹⁶.

Criminalitatea s-a intensificat și în mediile persoanelor social defavorizate. Infracționalitatea juvenilă a crescut brusc, autoritățile fiind nevoite să aloce sume mai mari de bani pentru întreținerea orfelinatului pentru minorii cu antecedente penale. Pe de altă parte, a crescut numărul cerșetorilor, în rândurile cărora intrau tot mai mulți invalizi de război. Activitatea cerșetorilor era controlată de bandele locale¹⁷.

Intensificarea contrabandei a impus autoritățile să întreprindă acțiuni de identificare, atât a filierelor vechi, din anii antebelici, cât și a celor noi, create în timpul acțiunilor militare. S-a descoperit o filieră de trafic ilegal dinspre Odesa spre Chi-

¹⁴ БЖ, 6 августа 1915, с. 4

¹⁵ *Ibidem*, с. 3

¹⁶ *Ibidem*, с. 4

¹⁷ БГВ, 1915, с. 3

și în prezent), în combaterea căreia s-au implicat secțiile de poliție din Chișinău și Odesa. La sfârșitul anului 1915, a devenit mai strict și controlul asupra încărcăturilor de tren, venite din dreapta Nistrului, ce se duceau spre Petrograd sau în alte orașe ale Imperiului Țarist, remarcându-se că, în contextul deficitului acut de produse alimentare, mulți militari comiteau furturi, în special de produse alimentare, de la depozitele armatei și încercau să ducă marfa în orașele mari ale imperiului, unde intenționau s-o vândă¹⁸.

Situația s-a agravat și mai mult în anul 1916. Imperiul Rus se afunda din ce în ce mai mult în criza economică și devenise clar că războiul va fi câștigat nu de statele cu cea mai puternică armată și cei mai bravi soldați, ci statele capabile să-și mențină economia pe linia de plutire și să evite anarhia și dezordinile legate de război pe propriul lor teritoriu. Organele de poliție nu erau pregătite să funcționeze eficient în condiții de război îndelungat¹⁹. Secțiile de poliție criminală din întreaga Basarabie erau puse într-o situație dificilă: o parte din ofițerii cu experiență fuseseră mobilizați în armată, iar numărul de omoruri, violuri și jafuri continua să crească. În jud. Akkerman apăruse o bandă ai cărei membri, deghizați în polițiști, jefuiau și omorau familii întregi. O altă bandă comitea violuri și omucideri. În urma investigațiilor realizate de poliția criminală, infractorii fuseseră depistați și, conform legilor stării de război, executați²⁰.

Odată cu ofensiva Brusilov și cu intrarea României în război, prin Basarabia au început să treacă tot mai mulți soldați ruși, care, ca și funcționarii de stat, comiteau tot mai multe ilegalități²¹.

În 1916, în cadrul Ministerului de Interne a fost creat un departament de „luptă cu prețurile ridicate și cu scumpirile”, obligația principală a căruia era de a controla prețurile de pe piață, prevenind creșterea lor excesivă, mai ales a prețurilor la produsele alimentare. Un ordin emis de guvernatorul Basarabiei trasa măsuri de luptă cu speculanții din piețele orașelor basarabene, în special din Chișinău. Persoanele care vindeau produse alimentare la prețuri ridicate erau amendate, cu interdicția de a se mai ocupa de comerț. Însă măsurile preconizate nu au avut un rezultat pozitiv. Înrăutățirea continuă a stării economice a imperiului conducea la apariția unor noi grupări criminale, care patronau inclusiv comercializarea produselor alimentare și a băuturilor alcoolice. Mai ales după crearea frontului ro-

¹⁸ *Ibidem*, c. 3.

¹⁹ М.Н. Гернет, *Преступность и самоубийства во время войны и после нее*, Москва, 1927, с. 20.

²⁰ БЖ, 16 сентября 1916, № 268, с. 4.

²¹ БЖ, 20 октября 1916, с. 2.

mân, poliția din Basarabia devenise incapabilă să combată contrabanda și traficul ilegal de mărfuri din statul vecin, și nici fluxul masiv de refugiați.

Situația s-a agravat și mai mult în februarie 1917, după revoluția rusă și destrămarea Imperiului Țarist. Pe întreg teritoriul controlat anterior de acesta se instaurase un haos total, accentuat mai ales în zonele de acțiuni militare. Instituțiile imperiale nu activau, iar poliția criminală și jandarmeria nu-și mai îndeplineau funcțiile.

Basarabia se afla într-o situație extrem de dificilă: 30% din efectivul armatei țariste (1.500.000 soldați) erau dislocați pe teritoriul ei sau în imediata apropiere, mulți dintre ei comiteau ilegalități, iar fosta procuratură și organele de poliție își pierduseră înputernicirile de care dispuneau anterior²². Era în plină desfășurare crearea comitetelor militare, care au marcat destrămarea definitivă a armatei imperiale ruse. Noul guvern nu a reușit să impună măsuri eficiente de menținere a ordinii și combatere a criminalității. Noile libertăți proclamate nu erau dublate de crearea unor structuri de forță bine organizate care să asigure securitatea populației civile²³.

Ofensiva generală întreprinsă de guvernul provizoriu în iulie 1917 nu a avut rezultatele scontate, contribuind la instaurarea anarhiei în unitățile militare.

În aceste condiții, în Basarabia, o mare parte a lucrătorilor de poliție nu doreau să-și îndeplinească obligațiunile, structurile polițienești devenind incapabile să asigure respectarea legii. Ca răspuns la cererile societății civile, în Basarabia au fost create primele unități militare naționale, numite cohorte, care aveau drept scop restabilirea ordinii în teritoriul basarabean²⁴, preluând, pe lângă atribuțiile militare, și funcțiile pe care, înainte de revoluție, le îndeplinea departamentul de jandarmerie: lupta cu criminalitatea și menținerea ordinii publice²⁵.

În lunile octombrie-noiembrie 1917, după venirea la putere a bolșevicilor și încetarea acțiunilor militare pe frontul român, dezertarea din armata rusă a luat o amploare și mai mare. Pe fundalul propagandei bolșevice în mediile militare, haosul și banditismul deveniseră o adevărată molimă²⁶. Foștii soldați ai armatei ruse, care se întorceau la baștină de pe frontul de vest, comiteau crimă după crimă. O parte dintre ei intrau în organizațiile criminale deja existente pe teritoriul Basarabiei²⁷.

În aceeași perioadă, la Chișinău a fost proclamată Republica Democratică Moldovenească. Noul stat nu dispunea de personal și structuri capabile să combată

²² ANRM. F. 727, inv. 2, d. 4, f. 39.

²³ Gh. Pântea, *Rolul organizațiilor militare moldovenești în actul unirii Basarabiei*, Chișinău, 1932, p.83.

²⁴ *Ibidem*, p. 84.

²⁵ Gh. Andronache, *Albomul Basarabiei*, Chișinău, 1935 p. 157-158.

²⁶ *Arhiva organizațiilor social-politice a Republicii Moldova*. Fond. 50, inv. 2, dos. 26, f. 135.

²⁷ ANRM. F. 297, inv. 1, d. 467, f. 105.

criminalitatea, intensificată de faptul că organizațiile bolșevice apelau deseori la elementele criminale, urmărind să acapareze puterea politică²⁸. În consecință, conducerea Republicii Democratice Moldovenești a cerut ajutor militar de la guvernul român, pentru a combate anarhia și criminalitatea din regiune. Trupele române, răspunzând la apel, au început lupta cu bandele criminale ce activau în orașele din Basarabia și combaterea traficului ilegal la frontieră, apelând deseori la foștii funcționari ai poliției criminale²⁹. În cele din urmă, Siguranța a neutralizat activitatea organizațiilor bolșevice și a bandelor criminale aflate în legătură cu acestea³⁰.

În concluzie, putem afirma că intensificarea criminalității în timpul Primului Război Mondial a fost o provocare, la care autoritățile țariste nu au știut cum să răspundă. Structurile Ministerului de Interne conlucrau ineficient cu cele militare, iar corupția din rândurile funcționarilor de stat făcea și mai dificilă combaterea acțiunilor ilegale, culminând cu haosul banditesc generalizat în 1917. În ultimă instanță, acești factori au condus la destrămarea Imperiului Țarist.

SUMMARY

The criminality in Bessarabia reached a new level during the First World War. In the first few months, there was a decrease in various types of crimes: robbery, murder, rape and a growth in those related to smuggling, bribery and fraud.

The institutions that were meant to fight banditry, to maintain order and to ensure the safety of civilian population were not able to work efficiently during this long war. Later, in Bessarabia appeared gangs made up of Russian soldiers, various marauders, and crimes like rapes, robberies, killings increased in number.

Only the arrival of Roman troops was able to fight banditry, to ensure law and guarantee the security of the civilian population.

²⁸ Gh. Pântea, *Rolul organizațiilor militare moldovenești în actul unirii Basarabiei*, Chișinău, 1932, p. 80.

²⁹ ANRM. F. 919, inv. 2, d. 2, f. 272.

³⁰ *Ibidem*, f. 275.

Denis BULANCEA*

CLERUL MILITAR BASARABEAN IN ANII PRIMULUI RAZBOI MONDIAL

Contribuția clerului ortodox din Basarabia în perioada Primului Război Mondial s-a manifestat în două direcții: prin participarea pe front, ajutându-i pe răniți și încurajându-i pe soldați, dar pe de altă parte, prin ajutorul oferit celor rămași acasă, familiilor ostașilor, prin strângerea de ajutoare de la enoriași pentru nevoile de război sau chiar prin contribuții proprii, ajutor acordat la întreținerea spitalelor or instituții cu funcție publică, de multe ori patronate chiar de ei.

Pe perioada întregului război mondial, din cadrul Imperiului Rus la operațiunile de război au participat mai mult de 5.000 de preoți. La mijlocul anului 1915 numărul de preoți în armată a ajuns deja la 1800¹. La sfârșitul războiului, la dispoziția protopresbiterului militar al armatei și marinei, preotul Gheorghe Șavelschi erau 700 preoți permanenți și circa 3000 de preoți recrutați din eparhii² pe parcursul Primului război mondial. Potrivit protopresbiterului Șavelschi în adresarea către Comisariatul Poporului pentru Afaceri Militare din 29 ianuarie 1918, 40 preoți au fost uciși ori au murit din cauza rănilor, mai mult de 200 au primit leziuni și lovituri și mai mult de 100 au fost luați în captivitate³. În schimb 14 preoți au primit Ordinul „Sf. Gheorghe” de gradul 4, 227 au primit Crucea pectorală pe panglica „Sf. Ghe-

* Denis Bulancea, doctorand. Institutul de Istorie al AȘM.

¹ Митрополит Евлогин (Георгиевский), *Путь моей жизни: Воспоминания*. Москва, 1994. с. 241.

² С. Ю. Чимаров, *Русская православная церковь и вооруженные силы России в 1800 – 1917 гг.*, СПб, 1999, с. 173.

³ *Ibidem*, с. 174.

orghe”, 85 – Ordinul „Sf. Vladimir” 3 cu sabie și 203 – „Sf. Vladimir” de gradul 4, 304 – Ordinul „Sfinta Ana” de gradul 2 și 239 – „Sf. Ana” de gradul 3⁴.

Conform statelor de personal, în fiecare regiment se afla un preot și un cîntăreț, care erau obligați să efectueze serviciul divin, să mărturisească și să-i împărtășească pe cei răniți, să îngroape pe cei morți și să anunțe rudele despre decesul soldaților. Preoții au fost prezenți în cadrul corpurilor statului-major, ale armatei și fronturilor. De asemenea, participau la săparea tranșelor, la întărituri, la transporturi etc.

Chiar din prima zi a angajării Basarabiei în război, la 18 iulie 1914, în scopul acordării de ajutor soldaților armatei active și familiilor lor rămase acasă, Consistoriul Duhovnicesc din Chișinău, prin dispoziția arhiepiscopului Platon, a inaugurat sub președenția, arhiepiscopului Platon Comitetul Duhovnicesc în următoarea componență: pr. Nicolae Lașcov – secretarul Consistoriului; Vasile Reșetnicov – trezorierul Consistoriului; pr. Vasile Gumă, preotul Eugen Cozachevici și preotul Grigore Glovatinski⁵.

Responsabilitatea clerului în timp de război presupunea îngrijirea soldaților antrenați pe cîmpul de luptă. Arhiepiscopul Platon, considerînd necesară prezența clerului, consolarea ce ar putea fi oferită de cler soldaților pe cîmpul de luptă, a hotărît că pe lîngă preoții care deja fuseseră repartizați în diferite părți ale frontului să numească în plus un preot dintr-un cerc bisericesc, pentru locul concret al frontului. Anume acești preoți urmau să constituie detașamentul duhovnicesc pe care îi trimitea acolo unde era necesar pentru îndeplinirea responsabilităților pastorale în zonele unde conform statelor de personal nu existau preoți militari și acolo unde trebuiau să îndeplinească cerințe pastorale absolut strigente⁶.

Astfel, la 18 iulie 1914, Consistoriului Duhovnicesc i s-a înaintat un demers, în care i se solicitata ca să aleagă un delegat din fiecare cerc, pentru participarea la îndeplinirea sarcinii pastorale în cadrul operațiunilor de război în conformitate cu decretul Sf. Sinod din 12 ianuarie 1911⁷.

Mănăstirile și schiturile de bărbați trebuiau să delege din rîndurile monahilor în conformitate cu decizia Autorității Eparhiale un ieromonah iar unde se putea doi sau trei, asigurîndu-l cu cele necesare.

În obligațiile clerului din localitățile traversate de calea ferată era necesară și sarcina de a întîmpina trenul cu cei răniți cu scopul de a-i consola și încuraja și a le

⁴ <http://histrf.ru/ru/biblioteka/pamyatniki-geroyam-pervoy-mirovoy/100-let/pravoslavnoe-dukhovienstvo-na-zashchite-impierii>.

⁵ *Кишиневские Епархиальные Ведомости* (În continuare: *KEB*), 1914, № 29-30, c. 336.

⁶ *Ibidem*, № 7-8, c. 67.

⁷ *KEV*, 1915, nr. 7-8, p. 65.

distribui Evanghelii, cruciulițe, foi volante și broșuri. Urmău să fie asistați în această activitate și de către Frăția „Nașterea Domnului”, care editau în limba rusă și română foi volante cu referire la necesitatea și importanța victoriei, asigurând bisericele cu iconițe, cruciulițe la prețuri minime iar pe linia căii ferate Bender-Slobodca-Noua Suliță să delege doi-trei învățăcei. În afară de aceasta ei urmău să timită misionari la liniile sau la acele stațiile cu o concentrație mai mare de oameni⁸.

La 31 iulie 1914, Autoritatea Eparhială a dispus ca clerul să conlucreze cu populația în fiecare județ din Basarabia pentru rezolvarea eventualelor dificultăți, și a inaugurat adunarea blagocinilor și a supraveghetorilor județeni ale școlilor parohiale din cadrul Eparhiei Chișinăului. La această întrunire cu participarea Comitetului Duhovnesc, pentru a facilita acordarea de ajutor pentru necesitățile de război, adunarea a hotărît printre altele să inițize un *detașament duhovnesc* din rîndurile preoților eparhiei cîte unul din fiecare cerc protopopesc pentru necesitățile spirituale ale armatei. Acest detașament urma să fie supus Comitetului Duhovnesc și prin decizia protopresbiterului maritim și militar, era trimis să activeze acolo unde era necesar. Fiecare cleric urma să primească prin Comitetul Duhovnesc 150 ruble pe lună, bani proveniți de la clerul basarabean cu condiția ca preotul care îl va înlocui să primească jumătate din venituri frățești iar cealaltă jumătate împreună cu venitul de la pămîntul bisericesc și salariul preoțesc să revină pentru nevoile de război sau ale familiilor. Ei urmău să vină la 15 august la Chișinău, pentru a primi comanda de război luînd cu ei cele necesare, în afară de anitimis. Acest detașament urma să fie format din 50 de persoane: preoți de mir, ieromonahi și cîntăreți bisericești.⁹ Ei urmău să-i însoțească pe răniți, să-i îngroape pe morți, să se afle în preajma spitalelor și a detașamentelor sanitare. În timpul desfășurării operațiunilor ei urmău să se supună celui mai mare ales de către ei sau de Autoritatea Eparhială. Fiecare preot din detașamentul duhovnesc trebuia să aibă cu sine darohranitelniță¹⁰ cu sfintele daruri de rezervă, veșminte, ceaslov, molebnic, trebnic, evanghelie, cădelniță și la recomandarea Comitetului Duhovnesc va recomanda să aibă cîte un antimis¹¹.

Tot în cadrul acestei adunări s-a hotărît crearea imediată a detașamentului clerical format din 35 de preoți, cîte unul din fiecare cerc duhovnesc. Astfel, în primele zile ale lunii august, în fiecare eparhie au avut loc ședințe ale cercurilor

⁸ KEV, 1914, № 29-30, c. 335.

⁹ KEV, 1914, № 34-35, c. 355.

¹⁰ Chivot pentru păstrarea Sf. Taine.

¹¹ Pânză specială ce conține o părticică din sfintele moaște ale unui sfînt, accesoriu obligatoriu pentru săvîrșirea Sfintei Liturghii.

parohiale, la care s-au ales delegați pentru detașamentul duhovnicesc. Cei aleși s-au prezentat la 15 august în or. Chișinău pentru a fi gata ca în orice moment să fie trimiși pe teatrul de luptă al războiului. Deoarece ei aveau și sarcini legate de acordarea primului ajutor, au urmat un curs de instruire de 10 zile în perioada 18-21 august. În aceste cursuri s-au implicat patru medici din or. Chișinău T. Ciorbă, responsabil de sanitară militară, A. Tumarchin, responsabil de ajutorul sanitar, N. Eliazar specialist în boli nervoase și psihice și N. Babenco responsabil de pansamente. Toate aceste cursuri s-au desfășurat în casa eparhială „Sf. Serafim” fiind împărțite în patru compartimente: 1) organizarea militară-sanitară; 2) supravegherea celor cu boli de nervi și psihice; 3) primul ajutor pînă la venirea medicului; 4) de bandajare; pentru practică preoții au mers prin spitale asistînd la operații sau la acordarea primului ajutor.¹²

La 14 și 18¹³ august 1914, detașamentul de preoți a mers la arhiepiscopul Platon pentru binecuvîntare. La această întîlnire arhiepiscopul Platon a afirmat: „*Sunt foarte bucurosi că propunerea mea a fost întîmpinată cu așa mare dragoste de către cler, ca să servească și să se sacrifice cu bunăvoință la acest mare lucru bine plăcut lui Dumnezeu. Alegerea Sf. Voastre îmi spune mult despre voi ca preoți și mai mult despre voi ca oameni. Marea încercare trimisă asupra Rusiei presupune că în rîndurile aprigilor luptători vor fi răniți și bolnavi, cărora le este absolut necesară mîngîierea spirituală și susținerea morală și chiar ajutoare cît de mici pentru suferințele fizice*”¹⁴.

La 22 august, detașamentul de preoți în frunte cu principalul preot al flotei militare și maritime, protopresbiterul Gheorghe Șavelschi, a fost împărțit în patru grupe, după numărul localităților, pentru care erau destinați: Vilna, Brest, Pinsk și Berdicev¹⁵. Preoții au fost trimiși după cum urmează: cei din jud. Akkerman: Ioan Moșneaga, în Brest, Iacov Gavrilov, la Vilna, Ioan Dimitriev, la Pinsk și Nicolae Baljaraschi, la Vilna. Din jud. Bălți: Pavel Gheorghianov, la Brest, Ioan Popesco, la Brest, Ioan Baidan, la Vilna și Iacov Serbov, la Brest. Cei din jud. Bender: Vladimir Gheorghianov, la Vilna, Teodor Chișca și Victor Crupschi, la Brest. Cei din jud. Ismail: Andrei Berov, Ignatie Macrițchi, Pavel Zdetovețchi și Dimitrie Dimov, la Brest. Cei din jud. Chișinău: Mihail Neaga, Gheorghe Csifti, la Brest iar Vasile Donos și Ioan Gromicov, la Vilna. Din or. Chișinău Ioan Curbet, la Brest. Din jud. Orhei: Gheorghe Jereghi, la Berdicev, Mihail Suhomlinov, Vladimir Aronov, Andrei Nagacevschi și Vasile Tucicovschi, la Vilna. Din jud. Soroca: Vladimir Bal-

¹² KEV, 1915, № 7-8, c. 68.

¹³ KEV, 1914, № 36, c. 1461.

¹⁴ KEV, 1915, № 7-8, c. 68.

¹⁵ KEV, 1914, № 36, c. 1462.

taga, la Vilna, Gheorghe Secrieru și Grigore Podgurschi, la Brest iar Mihail Sofronovici, la Vilna. Din jud. Hotin Gheorghe Zagorschi,¹⁶ la Berdicev.¹⁷

La 25 august 1914, a doua zi după ce or. Lvov a căzut în mâinile armatei țariste arhiepiscopul Platon a oficiat Tedeumul de plecare a cercului dohovnicesc și, în aceeași zi cercul duhovnicesc compus din 30 preoți, au plecat din Chișinău fiind conduși la gară de o mulțime de clerici în frunte cu Platon și guvernatorul provinciei M. E. Ghilhin către Brest. Ulterior, în legătură cu dorința cîtorva clerici de a fi alături de soldați au mai fost trimiși tot în subordinea protopresbiterului militar și maritim Gheorghe Șavelschi, încă zece clerici. Deja pe parcursul anului 1916, pe cîmpul de luptă activau 50 de preoți basarabeni.

Fiecărui preot i se dădeau pentru drum cîte 100-200 ruble. Fiecare cleric trebuia să aibă la el: un chivot cu Sf. Daruri de rezervă, veșminte, liturghier, molitvelnic, trebnic, cădelniță, antimis etc., precum și foi volante, aparținînd Frăției Nașterea Domnului, destinate soldaților și în general literatură duhovnicească.¹⁸ În urma dispoziției Consistoriului Duhovnicesc, la 7 august 1915, clericii de pe front erau obligați să facă ei înșiși toate cotizațiile pe cercuri, partajarea lor urma să se facă de ei, nu de Comitet, iar cei nemulțumiți se puteau întoarce la parohiile lor¹⁹.

După cum rezultă din telegrama trimisă arhiepiscopului de către Protopresbiterul Gheorghe Șavelschi, în luna septembrie 1914, activitatea detașamentului clerical pe cîmpul de luptă era mai presus de orice laudă.²⁰ În luna octombrie același protopresbiter anunța că clerul basarabean își desfășoară activitatea pe cîmpul de luptă mai bine ca alte societăți²¹. De exemplu în ședința Comitetului Duhovnicesc din 29 mai 1915, s-a primit știrea comandantului batalionului 69 de rezervă despre prestația exemplară pastorală a preotului din detașamentul duhovnicesc Vladimir Gheorghianov²². Mai mult decît atît protopresbiterul G. Șavelschi și-a exprimat printr-o telegramă, adresată arhiepiscopului Platon, mulțumirea cu privire la sîrguința și activitatea plină de abnegație în ajutorul acordat de către preoți soldaților răniți și bolnavi din spitale²³.

¹⁶ Preot militar ce a luptat în războiul ruso-japonez.

¹⁷ KEV, 1914, № 37, c. 1498.

¹⁸ KEV, 1915, № 21-22. c. 536.

¹⁹ KEV, 1915, № 25-26, c. 385.

²⁰ KEV, 1914, № 40, c. 1614.

²¹ KEV, 1914, № 43, c. 1717.

²² KEV, 1914, № 23-24, c. 610.

²³ KEV, 1915, № 21-22. c. 536.

Nevoia de cler a fost simțită permanent pe parcursul războiului; la 13 martie 1915, protopresbiterul Gheorghe Șavelschi cerea Autorității Eparhiale să-i trimită preoți pentru nevoile armatei.²⁴ În cadrul vizitelor canonice făcute de către arhiepiscopul Platon între 11 și 19 octombrie 1914, la o adunare a clerului în școala de pe lângă soborul din or. Bălți, s-a primit telegrama Marelui Cneaz Nikolai Nikolaevici și a protopresbiterului G. Șavelschi, unde se lauda activitatea preoților pe front și s-au cerut încă trei preoți; deși și-au exprimat dorința patru clerici, arhiepiscopul a ales doar trei: preotul Bulancea, preotul Burcovschi și preotul Gribenco²⁵.

Alegerea și completarea numărului de clerici în detașamentul duhovnicesc a fost un lucru firesc și permanent pe parcursul războiului, ei fiind aleși dintre cei mai energici, din propria voință sau prin tragere la sorți sau de arhiepiscopul Platon. Astfel la 26 iunie 1914, a fost delegat preotul Nicolae Erimicioia din s. Țareuca în locul ieromonahului Serafim²⁶. La 8 august 1914 adunarea cercului 3 bisericesc al jud. Bălți, care s-a desfășurat în s. Cuhnești, a luat în discuție alegerea unui cleric pentru a fi trimis pe frontul de război la dispoziția Comitetului Eparhial. Din cei cinci-șase clerici care și-au exprimat această dorință a fost ales prin tragere la sorți preotul Ioan Baidan Pantelimon, parohul bisericii din s. Cuhnești.²⁷

Preotul Andrei Nagacevschi, preot din tg. Lăpușna, a fost ales în detașamentul duhovnicesc din cadrul Primului Război Mondial începînd cu 29 august 1914 pînă la 20 septembrie 1915, cu participarea în activitatea obștii ruse a Crucii Roșii în cadrul operațiunilor militare din cazarma din ținutul Orhei²⁸.

La 22 mai 1915, în cadrul ședinței Comitetului Duhovnicesc, preotul militar Aronov, fiind bolnav a fost înlocuit cu preotul D. Grimalschi din s. Vădeni²⁹. La 7 august 1915, au fost trimiși pe front doi preoți, Nicolai Lupan din s. Bumbăta, jud. Bălți și V. Cozac din s. Vadul lui Isac, jud. Ismail.³⁰ La 16 septembrie 1915, în cadrul ședinței Comitetului Duhovnicesc a fost detașat ca preot responsabil de săvîrșirea Sfintelor Taine al batalionului 40 Rezervă ieromonahul Nicolae, preoții

²⁴ *Ibidem*, №. 11-12, c. 349

²⁵ KEV, 1915, № 25-26, c. 629.

²⁶ KEV, 1915, № 25-26, c. 629.

²⁷ KEV, 1914, № 34-35, c. 1399.

²⁸ *Arhiva Națională a Republicii Moldova* (În continuare: ANRM). Fondul 208, inventarul 12, dosarul 211, fila 3 v.

²⁹ KEV, 1915, № 21-21, c. 576.

³⁰ KEV, 1915, № 36, c. 939.

V. Guma și N. Glovatinschi au fost timiși ca propovăduitori, Alexei Mateevici³¹ pe atunci propovăduitor al seminarului ca preot militar.³²

În afară de preoții trimiși direct pe câmpul de luptă erau și candidați pentru activitatea în cadrul detașamentului duhovnicesc. Astfel, la ședința din 24 iulie 1914 a Comitetului Duhovnicesc, au fost înscrși în calitate de candidați în detașamentul duhovnicesc preoții F. Curmei din s. Hîrtop și Z. Arnăutov din s. Chirsovo, jud. Bender³³. La ședința din 29 mai 1915, a Comitetului Duhovnicesc au fost introduși din voință proprie în lista candidaților pentru detașamentul duhovnicesc încă doi preoți: Z. Grimalschi din s. Zelena, jud. Hotin și Nicolai Lupan din s. Bumbăta, jud. Bălți.³⁴

La 26 iunie 1915 a fost înscris în lista candidaților pentru armata activă pr. Vasile Cozac, parohul bisericii din s. Vadul lui Isac, jud. Ismail³⁵. La 31 august 1915, au fost înscrși drept candidați pentru detașamentul duhovnicesc, din propria voință, preoții P. Hohora din s. Cimișlia, jud. Bender și S. Haritonov din s. Olișcani, jud. Orhei³⁶. Un alt candidat în detașamentul duhovnicesc a fost preotul G. Ursul din s. Glingeni, ales la 17 noiembrie 1915³⁷. Alt candidat era preotul satului Lunga, jud. Lăpușna Al. Plămădeală.³⁸

Activitatea plină de abnegație în timpul Primului Războiului Mondial clerul detașamentului duhovnicesc a fost recompensată prin decorații bisericești sau chiar ordine. Astfel, la 3 martie 1915, la solicitarea protopresbiterului regimentului militar și maritim Gheorghe Șavelșchi, preotul infanteriei regimentului de Podolia, Serghei Țurcan, a fost decorat cu scufie de către arhiepiscopul Platon, iar preotul s. Singureni, jud. Bălți, Nicolae Gridenoc, la solicitarea aceluiași proto-

³¹ Alexie Mateevici a fost mobilizat în toamna anului 1915, începând cu data de 16 septembrie, ca preot militar în armata rusă. În anul 1917 i s-a aprobat dorința să fie mutat într-o mare unitate rusească ce lupta pe frontul românesc, într-o structură militară de artilerie, ce acționa pe frontul din Moldova, în zona Tecuci-Mărășești, brigada rusă nr.71. Spre marea sa bucurie, preotul militar basarabean a ajuns să lupte pe acest teatru de război în momentul în care se desfășura glorioasa bătălie de la Mărășești (24 iulie – 6 august 1917), acțiune militară apreciată de către unii analiști militari de valoare internațională. Activitatea militară pentru cel care a participat efectiv la bătălia de la Mărășești își va găsi sfârșitul în ziua de 13 august 1917, pe un pat de spital militar, fiindcă se îmbolnăvise de tifos pe front. Marele poet, patriot și preot militar Alexie Mateevici a fost înmormântat la Cimitirul Central Municipal Chișinău de pe strada Armenească.

³² KEV, 1915, № 36, c. 1167.

³³ KEV, 1915, № 31-32, c. 791.

³⁴ KEV, 1914, № 23-24, c. 610.

³⁵ KEV, 1915, № 27-28, c. 718.

³⁶ KEV, 1915, № 27-28, c. 794.

³⁷ KEV, 1915, № 48, c. 1393.

³⁸ KEV, 1915, № 36, c. 1173.

presbiter, pentru sîrguința exemplară și slujire fructuoasă pe teatrul operațiunilor de război, a fost decorat la 21 februarie cu năbedrenic. Preotul spitalelor 134 și 138 Rezervă de campanie, Grigore Podgurschi, la solicitarea preotului principal al armatei al frontului de sud-vest, a fost decorat cu năbedrenic la 25 februarie.³⁹

Prin dispoziția Sf. Sinod din 28 octombrie-13 noiembrie 1915 preotul spitalului central nr. 6 Rezervă din Dvinsk, Dionisie Gomciaruc a fost decorat cu dreptul de a purta camilafcă; prin dispoziția Sinodului din 6 noiembrie – 5 decembrie, preotul detașamentului 283 Infanterie din Pavlogradsk Ioan Dolișcinski a fost decorat cu dreptul de a purta cruce pe piept, iar preotul spitalului central nr. 2 din Berdicesk Pavel Zdetovețchi – cu camilafcă; la fel și preotul spitalului 128 Iacov Serbov al spitalului 128 și preotul spitalului 171 Rezervă, Andrei Grosu.⁴⁰ La 12 martie, Arhiepiscopul Anastasie I-a decorat pe Mihail Suhomlinov preotul spitalului 394 de pe lîngă punctul central de evacuare, cu dreptul de a purta năbedrenic.⁴¹ La 3 aprilie la insistența protopresbiterului Gheorghe Șavelschi, preotul Regimentului 293 Infanterie din Ijorsk, Pavel Matvievici și preotul Regimentului 318 Infanterie din Cernoarsk, Alexandru Tarnoruțchi, cu scufie iar preotul Regimentului de frontieră, Gheorghe Jereghi – cu năbedrenic⁴².

În afară de decorații bisericesti anumiți clerici au primit ordine: la 25 septembrie, Nicolae Bolboceanu, preot al Regimentului 249 Dunărean a fost decorat cu Ordinul „Sf. Ana”, categoria a doua, la fel și preoții Nicolae Gridenocu din spitalul 129 Rezervă și Ioan Popescu din spitalul 24 Rezervă.⁴³ La 10 decembrie în 1915 Ieromonahul Augustin al mănăstirii Hîrbovăț a fost decorat cu ordinul Sf. Ana de gradul 3 pentru activitate sîrguincioasă în cadrul operațiunilor de luptă⁴⁴.

Clerul basarabean s-a remarcat nu numai pe cîmpul de luptă dar și prin îngrijirea bolnavilor. Calitatea îngrijirilor militare acordate de cler este confirmată de faptul că în cei 3 ani de existență a spitalului duhovnicesc un singur caz s-a înregistrat de deces – o persoană grav rănită care a murit la o lună după operație. Îngrijirea răniților și bolnavilor mergea uneori pînă la uitare de sine: exemplu, preotul Grigorie Xifti, a decedat în urma tifosului contractat de la soldații bolnavi pe care îi îngrijea⁴⁵.

³⁹ KEV, 1915, № 9-10, c. 123.

⁴⁰ *Ibidem*, c. 4-5.

⁴¹ KEV, 1916, № 12, c. 59.

⁴² KEV, 1916, № 15-16, c. 72.

⁴³ KEV, 1915, № 45, c. 544.

⁴⁴ KEV, 1916, № 1-2, c. 3.

⁴⁵ *Revista Societății Istorico-arheologice bisericesti*, 1929, vol. 19, p. 14.

Uneori preoții rămâneau alături de soldați, chiar și atunci când aceștia luptau pe linia întâi. De exemplu preotul Ioan Dolișcinski⁴⁶, încă din primele luni ale operațiunilor de război: s-a manifestat prin energie și entuziasm deosebit. În timpul unei lupte crâncene l-a însoțit pe comandant și a binecuvîntat armata chiar în vîltoarea gloanțelor; cînd comandantul a fost rănit preotul i-a acordat primul ajutor medical. Pentru aceste acțiuni vitejești a fost decorat cu camilafcă și cruce.⁴⁷

Preotul militar Mihail Neaga⁴⁸, a activat de la începutul lunii februarie 1915 a activat în cadrul unui punct de pansament, încurajîndu-i mereu pe ostași în pofda operațiunilor de război. În perioada 19 și 30 iunie, preotul Neaga venea zilnic la soldații din tranșeele de lîngă sătucul Grabskie-Budî pentru a discuta cu ei chiar cu riscul propriei vieți. În timpul unei discuții cu soldații din Regiment, germanii au deschis foc asupra pozițiilor ocupate de soldații imperiali. Tranșeele au fost în mare umplute cu pămînt. Preotul care continua să-i îmbărbăteze în acest timp pe soldați a scăpat nevătămat. Pentru aceste merite decorat cu dreptul de a purta cruce pectorală cu panglica „Sf. Georghe” la 2 ianuarie 1916.⁴⁹

Alexandru Grigore Tarnoruțchi rănit de moarte de un glonte, în momentul cînd se avîntase în fruntea regimentului cu crucea în mîină în timpul unei năvăliri neașteptate a inamicului în ziua de 14 octombrie 1916⁵⁰.

Un alt aspect care merită menționat în acest context este faptul că unii clerici au fost luați în captivitate și duși ulterior în lagărele din Germania și Austro-Ungharia. Condițiile de aici erau insuportabile, mulți preoți nu au supraviețuit; distruși moral și fizic, au fost trimiși acasă invalizi, iar unii dintre ei chiar au murit.⁵¹ Mîncarea era foarte proastă, nu se permitea ajutor din afară. Unii sau îmbolnăvit de tuberculoză, sau au murit de bronșită. Necesitățile pastorale erau îndeplinite cu mare dificultate, li se permiteau săvîrșirea slujbelor doar cu anumite condiții. Conform mărturiilor supraviețuitorilor, neîncrederea germanilor față de preoți era atît de mare încît le acordau ajutor abia cînd erau deja fără cunoștință.

Pe parcursul războiului au nimerit în captivitate peste 100 de preoți din Imperiul Rus⁵². Nu știm exact cîți clerici din Basarabia au nimerit în captivitate dar

⁴⁶ Absolvent al Seminarului Teologic în anul 1900, în ultimul timp paroh al bisericii din s. Parcova, jud. Bălți.

⁴⁷ KEV, 1916, № 7, c. 158-159.

⁴⁸ Absolvent al Seminarului Teologic în anul 1896. Ulterior paroh al bisericii din s. Lozova, jud. Chișinău.

⁴⁹ KEV, 1916, № 11, c. 241.

⁵⁰ ANRM. F. 208, inv. 3, d. 5338, f. 101.

⁵¹ http://e-estnik.ru/analytiks/voennoe_duhovenstvo_v_pervoy_mirovoy_voyne_8185/

⁵² <http://histrf.ru/ru/biblioteka/pamyatniki-geroyam-pervoy-mirovoy/100-let/pravoslavnoie-dukhovienstvo-na-zashchitie-impierii>

cunoaștem numele a câtorva dintre ei. Încă de la începutul războiului, în captivitate au nimerit preoții Constantin Timuș și Vichentie Popesco, clerici ai bisericii din s. Colencăuți, jud. Hotin. Aceștia au fost capturați de austrieci în or. Grossau, la 124 km vest de Viena. În anul 1916, conform unei dispoziții venite de la Viena, Constantin Timuș a fost eliberat de ministerul militar austriac, însă Vichentie Popesco a rămas în Grossau.⁵³ Alt preot căzut în captivitate a fost Ioan Sorocean⁵⁴. Preotul s. Vărzărești, jud. Chișinău Ioan Gromicov se afla în captivitate în Germania; într-o scrisoare adresată Consistoriului Duhovnesc în 1915 își anunța familia că este viu și sănătos⁵⁵. Alți clerici basarabeni se aflau în captivitate în Galiția, Imperiul Austro-Ungar. În afară de preoți, în captivitate au nimerit și cîntăreți de biserică: de exemplu, A. Bencovschi din s. Rachitna, jud. Hotin⁵⁶.

Cînd aceste cazuri au ajuns în atenția autorităților, în luna iunie 1915 a fost inaugurat Comitetul pentru ajutorarea prizonierilor⁵⁷ iar prin dispoziția Sf. Sinod din 13-20 ianuarie 1916 a fost inaugurată comisia „pentru satisfacerea nevoilor morale și spirituale ale soldaților captivi ruși”⁵⁸

Creștinismul a condamnat războiul și l-a prezentat de la bun început ca un rău ce apare în viața credincioșilor. Pe de altă parte, încă de la începuturile creștinismului, creștinii au răspuns îndatoririlor militare, iar Biserica primară nu le-a cerut acestora să părăsească armata romană nici chiar în timpul persecuțiilor. Prin clerul ei, Biserica a fost întotdeauna aproape de nevoile statului din care ea însăși face parte. În timpul Primului Război Mondial, clericii „responsabili” de simțul duhovnicesc al ostașilor s-au resemnat și au depășit toate ororile războiului, rugîndu-se pentru victorie, îndemnîndu-i pe soldați la rugăciune și la păstrarea vieții duhovnicești. Alții au avut de suferit din cauza detenției în diferite lagăre din Austria, Germania etc., unde au fost maltratați ori chiar au murit.

SUMMARY

The role and nature of the clergy is particularly important in the Basarabian Church. Even by the early twentieth century the Church of Basarabia was the religious institution of the middle and upper middle classes. Considering that these men were supposed to be ministering to all classes of Romanian society, the difficulties

⁵³ KEV, 1916, № 6, c. 136.

⁵⁴ KEV, 1915, № 17-18, c. 478.

⁵⁵ KEV, 1915, № 23-24, c. 610.

⁵⁶ KEV, 1915, № 42, c. 1166.

⁵⁷ KEV, 1915, № 25-26, c. 385.

⁵⁸ http://e-estnik.ru/analytics/voennoe_duhovenstvo_v_pervoy_mirovoy_voynе_8185/

can be imagined. Many priests, particularly those in rural parishes, played an enormous part in the community both in religious and social roles. They were available to help with day to day affairs such as obtaining references for jobs but could also play a more paternal role of chastising errant members.

Some priests have suffered detention in various camps in Austria, Germany etc, while others have suffered maltreatment, prison and even death. These priests were responsible for the spiritual sense resigned soldiers and overcoming all the horrors of war, praying for the removal enemies central administrative authorities, urging soldiers to prayer and keeping spiritual life.

Eugen-Tudor SCLIFOS *

**SOSIREA MISIUNII MILITARE
CONDUSE DE GENERALUL HENRI MATHIAS
BERTHELOT ÎN ROMÂNIA ÎN 1916:
REAȚII ȘI ATITUDINI**

După înfrângerea suferită de trupele române la Turtucaia în 1916, devenise clar că România are mare nevoie de sprijin din partea aliaților, pentru a putea rezista în fața puternicei ofensive germane. În aceste condiții grele pentru armata română, care a suferit pierderi enorme, regele Ferdinand a cerut francezilor „să trimită pe lângă Înalțul Comandament român un general francez calificat, care să-și facă auzit punctul de vedere și să colaboreze la conducerea operațiunilor”¹.

În septembrie 1916, Ion I. C. Brătianu solicita atașatului militar al Franței la București, Maurice Despres, trimiterea a de 20 de ofițeri francezi pentru a acorda asistența necesară armatei române. Mai târziu, I. G. Duca amintea în Memoriile sale despre decizia de a înlocui generali români cu unii francezi: „făcând apel la sprijinul francezilor spre a le cere o misiune militară să ajute comandamentele noastre cu sfaturile și cu experiența sa. Guvernul francez consimte, Joffre desemnează ca șef al misiunii pe Berthelot, adică însuși generalul care îl ajutase în calitate de șef de stat major la Marna și care trebuia să aducă servicii atât de mari”².

* **Eugen-Tudor Sclifos**, doctorand, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, România; cercetător științific stagiar la Institutul de Istorie al AȘM.

¹ Paul Cernavodeanu, Dumitru Preda, *80 de ani după Misiunea Franceză în România (15-16 octombrie 1996)*, București, 1997, p. 15.

² I. G. Duca, *Memorii: războiul*; vol. III, partea I, 1916-1917, Editura Machiavelli, București, p. 134.

Alexandru Marghiloman considera că era vorba de destituirea mai multor generali destituiți odată cu venirea Generalului Berthelot însoțit de 25 de ofițeri de stat major. Brătianu ar fi solicitat această măsură.

Franța a decis trimiterea unei misiuni militare în România. Reamintim că nu era prima misiune militară franceză care se afla pe teritoriu românesc. La jumătatea sec. XIX-lea în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, sosise prima misiune franceză menită să ajute la modernizarea armatei românești. Ea a activat în anii 1860-1869³, condusă de frații Lamy⁴.

Generalul Marie Fayolle⁵, comandantul Armatei VI franceze, îi comunica lui Mathias Berthelot numirea sa în fruntea misiunii militare franceze din România. Acesta fusese convocat la Chantilly, la 20 septembrie 1916, și, primise confirmarea din partea generalului Joseph Joffre⁶, care manifestase în decursul aceluiași an un interes deosebit pentru o colaborare româno-rusă pe frontul de est⁷. Berthelot a fost ales să conducă misiunea militară din România în detrimentul generalilor Maud'huy⁸ și Langle de Cary⁹, nume care fuseră și ele vehiculate ca eventuali conducători ai misiunii¹⁰. Ministrul plenipotențiar al Franței la București considera că Langle de Cary avea o vârstă prea înaintată pentru a putea conduce o misiune

³ A se vedea Maria Georgescu, *Misiunea militară franceză în România (1860-1869)* // Anuar. Studii de politică de apărare și istorie militară, București, 1997, p. 194-204. Referitor la prima misiune militară franceză în Principatele Române sunt cunoscute studiile lui Marcel Emerit, *Le dossier de la première mission militaire française en Roumanie* // Revue Roumaine d'Histoire, tome. IV, Bucarest, 1966, p. 575-584; N. Iorga, *Un projet de mission français en Roumanie (1860)* // Revue historique du Sud-Est européenne, tome II, Bucarest, 1928, p. 94-102.

⁴ Maria Georgescu, *La mission militaire française dirigée par les frères Lamy* // „Revue historique des armées”, 2006, p. 30.

⁵ Marie Émile Fayolle (1852-1928) ofițer militar francez în timpul Primului Război Mondial, numit mai târziu mareșal al Franței. După declanșarea primului război mondial în august 1914, Fayolle este chemat la conducerea Diviziei 70. În februarie 1916, Fayolle este numit la conducerea Armatei VI. În vara anului 1916 a obținut puține succese la Somme. La 16 noiembrie 1917, a fost numit Comandant superior al trupelor franceze în Italia și trimis în fruntea a șase divizii franceze în Italia după, înfrângerea suferită de aceștia la Caporetto.

⁶ Marechal Joffre, *Journal de marche*, Vincennes, 1992, p. 122.

⁷ *Mémoires du maréchal Joffre (1910-1917)*, tome second, Paris, 1932, pp. 299-300.

⁸ Louis Ernest de Maud'huy (1857-1921) general francez în timpul Primului Război Mondial. A condus corpul 18 de armată în prima bătălie de la Marna.

⁹ Fernand Louis Armand Marie de Langle de Cary (1849-1927) comandantul Armatei IV franceze. La 22 august 1914, a fost trimis în Ardennes, pentru a contracara ofensiva germană în Belgia. A luat parte la bătălia de la Marna, din septembrie 1914.

¹⁰ George Cipăianu, Vasile Vesa, *La présence française en Roumanie pendant la Grande Guerre: 1914-1918*, Presa Universitară Clujeană, 1997, p. 26.

de asemenea anvergură pe frontul de est¹¹. Ministrul României Ion I. C. Brătianu se consultase în prealabil cu Rudeanu, reprezentantul militar al României la Paris, pentru a trimite în misiune pe generalul Maudhuy sau un alt general cu experiență. Rudeanu dorea trimiterea în misiune a generalului Noel de Castelnau, dar Joseph Joffre a insistat că are nevoie de acesta la Cartierul General. În cele din urmă, Joffre l-a ales pe Berthelot, pe care îl cunoștea foarte bine, care luptase la Marna, conducând corpul 32 de armată, și a luat parte la bătălia de la Verdun¹².

Pentru generalul Berthelot, misiunea sa în România părea dificilă, nu cunoștea țara și prefera să rămână pe frontul francez. Acesta se bucura de o atenție deosebită din partea comandantului-șef al armatei franceze, Joffre. Berthelot a cerut să ia în misiune în România pe cel mai apropiat colaborator al său, generalul Petain¹³. Acesta făcea aprecierea că „rolul de consilier este delicat, trebuie să câștigați încrederea și inima lor”¹⁴.

Astfel, aliații României, în special Franța și Italia, au contribuit la reorganizarea armatei române, văzută ca un instrument eficace de stopare a armatei germane în est¹⁵. Misiunea condusă de generalul francez Berthelot a ajuns la un efectiv de 1.150 de persoane în primăvara anului 1918. La începutul lunii decembrie 1918, Berthelot a devenit „însărcinat cu reorganizarea unităților de pe front”, apoi „inspector general al armatei române” și unul din consilierii cei mai apropiați ai regelui Ferdinand I. Influența exercitată de Franța în România nu era pe placul Rusiei, care privea cu reticență această misiune militară, mai ales că Imperiul Rus exercitase o influență covârșitoare asupra țărilor române în secolul anterior. Rusia menținea în continuare o armată de 1.000.000 de soldați în Moldova. Cealaltă „soră latină” a trimis și ea o misiune în România, în 1917. Misiunea militară era condusă de generalii Mavrocordato și Peticari, apoi aceasta de locotenentul-colonel Luciano Ferigo, apoi de generalul Peano. La aceasta se mai adăuga sub-loco-tenentul Ruspoli, care sosise la Iași la 20 ianuarie 1917, și căpitanul Borsarelli¹⁶.

Misiunea condusă de Berthelot în România a reprezentat un succes pentru Franța și totodată cea mai importantă misiune trimisă peste hotarele ei. Cu toate că generalul francez nu a reușit să evite ocuparea orașului București de

¹¹ Glenn F. Torrey, *Henri Mathia Berthelot: Soldier of France, Defender of Romania*, The Center for Romanian Studies, Iași, p. 144.

¹² General Petain, *Drame roumain*, Paris, 1932, p. 19.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, p. 20.

¹⁵ Jean-Noël Grandhomme, *La Roumanie en guerre et la mission militaire italienne (1916-1918)* // *Guerres mondiales et conflits contemporaines*, 4, 2006, nr 224, p. 18

¹⁶ *Ibidem*, p. 22.

către trupele germane conduse de generalul Mackensen¹⁷, a reușit în cursul anului 1917 reorganizarea armatei române, care a obținut succese notabile la Mărășești, Mărăști și Oituz¹⁸.

Generalul Berthelot a părăsit capitala franceză la 1 octombrie 1916, la ora 16.46, plecând din gara Saint-Lazare spre Anglia, apoi, pe vasul Venus, spre Norvegia¹⁹. Misiunea franceză a debarcat la Bergen la 4 octombrie, apoi a mers cu trenul până la Haparanda. Berthelot a ajuns la Petrograd în noaptea de 8 spre 9 octombrie, fiind întâmpinat de căpitanul Cartier. Generalul francez i-a lăsat o impresie bună ambasadorului francez de la Petrograd, Maurice Paleologue: „spirit lucid, vorba simplă și justă”²⁰. A doua zi a avut o întrevvedere cu Boris Sturmer, ministrul afacerilor externe, la care au mai participat A. Neratov, adjunctul ministrului de externe, dar și Sir Buchanan, ambasadorul Marii Britanii la Petrograd, discutându-se asupra situației de pe frontul de est. Boris Sturmer era mulțumit de situația de pe frontul de vest, dar situația din est i se părea dificilă: „pe frontul rusesc nu veți vedea lucrurile atât de bine. Rusia este izolată de aliați”²¹. O primire rece a avut și din partea generalului rus Alexeev, care i-a zis scurt: „faceți-i pe români să înțeleagă că România nu se apără pe Carpați ci pe Siret”²². De asemenea, generalul francez, s-a întâlnit cu prințul Cantacuzino, ministrul interimar al României la Petrograd, care era îngrijorat de eșecul recent al armatei române de la Brașov. Ambasadorul Italiei la Petrograd îl caracteriza pe Berthelot drept unul dintre cei „mai energici și cei mai capabili”²³.

Sosirea generalului francez a fost așteptată cu speranță de România, deși unii erau reticenți în privința succesului misiunii, ținând cont de situația grea de pe front. În orice caz, guvernul român avea încredere în misiunea generalului francez Berthelot mizând pe îmbunătățirea situației dramatice în care ajunsese armata română. Aceasta, deși intrase în război de curând, se găsea într-o stare demoralizată după înfrângerea suferită la Turtucaia. Generalul francez ajunsese într-o țară pe care nu o cunoștea și nu știa la ce să se aștepte din partea oficialităților române. El

¹⁷ Pierre Gosa, *Franchet d'Esperey: un maréchal méconnu: le vainqueur des Balkans, 1918*, Paris, 1999, p. 193.

¹⁸ Jean-Noël Grandhomme, *La mémoire roumaine de la mission Berthelot (1918-2007)*, // *Guerres mondiales et conflits contemporaines*, 2007, nr. 228, p. 23.

¹⁹ Idem, *Le General Berthelot et l'action de la France en Roumanie et en Russie meridionale (1916-1919). Genese. Aspects diplomatiques, militaires, culturels avec leurs incidents. Prolongements et perspectives*, Chateau de Vincennes, Service Historiques de l'Armée de Terre, 1999, p. 163.

²⁰ Maurice Paleologue, *La Russie des tsars pendant la Grande Guerre*, vol. III, Paris, 1922, p. 45.

²¹ General Petain, *op.cit.*, p. 21.

²² *Ibidem*, p. 23.

²³ *Documenti diplomatici italiani*, quita seria, vol. VI, p. 374. p. 374.

susținea că „misiunea mea este extraordinară și situația mea cu privire la comandamentul rus, ca și cel de pe lângă guvernul rus nu are nici o precizie”²⁴. În drumul spre România a cunoscut niște studenți români care veneau să se înroleze în armata română. Ei l-au informat pe Berthelot că îl va cunoaște în România pe generalul Averescu, cel care-i bătuse pe bulgari în 1913²⁵. Berthelot a notat în jurnalul său acest mic avertisment, dar nu a dat o replică afirmației tinerilor români. El era trimis de guvernul francez în calitate de consilier, dar nu bănuia că va intra într-un conflict de interese cu generalul Averescu. În România, era așteptat de prim-ministrul român Ion I. C. Brătianu care l-a întâmpinat cu: „salut în Dv, dacă binevoii, pe șeful Statului Major General al armatelor române”²⁶. Această adresare era una de curtoazie, prin care premierul român încerca să fie plăcut Franței prin intermediul reprezentantului acesteia în România. Alexandru Marghiloman a notat în memoriile sale acest moment ca unul semnificativ, dar menționa că „generalul francez va păstra titlul de consilier tehnic, Ilescu pare-se se va duce în Franța”²⁷, iar după o perioadă adăuga că toată puterea trece în mâinile generalului Berthelot²⁸.

Sosit în România în luna octombrie a anului 1916, generalul Berthelot era foarte atent la oamenii din jurul său. Abia ajuns la Periș, la 16 octombrie, a fost neplăcut surprins să afle de acuzațiile aduse Franței: „Primul ministru, D. Brătianu, nu ascunde decepția sa, și îl incrimă pe generalul Sarail că nu a făcut nimic pentru a sprijini intrarea României în război, apoi că o ofensivă serioasă în Macedonia fusese promisă. Îmi este dificil să dau o replică acestor argumente; eu nu sunt la curent cu negocierile și promisiunile, dar consider că aceste plângeri sunt exagerate. Mă limitez să spun doar că războiul cere sacrificii și nu se pot aștepta obținerea unor victorii facile”²⁹. Fără a cunoaște realitățile românești, generalul Berthelot a considerat că este important ca armatele române să reziste în fața armatelor germane și să le țină cât mai departe de trupele franceze. Generalul Radu Rosetti, care era apreciat de generalul francez în memoriile sale, constata că Berthelot „ne-a fost un leal colaborator, fără a înceta de a avea mai ales la inimă cauza țării sale”³⁰. Deși aprecia importanța misiunii franceze, Radu Rosetti făcea o constatare pe care mulți o considerau justă: „ca român, nu am fost măgulit de nevoia ca străinii să ne

²⁴ Generalul Henri Berthelot, *Jurnal și corespondență 1916-1919*, Editura Cronica, Iași, 1997, p. 64.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Victor Petain, *op.cit.*, p. 26.

²⁷ Alexandru Marghiloman, *Note Politice, vol II: 1916-1917*, București, 1927, p. 232.

²⁸ *Ibidem*, p. 288.

²⁹ Generalul Henri Berthelot, *op.cit.*, p. 8.

³⁰ Radu Rosetti, *Mărturisiri*, vol III: (1914-1919), Editura Modelism, București, p. 135

îndrume mersul lucrurilor³¹. Radu Rosetti scria și despre faptul că existau ofițeri francezi care-i priveau pe români de sus: „un alt temei de neînțelegeri, ușoare e adevărat, dar totuși neînțelegeri, venea de la faptul că au fost câțiva ofițeri francezi, puțin numeroși e adevărat, care au fost lipsiți de tact. Ei păreau a ne considera ca niște coloniali, poate nu ca negrii, dar ca algerienii, marocanii și indochinezii³².”

Ziarele românești au acordat o atenție deosebită misiunii franceze, văzută ca un mijloc de apropiere și mai semnificativ de Franța. Ziarul „Viitorul” scria: „reprezentată strălucit prin personalitatea generalului Berthelot și a ofițerilor superiori care îl înconjoară, ea este în mijlocul nostru imaginea vie a Franței, a cărei apropiere de România este pecetluită pentru totdeauna prin marea alianță de astăzi³³.”

Încă din momentul sosirii în România, generalul francez a lăsat o impresie bună. Cea mai sugestivă apreciere în acest sens ne-o oferă istoricul N. Iorga, care notase că „Franța alesese bine trimitând-ne din nenorocire prea târziu, împreună cu un grup de ofițeri, care știau ce înseamnă nu războaiele de pe vremea lui Cernel, ci teribilul război modern, pe generalul Berthelot³⁴ și că „în sfârșit, pe lângă rușii dispuși a-și mânca semințele pe marginea șoselei, dincolo de care ai noștri mâncau pământul, întâia dovadă de interes a Alianților ni sosi în persoana simpaticului, optimistului general francez Berthelot³⁵. Iorga mai afirma că „misiunea va contribui mult să ne cunoaștem mai bine, noi, popoare înrudite și legate prin atâtea legături. Ea va contribui mai ales ca noi să ne cunoaștem mai bine pe acei francezi care ni se par, în navitatea noastră, că de mult, nu mai au nici o taină pentru noi³⁶. De asemenea, prin ordinul din 28 septembrie 1916, se menționa care era obiectivul acestei misiuni în România a lui Berthelot. Reprezentantul generalul Joffre: „urma să trateze în numele acestuia și potrivit cu instrucțiunile sale toate problemele interesând războiul de coaliție dus în prezent împotriva Puterilor Centrale și a aliaților lor³⁷. N. Iorga și-a reamintit momentul întâlnirii cu generalul francez, afirmând că: „nu purta războiul țării sale pe pământul său, m-a chemat și mi-a vorbit de credința sa nezguduită în victorie. Nu voi uita niciodată această clipă³⁸. Pentru Iorga, generalul Berthelot a fost un om „fără idei politice și fără ambiție, fără dorința de a ieși din vitrină. Ostaș

³¹ *Ibidem*, p.134.

³² *Ibidem*, p. 133-134.

³³ *Viitorul*, anul IX, nr. 3117 11 octombrie 1916.

³⁴ N. Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, București, 1976, pp. 504-505.

³⁵ N. Iorga, *Supt trei regi*, București, 1932, p. 232.

³⁶ Dumitru Preda (coord), *Berthelot și România*, Editura Univers Enciclopedic, București, 1997, p. 10.

³⁷ *Ibidem*, p. 12.

³⁸ *Ibidem*.

din alte timpuri, făcându-și serviciul unde era ordinul, fără tristeță în disgrație, fără trufie în biruință³⁹. Iorga mai adăuga, cu ocazia Dezbaterii Adunării Deputaților din 1931: „Berthelot a fost, pentru națiunea românească, întruparea însăși a luptei sale pentru drept și credința lui nezguduită a devenit ctitor al acestei țări, un ctitor pe care, din generație în generație, îl vor pomeni cu recunoștință⁴⁰”.

Regina Maria îl caracteriza astfel pe generalul francez: „era un om vesel, rotund la trup și plin de optimism, înviorător. Îmi plăcu din prima zi, dar văzui îndată că va avea mult de învățat până să cunoască pe români și adevărata stare de lucruri de la noi⁴¹. Fără a-l cunoaște pe general și gândurile sale cu privire la români, regina Maria vedea în generalul francez unicul capabil „să ne ajute și să ne mântuie țara” considerând că acesta are o experiență vastă în domeniul militar și pentru asta „trebuie să ascultăm de el⁴²”.

Viitorul rege al României Carol al II-lea, care îl cunoscuse pe șeful misiunii militare franceze, îl aprecia în următorii termeni următori: „un om deosebit, înalt, gras, un colos, care trezește admirație, este extraordinar de calm și inspiră foarte multă încredere fie și numai auzindu-l vorbind⁴³”.

Generalul Radu Rosetti: „era înzestrat cu o memorie fenomenală și cu o judecată rece. Muncitor, era de o meticulozitate deosebită și cerea precizie în toate. Nu se lăsa niciodată deznădăjduit, fondul caracterului său fiind de un constant și sănătos optimism⁴⁴”.

Personalitatea fascinantă a generalului francez și-a lăsat amprenta nu doar asupra cetățenilor de rând, dar și a oamenilor politici ai vremii. Ștefan Cicio-Pop rememora momentul sosirii generalului: „Acei ce l-au văzut sosind vorbesc cu emoție de impresia ce le-a făcut din primul moment. Părea nu un străin venit pentru întâia oară în România, ci un propriu fiu al țării noastre, de multă vreme plecat, multă vreme așteptat și dorit și care, știindu-se patria de origine în mare primejdie, venea să o ajute, hotărât să-și jertfească viața pentru a o salva⁴⁵”.

Omul politic I. G. Duca făcea un elogiu, la adresa generalului francez. Referitor la Franța spunea „că o mare putere, că o mare prietenă, că nobila Franță ne

³⁹ N. Iorga, *Oameni cari au fost*, vol. III, Editura pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, București, 1936, p. 366.

⁴⁰ *Dezbaterile Adunării Deputaților* (în continuare: *DAD*), ședința din 3 februarie 1931, p. 723.

⁴¹ Regina Maria, *Povestea vieții mele*, vol. III, București, 1991, p. 84.

⁴² *Ibidem*, p. 86.

⁴³ Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice*, vol. I (1904-1939), ediția a II-a, București, 2003, pp. 53-54.

⁴⁴ Radu Rosetti, *op.cit.*, p. 134.

⁴⁵ *Monitorul Oficial*, partea a III-a, 4 februarie 1931, p. 720.

sprijină eforturile și ne va salva nădejtile” și misiunea prezentă ca exemplul cel mai elocvent al „fraternității franceze-române”⁴⁶.

La 20 octombrie, generalul Berthelot s-a întâlnit cu generalul Averescu. În memoriile sale, publicate mai târziu, generalul român mărturisește că nu a privit cu ochi buni această misiune: „mărturisesc că mă sufocam când auzeam consilii zise practice, dar absolut teoretice în perfecta și absolută necunoștință de cauză locală”⁴⁷, iar la aducerea unei misiuni franceze, care să ajute la reorganizarea armatei române, care suferise pierderi serioase în luptele cu germanii nu i s-a părut o idee bună: „cine a avut ideea cu aducerea francezilor nu cred că a făcut ceva bun”⁴⁸, considerând acest lucru o umilință pentru România.

Pentru generalul Averescu, sosirea misiunii franceze conduse de generalul Berthelot a reprezentat un obstacol în accesarea la conducerea supremă a armatei române, dar și o umilință pentru România⁴⁹. După moartea lui Berthelot, în 1937, în memoriile sale, generalul Averescu pune în umbra personalitatea acestuia. Atașatul militar francez din acea perioadă de la București, colonelul Delmas, menționa că generalul Averescu era nemulțumit de faptul că nu a putut ajunge la conducerea armatei române și critică personalitățile pentru eșecul său. Colonelul Delmas consideră că denigrările aduse generalului francez din partea generalului Averescu erau nefondate, de aceea trebuia evitată orice polemică în acest sens⁵⁰.

A fost și un moment important pentru cariera generalului Averescu, care vedea în Berthelot un rival pentru funcția supremă în armata română. Același lucru a fost simțit și de generalul Iliescu. Generalul Rosetti, în memoriile sale, scria despre reacția avută de Iliescu la aflarea veștii că o misiunea franceză se îndreaptă spre România: „aducerea generalului Berthelot nu a plăcut lui Iliescu, care ar fi dorit ca șeful misiunii franceze să fie camaradul său de școală, colonelul Maurice Després, pentru a doua oară atașat militar la București”⁵¹.

Tensiunile cele mai vizibile au existat cu generalul Alexandru Averescu „comandantul singurei armate rămase în picioare” (după aprecierea lui Constantin Argetoianu) și generalul Berthelot. Prima întrevedere dintre cei doi a avut loc la 20 octombrie 1916, la solicitarea generalului francez, cum s-a menționat mai sus. Din acel moment s-au simțit tensiuni evidente dintre cei doi. Berthelot, după o analiză

⁴⁶ *Ibidem*, p. 722.

⁴⁷ Alexandru Averescu, *Notițe zilnice din războiul (1916-1918)*, Editura „Cultura Națională”, București, p. 77.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 77.

⁴⁹ P. J. Thomas, *Les Roumains Nos Allies?* Paris, 1939, p. 75.

⁵⁰ Jean-Noël Grandhomme, *La mémoire roumaine de la mission Berthelot (1918-2007)*, p. 28.

⁵¹ Radu Rosetti, *op.cit.*, p. 132.

a generalului Averescu, nu-l vedea cu ochi buni. Iată ce scria în memoriile sale: „Acest general are o singură concepție de organizare, aceasta constă în dezorganizarea unităților care i-au fost trimise”⁵². Dacă la început criticile erau îndreptate spre organizarea proastă a armatei, acum acestea îl vizau direct pe general.

O nouă întrevvedere dintre Berthelot și Averescu a avut loc la 24 octombrie 1916. În memoriile sale, generalul român consemna: „ce situațiune are el în armată? S-a încheiat convorbirea noastră prin niște ordine semnate de Rege pentru ofițerii misiunii franceze, pe baza cărora aceștia au dreptul să meargă la divizii și să controleze pe generalii noștri”⁵³. Faptul că avea o influență mare asupra regelui român nu era pe placul lui Averescu și al unor oameni politici ca I. G. Duca și Alexandru Marghiloman, care nu considerau benefice ingerințele generalului francez în treburile interne ale armatei.

În luna noiembrie a anului 1916, într-o întrevvedere avută cu ministrul român Berthelot aprecia că Averescu „este un pericol pentru România”⁵⁴. La rândul său, pentru a pune capăt acestei dispute interne, Alexandru Averescu a afirmat că „trebuie să recunosc fără înconjur, că sunt și eu vinovat”⁵⁵. La două zile de la această mărturisire, într-o întrevvedere cu Mihail Cantacuzino, îi mărturisea că „Berthelot, atât cât am putut să-l cunosc, nu-mi inspiră mare încredere. Va fi fost un foarte bun comandant de corp de armată, ca executor în subordine. Nu am până acum impresiunea că este dotat și cu darul de a scruta viitorul strategic, pentru a se ridica la nivelul comandamentului de armate”⁵⁶.

Constantin Kirițescu vorbea despre meritul incontestabil al generalului francez de a reorganiza armata română și „marea afecțiune care o nutrea față de România a dat acestui om un loc în galeria ilustră a națiunii”⁵⁷ - un om, care nu a ezitat nici odată să afirme că este încrezător în victoria armatei române⁵⁸.

Activitatea desfășurată de generalul Berthelot s-a bucurat de apreciere din partea oficialităților române, iar pentru meritele obținute pe câmpurile de luptă, la 21 mai 1917, a devenit cetățean de onoare al României⁵⁹. I. G. Duca, ministru

⁵² Henri Mathias-Berthelot, *General Henri Berthelot and Roumanie- mémoires et correspondance*, East European Monographs, Boulder, 1987, p. 15.

⁵³ Alexandru Averescu, *Notițe zilnice din război*, vol. I, Editura Militară, București, 1992, pp. 62-63.

⁵⁴ Henri Mathias-Berthelot, *op.cit.*, p. 18.

⁵⁵ Alexandru Averescu, *op.cit.*, pp. 86-87.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ Constantin Kirițescu, *La Roumanie dans la Guerre mondiale*, Carte Românească, București, 1927, p. 297.

⁵⁸ Nicolae Cerbulescu, *Generalul Henri Berthelot*, Sibiu, 1931, p. 172

⁵⁹ Constantin I. Stan, *Generalul Henri M. Berthelot și românii*, Editura Paideia, București, 2008, p. 104.

în guvernul condus de I. C. Brătianu, aprecia în memoriile sale importanța acestui moment pentru relațiile dintre Franța și România, considerând că el denotă „o nouă și călduroasă manifestație de simpatie pentru sărbătorit, pentru Franța și întreaga misiunea militară”⁶⁰.

Generalul Berthelot a făcut o impresie puternică și asupra scriitorului Eugen Lovinescu, care l-a caracterizat ca: „neobosit, metodic, patriahal și cu dragoste neistovită pentru neamul nostru: generalul Berthelot, prin pilda lui și a admirabilei misiuni franceze, a făcut cu putință acea miraculoasă renaștere a armatei române zdrobite din vara anului 1917”⁶¹.

Astfel, după cum aprecia Constantin Argetoianu: „în jurul uniformelor franceze, în jurul ofițerilor francezi se strânsă toate voințele încordate, care împotriva evidențelor, nu voiau să abdice de la realizarea României întregite”⁶². Argetoianu, rememorând venirea misiunii franceze, aprecia că „singura speranță a Marelui Cartier era sosirea generalului Berthelot și a misiunii franceze”⁶³. La rândul său, Ion I. C. Brătianu, nemulțumit de eșecul suferit de armata română la Flămânda, a dispus înlocuirea generalului Dumitru Iliescu, mizând pe Constantin Prezan în detrimentul generalului Alexandru Averescu. Pentru a lua o decizie corectă, ministrul Brătianu a așteptat sosirea generalului francez⁶⁴. De asemenea, mai adăuga I. G. Duca că venirea misiunii franceze în România la acel moment de cumpănă pentru armata română a reprezentat o dovadă că Franța susținea România încă odată, iar „șeful misiunii militare franceze a luat pe acele vremuri, repede, înfățișarea unui adevărat simbol, simbolul fraternității franco-române”⁶⁵.

Regele Ferdinand I, care l-a apreciat pe Berthelot, afirma că „Berthelot al nostru, căci e și al nostru, prin calitatea sa de cetățean român și prin prietenia ce n-a încetat a dovedi țării noastre”⁶⁶.

Generalul Berthelot s-a bucurat de recunoștință și din partea ofițerilor români, care l-au apreciat și văzut ca unul dintre „marii comandanți ai oștirilor aliate, Generalul Berthelot răsare în fața tuturor”⁶⁷, iar generalul Ștefan Holban aprecia că

⁶⁰ H. M. Berthelot, *Jurnal și corespondență, 1916-1919*, p. 166.

⁶¹ Eugen Lovinescu, *În marginea epopeei (Note de războiu)*, București, 1919, p. 59.

⁶² Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. III, partea a V-a (1916-1917), Editura Humanitas, București 1992, p. 58 p. 11.

⁶³ *Ibidem*, p. 58.

⁶⁴ I. G. Duca, *Amintiri Politice*, vol. II, Munchen, 1981, p. 39.

⁶⁵ *DAD*, p. 722.

⁶⁶ Conte de Saint-Aulaire, *Cuvinte franco-române. Cuvântări și articole adunate și publicate de un comitet*, București, 1930, p. 32.

⁶⁷ D. Cantea, *Generalul Berthelot și războiul de reintregire a neamului // Revista Cavaleriei*, nr. 2, martie-aprilie, București, 1932, p. 266.

„I-am iubit pentru că ne-a adus o licărire de speranță într-un viitor mai bun, tocmai în clipele cele mai tragice ale epopeii noastre naționale”⁶⁸. Generalul Constantin Găvănescu îl caracteriza drept unul „din cei mai distinși generali ai Franței”⁶⁹.

Ministrul plenipotențiar al Franței în România, Saint-Aulaire, care sosise tot în anul 1916 la București, aprecia importanța acestei misiuni pentru reorganizarea frontului de est, afirmând că era „imposibil de făcut o alegere mai bună pentru o asemenea misiune într-o asemenea situație”⁷⁰. În acest context, I. G. Duca considera oportună misiunea militară franceză și nu avea nici o îndoială că generalul francez Joseph Joffre alesese persoana potrivită pentru a conduce o asemenea misiune dificilă, dar aprecia că „din nenorocire, misiunea lui nu a putut fi la București decât la începutul lui octombrie și până atunci multe s-au întâmplat”⁷¹.

Nu toți aveau o asemenea încredere în misiunea franceză, existând și români sceptici cu privire la succesul acesteia. Un exemplu elocvent este diplomatul și scriitorul Duiliu Zamfirescu, care apreciază că „bătălia de la București”, pe care o gândise generalul francez „avea un singur lucru cu adevărat bun: pieptul soldaților noștri. Dar a-și scoate pieptul înainte, când inamicul te bombardează de la o depărtare la care tu nu ajungi, nu mai este bravură, ci sacrificiu nefolositor”⁷².

Cu toată critica adusă generalului francez, acesta a reușit să reorganizeze armata și să obțină victorii importante la Oituz, Mărăști și Mărășești în cursul anului 1917.

SUMMARY

After a big defeat with Germany troops in 1916 the Romanian government asked France to send a mission to assist the Romanian army. The French military mission was led by General Berthelot arriving in October 1916 in Romania and between January and June 1917 he supervised the reorganization and the retraining of the Romanian Army. The French General was appreciated by Romanian politicians, Romanian generals, and common peoples. Queen Mary seen only Berthelot who can save the Romanian army for defeat. General Alexander Averescu came into open conflict with the French general because it interfered with the internal affairs of the army. However he was an acclaimed personality in Romania.

⁶⁸ DAD, p. 723.

⁶⁹ Constantin Găvănescu, *Epopeea română. Războiul nostru pentru întregirea neamului (august 1916-aprilie 1918)*, Iași, 1918, p. 62.

⁷⁰ Comte de Saint-Aulaire, *Confession d'un vieux diplomate*, Flammarions, Paris, 1953 p. 346.

⁷¹ I. G. Duca, *op.cit.*, p. 28.

⁷² Duiliu Zamfirescu, *Opere*, VI, Partea a II-a, ediție îngrijită de Ioan Adam și Georgeta Adam, Publicistică și memorialistică (1917-1921), Editura Minerva, București, 1987, p. 224.

Степан БУЛГАР*

ГАГАУЗЫ - УЧАСТНИКИ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ 1914–1918 гг.

Численность гагаузов в Российской империи в начале XX века составляла около 100 тыс. человек, большая часть которых проживала в Бессарабской губернии, а также небольшая часть – в Таврической губернии, в Крыму, на Северном Кавказе, в Сибири и Казахстане. Гагаузы служили в различных полках русской армии: 656-й полк Бессарабской дружины – ратный Дмитрий Копанжи, 3-я Киевская команда – Илья Арабаджи¹. Жители Чадыр-Лунги – рядовые 133-го Симферопольского полка Леонтий Мечкарь, Иван Торлак². Иван Курдогло – 45-й Азовский полк³. Нижний чин 82-го пехотного Дагестанского полка Афанасий Орманжи, 51-й Литовский полк – Степан Кичук, вольнонаёмный 1001 транспорта Кирилл Драгнев (умер)⁴. 251-й пехотный Ставучанский полк – Андрей Чадырен, 194-й Троицко-Сергиевский полк – Александр Кайкы, 35-й Брянский полк – Николай Кир-

***Stefan Bulgar**, șeful secției de istorie și etnografiei al Centrului Național de Istorie „M.V. Marunevici” din Comrat.

***Степан Булгар**, заведующий отделом истории и этнографии НИЦ Гагаузии им. М.В. Маруневич.

¹ *Национальный Архив Республики Молдова* (Далее: *НАРМ*), «Приказ по Управлению Бендерского Уездного Воинского начальника № 112, §3, §5, §7, §12», Апрель 22 дня 1915 г., г. Бендеры.

² *НАРМ*, «Приказ по Управлению Бендерского Уездного Воинского начальника № 113», Апрель 23 дня 1915 г., г. Бендеры.

³ *Там же*, № 114, § 6, Апрель 24 дня 1915 г., г. Бендеры.

⁴ *Там же*, № 115, § 12, §14, Апрель 25 дня 1915 г., г. Бендеры.

чиогло, 193-й Свяжский полк – Николай Челах⁵. 18-й пехотный Вологодский полк – Харлампий Драган, 55-й Подольский полк – Иван Дульгер, матрос I-й статьи 2-го Севастопольского морского батальона Пётр Кильчик, 53-й Волынский полк Дмитрий Узун, 58-й Пражский полк – Степан Киоса, 22-й Сибирский полк – Пётр Кихай, 239-й Константиноградский полк – Николай Кара⁶. 194-й Троице-Сергиевский полк – Симеон Караджи, Очаковская команда – Дмитрий Арнаут, рядовой 62-го пехотного Суздальского полка Георгий Стоянов⁷ и т.д.

Согласно Приказу по Управлению Бендерского Уездного Воинского начальника за июль 1914 года, г. Бендеры, 56-й пехотный Житомирский полк дислоцировался в Тирасполе, 53-й пехотный Волынский полк дислоцировался в Тирасполе, 54-й пехотный Минский полк дислоцировался в Кишинёве⁸.

Продолжим перечисление полков. Ратники 113-й ополченческой конной сотни Измаильского уезда Топал Константин Георгиевич, Кирчев Пётр Янов, Гроздев Пётр Васильевич, ратник Кайкы Антон, ратник Мавроди Константин, ратник Панайот Кюркчи; 14 июля 1914 г. подполковник Параскивогло, командир 113-й ополченческой конной сотни, вступил в должность⁹. Охотники 42-го пехотного запасного батальона Алексей Георг. Арнаут, Илья Саввов. Туканов¹⁰, Илья Куюджуклы¹¹; 8-й запасной кавалерийский полк - Илья Таламанжи и Василий Карафиза¹². Во 2-ом Кавказском полку служили рядовой Георгий Вердукогло и унтер-офицер Дмитрий Сырбов. В Волынском полку служили Иван Ангелов и Константин Келеш. Исходя из доступных архивных источников, можно определить, что уроженцы Бессарабии служили во 2-й Кавказской стрелковой бригаде, в 4-ом Осадном артиллерийском полку, в 61-й пехотной дивизии, в 103-й пехотной дивизии, в 10-й Сибирской стрелковой дивизии, в 13-м стрелковом полку, в 55-м пехотном Подольском полку¹³, в 59-м пехотном Люблинском полку, в Бессарабской кавалерийской дивизии, в 224-ом и в 295-ом Свирских полках.

⁵ Там же, № 117, § 6, Апрель 27 дня 1915 г., г. Бендеры.

⁶ Там же, № 119, § 8, § 9, Апрель 29 дня 1915 г., г. Бендеры.

⁷ Там же, № 120, §2, §8, Апрель 30 дня 1915 г., г. Бендеры.

⁸ Там же, за июль 1914 г., г. Бендеры.

⁹ Там же, за август 1914 г., §17, г. Бендеры.

¹⁰ Там же, № 231, сентябрь 1914 г., г. Бендеры.

¹¹ Там же, № 231, § 2, 10 октября 1914 г., г. Бендеры.

¹² Там же, № 231, сентябрь 1914 г., г. Бендеры.

¹³ Там же, за май 1914 г., г. Бендеры.

На фронтах отличились офицеры: подполковник Михаил Чакир, штабс-капитан Петр Михайлович Карачебан (с. Кубей)¹⁴, штабс-капитан Петр Кулев, подпоручик Иван Филиппов; прапорщики Трифон Стефогло, Константин Иорданов, Василий Арабаджи, Иорданов Константин Георгиевич (с. Кубей, награжден орденом «Святой Анны») ¹⁵; военфельдшер Петр Попазогло¹⁶. Унтер-офицер царской армии Кысса Василий Петрович (1887–1970, с. Кубей) был призван на службу ещё до начала первой мировой войны. Служил рядовым солдатом в городе Брест-Литовский. Когда началась первая мировая война, Василий Кысса вместе со своими однополчанами в сентябре 1914 г. участвовал в знаменитой Галицкой битве, где благодаря героическому наступлению русских солдат, австрийцы потерпели сокрушительное поражение. В марте 1916 г. войска юго-западного фронта под командованием генерала Алексея Брусилова совершили наступательный прорыв в тыл Австро-Венгерской армии на 120 км. И здесь геройски проявил себя, за что командование присвоило ему звание унтер-офицера, а также отпуск с поездкой домой. Как фронтовик, он всю войну провел в окопах. За 8 лет безупречной службы в русской армии был награжден многими медалями¹⁷.

Многие уроженцы с. Комрат участвовали в войне, среди них: Патраман Иван Дмитриевич, Мавроди Георгий Фёдорович, Яниогло Георгий Степанович, Митиогло Георгий Николаевич, Недялков Фёдор Петрович, Керчел Фёдор Георгиевич, Евчук Константин Петрович, Герч Иван Фёдорович, Казаков Дмитрий Дмитриевич, Казаков Дмитрий Дмитриевич, Автенов Иван Васильевич, Влах Фёдор Андреевич, Кара Илья Константинович и многие другие.

Уроженцы с. Чишмикиой И.Д. Христов и Г.А. Карагеорги воевали с немцами под Ригой и Псковом. На Кавказском фронте служил в крепостной артиллерии Ф.А. Маджар. Всю войну прошел уроженец с. Чишмикиой Антоний Петрович Перчемли¹⁸.

В 17-ой роте Инженерного полка служил уроженец Чадыр-Лунги Николай Тукан. На Кавказском фронте в составе 13-го Туркестанского полка воевал его односельчанин, унтер-офицер Петр Генов. Получили ранения

¹⁴ Кубей: Очерки и материалы по истории села Кубей-Червоноармейское в Бессарабии, Одесса, 2013, с. 123.

¹⁵ Там же, с. 123.

¹⁶ Архив С.С. Курогло.

¹⁷ Кубей: Очерки и материалы по истории села Кубей-Червоноармейское в Бессарабии, Одесса, 2013, с. 123-124.

¹⁸ С.С. Булгар, В годы первой мировой войны 1914-1918 гг. // История и культура гагаузов, Chişinău, 2006, с. 288.

во время войны уроженцы Чадыр-Лунги: Курдов Харлампий Петрович, Орманжи Харлампий Семенович (1893-1935), Киорогло Иван Семенович (1896-1977) и др. Кулев Петр Николаевич (1886-1951, офицер артиллерийского дивизиона, в результате ранения потерял руку и глаз)¹⁹.

На разных фронтах сражались томайцы Недялко, Ялама, Гарчу и др. В числе погибших числятся: рядовой Драгниогло Георгий Димитриев²⁰ (убит в бою с германцами 13.10.1915 г.) и Сары Дмитрий Иванович²¹ (нижний чин, убит в бою с неприятелем 08.06.1915 г.), уроженцы с. Бешалма; Гагауз Давид Васильевич²² (ратник, умер от хронического воспаления брюшины 04.10.1915 г.) и Каналыогло (Каналлы) Дмитрий Федорович²³ (ратник, убит в бою с неприятелем 17.03.1915 г.), уроженцы с. Дезгинжа; Камбур Илья Семенович²⁴ (ратник, умер от ран 21.06.1915 г., уроженец с. Джолтай); Пуцунтиян²⁵ Кирилл Григорьевич (15.07.1882 г.р., призван по 1 мобилизации, погиб на войне, уроженец с. Копчак); Димчогло Георгий Георгиевич²⁶ (рядовой, убит, пенсия вдове назначена с 28.04.1916 г., уроженец с. Томай); Арабаджи Федор Петрович²⁷ (1882 г.р., убит в бою с неприятелем 17.03.1915 г.) и Стояногло Степан Георгиевич²⁸ (убит в бою с неприятелем 14.10.1915 г.), уроженцы с. Чок-Майдан.

Было много раненых, среди которых: С. Стефогло из села Гаваносы, чишмикиоец Адам Опря. Под городом Станислав в июне 1917 г. был тяжело ранен солдат Василий Арабаджи, уроженец села Кириет-Лунга. 22 декабря 1916 г. в бою был тяжело ранен солдат 6-ой роты Волынского полка Константин Келеш²⁹.

Из с. Вулканешты были мобилизованы в армию сотни жителей, и среди них: Филиппов Иван Николаевич, подпоручик; Павлиоглу Дмитрий Ан-

¹⁹ Там же, с. 288.

²⁰ НАРМ. Ф. 403, оп. 1, д. 165 «Прошение вдов погибших на фронте воинов русской армии о назначении им пенсий», лл. 187-259.

²¹ Там же, лл. 393-399об.

²² Там же, 145-151об

²³ Там же, лл. 79-85.

²⁴ НАРМ. Ф. 134, оп. 3, д. 1263 «Прошение вдов погибших на фронте воинов русской армии о назначении им пенсий», лл. 43а-49об.

²⁵ Там же, лл. 364-368.

²⁶ Там же, лл. 334-371.

²⁷ Там же, лл. 348а-355.

²⁸ Там же, лл. 303-337об.

²⁹ С.С. Булгар, *В годы первой мировой войны 1914-1918 гг. // «История и культура гагаузов»*, Chişinău, 2006, с. 289.

дреевич (1893 г.р.); Павлиоглу Афанасий Иванович (1898 г.р.); Копущулу Павел; Костев Георгий Николаевич (1880 г.р.); Жирновой Иван; Караман ..., награждённый тремя Георгиевскими крестами и медалью; Онофрей, Колиш Василий Пантелеевич; Шишку Дмитрий Иванович (1888 г.р.)³⁰ и др.

В первой мировой войне участвовали сотни жителей Конгаза. Некоторые фамилии участников войны 1914-1918 гг. были установлены – Илья Степанович Тулба, Иван Ясыбаш, Степан Чебанов, Павел Кеменчеджи, Георгий Тулба, Дмитрий Жежу, Кирилл Казанжи, Сава Томайлы³¹. Одним из документов, свидетельствующих об участии в первой мировой войне жителя с. Конгаз Ильи Степановича Тулба, является письмо с фронта, которое он отправил домой 12 августа 1916 года: *«Письмо пущено 1916 года августа 12 дня. Пишу вам о том, что прибыли на позиции, стоим в резерве уже три дня. Ложь кончилась, молитесь Богу, потому что надежда на Бога... Мой адрес: Действующая армия, 255, Аккерманский полк, 4 батальон, 16 рота, 2 взвод»*³².

В период первой мировой войны 1914-1918 гг. на фронт были мобилизованы сотни жителей с. Казаклия. Путем опроса старожилов, а также в результате изучения архивных документов, удалось установить фамилии участников первой мировой войны села Казаклия: Акбыик Борис Николаевич (1898-1975, призван в 1917 г., воевал на Юго-западном фронте, ранен в правую ногу; Аксакал Петр; Быиклы Филипп (под Ужгородом потерял ногу); Гайдаржи Михаил Константинович (воевал на Кавказском фронте, в Армении); Гайдаржи Николай Константинович (воевал на Кавказском фронте); Гайдаржи Василий Михайлович, 1892 г.р.; Мандажи Семен (награжден Георгиевским крестом 2-ой степени); Варбан Захар (1878-1938, был призван на войну в 1914 г., в бою был контужен, попал в немецкий плен, в плену в Австрии находился до 1920 года, вернулся домой, в Казаклию); Дильсиз Иван (был ранен в бою и вернулся с фронта без глаза); Боев Илья Ильич был фронтовым санитаром; Дюльгер Дмитрий Спиридонович (служил на действительной военной службе с 1913 г., убит в бою в Германии в 1916 г.³³; братья Калак Николай Ильич, 1890 г.р. и Калак Илья Ильич, 1893 г.р., служили в одном подразделении; Калчу Афанасий; Исаул Афанасий Николае-

³⁰ С.С. Булгар, *Страницы истории города Вулканешты*, 2010, с. 388-395.

³¹ С.С. Булгар, *Участие конгазцев в войнах* // Франгу Ф., Фургунэ П., Фургунэ А. *Конгаз*, Кишинев. 2012, с. 302.

³² Там же, с. 303.

³³ НАРМ. Ф. 134, оп. 3, д. 1263, год 1916 «Прошение вдов погибших на фронте воинов русской армии о назначении им пенсий». Начато 26 февраля 1916 г. Окончено 9 июня 1916 г. Лл. 111-114а об.

вич, 1898 г.р., в бою был тяжело ранен; Киор Федор Федорович (1897 г.р., призван в 1917 г., пропал без вести); Карапиря Георгий Афанасьевич (1889 г.р., награжден Георгиевским крестом 1-ой степени за героизм, проявленный в бою: командир роты был убит и Карапиря Георгий повел бойцов в атаку, противник был разгромлен); Касым Петр Константинович (1892 г.р.); Кол Петр Петрович; Кол Илья Родионович (1896-2006 гг., был в бою тяжело ранен, потерял глаз); Куюжуклу Степан Михайлович (1892 г.р., был ранен); Узун Константин Георгиевич (1896 г.р., вернулся с войны); Куюжуклу Федор Николаевич (1894-1982, на войне был ранен в правую руку и в голову в Пруссии); Топал Савелий Федорович (1894 г.р.); Македонский Георгий Савельевич (попал в австрийский плен); Момат Петр Железович (1891 г.р.); Мандажи Дмитрий (1890 г.р.); Кол Харлампий; Карапиря Савелий (не вернулся с войны); Чилингир Иван Кириллович (1896 г.р., был тяжело ранен в бою, после выздоровления его комиссовали, вернулся домой); Стамат Савва Федорович, рядовой (служил на действительной военной службе с 1915 года, удостоверение, выданное вдове о том, что «в госпитале 23 сентября 1915 года от заражения крови, происшедшего от огнестрельного ранения, полученного в бою, скончался рядовой 418 Александровского полка Савва Феодорович Стамат, уроженец Бессарабской губ., Бендерского уезда, Чадырлунгской волости»³⁴); Караманны Федор; Топал Георгий (был награжден Георгиевским крестом); Стефогло Трифон Дмитриевич, 1894 г.д., унтер-офицер царской армии, прапорщик (в 1940 году был репрессирован советской властью. Был обвинен в том, что служил в армии Деникина и воевал против советской власти); Радиш Дмитрий Николаевич, 1891 г.р. (служил в царской армии, воевал на фронтах первой мировой войны); Мандажи Степан Петрович, 1895 г.р.; Калак Николай Ильич, 1890 г.р.; Чакал Иван Иванович, 1870 г.р.; Узун Георгий Георгиевич, 1897 г.р.; Гайдаржи Константин, вернулся с войны; Узун Михаил Ангелович; Варбан Дмитрий Георгиевич³⁵.

Тысячи представителей гагаузского народа были награждены орденами и медалями. Геройски воевал на фронте комратчанин Савелий Георгиевич Болгар (1893 г.р.). Он отличился в боях под Варшавой и в других сражениях. Домой в 1918 г. солдат вернулся полным кавалером Георгиевских крестов и медалей. Георгиевским крестом был отмечен за храбрость Константин Кылчик, двумя «Георгиями» - Рушика³⁶. Доблестно воевали на фронтах

³⁴ Там же, лл. 115-120.

³⁵ С. Булгар, Ф. Кылчик, *История села Казаклия. Kazayak 1812-2012*, Кишинев, 2013, с. 143-164.

³⁶ С.С. Булгар, *В годы первой мировой войны 1914-1918 гг. // История и культура гагаузов, Chişinău*, 2006, с. 287.

войны и были награждены медалями уроженцы с. Кубей: Сакалы Степан Михайлович; Сакалы Демьян Иванович; Гагауз Иван Георгиевич; Иванов Пётр Петрович; Кысса Василий Петрович; Чекал Василий Иванович; Топал Афанасий Васильевич; Шоп Пантелей Петрович; Шишман Николай Савельевич; Труфкин Степан Иванович; Фучеджи Степан Николаевич; Гайдаржи Иван Константинович; Кальчев Георгий Михайлович; Чеглатонев Михаил Михайлович, Чеглатонев Илья Георгиевич и другие³⁷.

Николай Кырма, уроженец с. Авдарма, награжден серебряной медалью «За храбрость» 4 степени №1046843³⁸.

Уроженец с. Комрат Христофор Георгиевич Татар, ратник, 14.07.1915 г. убит в бою с неприятелем³⁹. Не вернулись с войны уроженцы с. Кубей Бааджи Степан Григорьевич; Сакалы Степан Михайлович, Сакалы Дмитрий Савельевич и др.⁴⁰

Уроженец с. Авдарма Грек Харлампий Дмитриевич умер (удостоверение Киевского военного госпиталя от 22.02.1915 г., от тяжелой огнестрельной раны левого бедра и гангрены ноги 16.02.1915 г. В уведомлении не указан номер, так как Василиса Семеновна Грек, вдова умершего, получила это удостоверение собственноручно на похоронах мужа на Киевском Лукьяновском военном кладбище. На бланке удостоверения госпиталя № 3 о смерти Грек Х.Д. присутствует подпись главврача и священника, совершившего обряд погребения⁴¹.

Список участников первой мировой войны из с. Авдарма: Грек Василий Дмитриевич (пропал без вести), Грек Георгий Афанасьевич (погиб), Грек Демид Дмитриевич (погиб), Грек Дмитрий Дмитриевич (погиб), Грек Федор Федорович, Грек Харлампий Дмитриевич (погиб), Грек Гноргий Афанасьевич (1888 г.р.), Грек Федор Дмитриевич, Грек Харлампий Федорович (был ранен), Гюмюшлю Петр Дмитриевич (погиб), Гюмюшлю Владимир Дмитриевич, Гюмюшлю Георгий Георгиевич, Гюмюшлю Панаит Георгиевич, Дерели Владимир Кириллович (был в плену), Динжос Дмитрий Михайлович (1892-

³⁷ *Кубей: Очерки и материалы по истории села Кубей-Червоноармейское в Бессарабии*, Одесса, 2013, с. 124.

³⁸ *Авдарминцы – участники первой мировой войны // Авдарма. История села. 1811-2011. Люди. События. Документы. Примария села Авдарма*, 2011, с. 124.

³⁹ *НАРМ. Ф. 134, оп. 3, д. 1263, год 1916 «Прощение вдов погибших на фронте воинов русской армии о назначении им пенсий»*, лл. 424-463.

⁴⁰ *Кубей: Очерки и материалы...*, с. 124.

⁴¹ *Авдарминцы – участники первой мировой войны // Авдарма. История села. 1811-2011. Люди. События. Документы. Примария села Авдарма*, 2011, с. 119.

1985), Думиника Григорий Васильевич (1894 г.р.), Иварлак Георгий Илиевич (умер в 1923 г.), Казмалы Авраам Дмитриевич (1880-1944), Казмалы Владимир Леонтьевич, Казмалы Георгий Дмитриевич (1885-1975), Капсомун Иван Семенович, Капсомун Семен Степанович (кавалер Георгиевского креста), Карамит Дмитрий Петрович (1886 г.р.), Караяни Александр Николаевич (1893 г.р.), Касым Илья Николаевич (погиб), Касым Георгий Николаевич, Касым Дмитрий Федосович (1890 г.р.), Касым Сергей Петрович (1886 г.р.), Кашкавал Трофим Николаевич нижний чин, убит 25.07.1915 г. (НАРМ, ф. 134, оп. 3, д. 1263, лл. 34-42), Кирица Георгий Федорович (ранен), Кирович Архип Андреевич (кавалер Георгиевского креста), Кирович Иван Андреевич (унтер-офицер), Кочанжи Василий Георгиевич (1882-1946), Кочанжи Дмитрий Дмитриевич, Кочанжи Петр Георгиевич (1895-1945), Кристов Георгий Захарович (унтер-офицер), Кристов Иван .., Кристов Семен Деомидович (1896-1946), Кройтор Петр Афанасьевич, Кырма Владимир Иванович (убит 16.10.1914 г.), Кырма Василий Иванович, Кырма Владимир Иванович, Кырма Георгий Николаевич (медаль за «Доблесть»), Манастырлы Иван Константинович, Марин Георгий Георгиевич (был ранен), Маринов Федор Георгиевич (погиб), Маринов Владимир Дмитриевич (был ранен), Маринов Владимир Харлампиевич (унтер-офицер), Маринов Михаил Дмитриевич (был ранен), Маринов Федор Георгиевич (погиб), Маринов Харлампий Николаевич, Панчев Дмитрий Михайлович, Паскал Георгий Георгиевич (1895 г.р.), Петков Дмитрий Васильевич (погиб), Попаз Дмитрий Симеонович, Попаз Илья Симеонович, Попаз Матвей Иванович, Попаз Николай Иванович, Попаз Яков Минович, Саранди Дмитрий .., Саранди Иван .., Саранди Михаил .., Саранди Михаил Дмитриевич (1883 г.р.), Саранди Филат Георгиевич, Танасович Николай Николаевич (унтер-офицер, участник Татарбунарского восстания), Таукчи Степан Дмитриевич, Таукчи Дмитрий Николаевич, Тезек Тимофей .., Трандафилов Дмитрий Алексеевич, Трандафилов Игнат Афанасьевич (погиб), Трандафилов Михаил Петрович (погиб), Трандафилов Афанасий Владимирович, Трандафилов Георгий Петрович (1889 г.р.), Трандафилов Илья Афанасьевич (1882 г.р.), Трандафилов Федор Петрович, Тумба Дмитрий Семенович (1879-1944), Тумба Иван Иванович, Тумба Семен Георгиевич (1893 г.р.), Хор Михаил Афанасьевич, Чакуста Георгий Дмитриевич (унтер-офицер), Чомак Афанасий Минович, Чомак Федор Минович (погиб), Язаджи Игнат Афанасьевич (1897 г.р.)⁴².

⁴² *Авдарминцы – участники первой мировой войны // Авдарма. История села. 1811-2011. Люди. События. Документы. Примария села Авдарма, 2011, с. 110-112.*

Румынское государство в период 1918-1940 гг. проводило работу по составлению списков бессарабцев – участников и погибших в первой мировой войне. Ежегодно 11 ноября праздновался как «День мира», в каждом селе устанавливались памятники героям войны, выплачивались пособия сиротам, вдовам и инвалидам. Так, по Чадыр-Лунге периодически составлялись и перепроверялись эти списки. По данным отчета примара Чадыр-Лунги Кулева Афанасия Георгиевича, в 1939 г. по Чадыр-Лунге инвалидами войны были признаны согласно заключению медицинской комиссии 15 чел. (т.е. имели какие-либо увечья) Менаш Черник, Павел В. Ворников (остался без ноги), Ион Ф. Кывыржик, Дмитрий В. Киорогло, Ион С. Караман, Георгий Д. Иванов, Георгий А. Маглели, Пантелей Д. Сырбов, Григорий Ф. Келеш, Георгий С. Мутаф, Петр М. Муруз, Василий С. Паскал, Дмитрий И. Ворников, Мина И. Кулев (ранение в руку), Дмитрий П. Константинов. Кроме этого, примар отметил еще некоторых жителей, которые не были признаны инвалидами, но имели ранения. Филип Бошняк, Дмитриий Губогло, Петр Чакир, Игнат Киорогло.

Кроме этого, 27 детей были круглыми сиротами войны, 2 вдовы без детей и 48 вдов с 104 детьми. Таким образом, всего в отчете примара Кулева А.Г. указано 194 человека⁴³.

Полные кавалеры Георгиевских крестов: Болгар Савелий Георгиевич (с. Комрат), Гаста Георгий Федорович (с. Чадыр-Лунга), Новачлы Константин Петрович (с. Чадыр-Лунга), Карачебан Агей Агеевич (с. Кубей)⁴⁴, Кара Георгий Георгиевич (с. Кубей)⁴⁵.

Кавалеры Георгиевского креста: Лазарев Георгий Петрович (с. Чадыр-Лунга), Железогло Иван Данилович (с. Чадыр-Лунга), Мандажи Семен (с. Казаклия), Карапиря Георгий Афанасьевич (с. Казаклия), Топал Георгий (с. Казаклия), Кыльчик Константин (с. Комрат), Колиш Василий Пантелеевич (с. Вулканешты)⁴⁶, Шишку Дмитрий Иванович (с. Вулканешты)⁴⁷, Димитриогло Пантелей Иванович (с. Баурчи), Капсамун Семен Степанович (с. Авдарма), Кирович Архип Андреевич (с. Авдарма), Николай Кулев (с. Чадыр-Лунга), Николай Николаевич Каранфил (с. Этулия) и др. Кавалеры Георгиевского

⁴³ *Отчет примарии комуны Чадыр-Лунга. 10.02.1939 г.*

⁴⁴ *Кубей: Очерки и материалы по истории села Кубей-Червоноармейское в Бессарабии*, Одесса, 2013, с. 123.

⁴⁵ *Там же*, с. 123.

⁴⁶ С.С. Булгар, *Страницы истории города Вулканешты*, Кишинев, 2010, с. 391.

⁴⁷ *Там же*, с. 391.

креста из с. Кубей: Иорданов Константин Георгиевич, Руссев Илья Васильевич, Карагеоз Дмитрий Михайлович, Кысса Николай Филиппович, Бааджи Филипп Трифионович, Кысса Николай Никодимович, Кысса Филипп Иванович, Кысса Петр Иванович, Бочевар Дмитрий Кириллович, Кысса Антон Давидович, Мошул Николай Дорофеевич, Момчев Христофор Михайлович⁴⁸.

Уроженец с. Комрат Сары Филипп Степанович, 1883 г.р., участник первой мировой войны. В 1916 г. попал в плен, был отправлен в Австрию, в лагерь военнопленных. Чуть не умер с голоду. За нарушение дисциплины был закован в кандалы. Еле выжил. Вернулся на родину в 1919 г.

Уроженец села Димитровка Болградского района Одесской области Попазогло Петр Спиридонович (1884 г.р.) служил срочную службу в г. Лодзь в Польше ротным фельдшером. В 1912 г. окончил Кишиневскую земскую акушерско-фельдшерскую школу. Участник первой мировой войны 1914-1918 гг. В 1916 г. попал в плен на Западном фронте. Находился в плену до конца войны в лагере военнопленных в Германии в городе Курзава. Сохранилась фотография военнопленных, среди которых военфельдшер Попазогло П.С. Фото датировано 15 марта 1918 года.

У въезда в село Этулия есть памятник, посвященный участникам первой мировой войны. Мемориальная надпись гласит: «Памятник жителям села Этулия Вулканештского района МССР, участникам Первой мировой войны 1914-1918 гг.»⁴⁹. Там же указаны фамилии участников: Ангелов Д.Н., Боев М.Н., Забун Н.П., Забун П.А., Кирчу Д.И., Коджа В.И, Кула А., Манзул Г.В., Манзул Л.С., Манзул П., Митиогло, Молдован К., Негара Д.Г., Стоянов Н., Топал А.Н., Топал Н.Ф. Памятник поставлен односельчанином – офицером Каранфил И.Н. в 1920 г. (Сын Каранфил А.Н. воссоздал 9.V. 1990 г.).

⁴⁸ Кубей: Очерки и материалы по истории села Кубей-Червоноармейское в Бессарабии, Одесса, 2013, с. 123-124.

⁴⁹ С.С. Булгар, Литературное наследие Михаила Михайловича Чакира. 1886-1971 // Страницы истории и литературы гагаузов. Chişinău, 2005, с. 124.

ПРИЛОЖЕНИЕ 1.**ДОКУМЕНТЫ****№ 1**

Список ратникам Государственного ополчения второго разряда, признанных, по освидетельствовании, при мобилизации 8, 9, 10 и 11 сентября 1915 года совершенно негодными к военной службе и подлежащими зачислению в ополчение второго разряда

номер по порядку	Фамилия, имя и отчество	Место-жительство	Год призыва	Результат освидетельствования
218	Кожа Иван Петров	с. Казаякля	1912 г.	негодным к службе в ополчении по 65 ст. лит. А

Источник: НАРМ. Ф. 403, оп. 1, д. 171, лл. 145-165.

№ 2

*В Бессарабское Губернское по воинской повинности Присутствие.
Вх. № 1228, 23 окт. 1915, Дело № 19/915.*

Уездное присутствие имеет честь представить список ратникам Государственного ополчения первого разряда, признанных, по освидетельствовании при мобилизации, бывшей в августе месяце сего года, совершенно негодными к военной службе и подлежащими зачислению в ополчения второго разряда, по Бендерскому уезду.

Председатель присутствия

/подпись/

Секретарь

/подпись/

Источник: НАРМ. Ф. 403, оп. 1, д. 171, л. 69.

№ 3

Список ратникам Государственного ополчения первого разряда, признанных, по освидетельствовании, при мобилизации 18, 19 и 21 августа 1915 года негодными к военной службе и подлежащими зачислению в ополчение второго разряда.

номер по порядку	Фамилия, имя и отчество	Место- жительство	Год призыва	Результат освидетельствования
40	Тащи Филип Димитриев	с. Казаякля	1899 г.	негодным к службе ни в ополчении по 77 ст. росп. б. лит. А

Источник: НАРМ. Ф. 403, оп. 1, д. 171, лл. 70, 72.

№ 4

Д. № 19/1915.

ПРОТОКОЛ

1915 г. октября 30 дня, Бессарабское Губернское по воинской повинности Присутствие, заслушав дело по представлению Бендерского Уездного по той же повинности Присутствия от 19 октября 1915 года, за № 11196, со списком ратников ополчения первого разряда, призванных по мобилизации, бывшей в августе месяце 1915 г., и признанных по переосвидетельствованию в уездном Присутствии негодными к военной службе и подлежащими отпуску на различные сроки для поправления здоровья,

ОПРЕДЕЛЯЕТ:

Принять означенное представление, вместе со списком ратников ополчения 1-го разряда к сведению.

Председатель Присутствия,

Губернатор

Члены

/подпись/

/подписи/

Источник: НАРМ. Ф. 403, оп. 1, д. 171, лл. 70, 72, 75.

№ 5

В Бессарабское Губернское по воинской повинности Присутствие.

Вх. № 335, 30 апр. 1916, Дело № 6/16.

Уездное присутствие честь имеет представить в Губернское присутствие список ратников ополчения 1 и 2 разрядов, признанных, по освидетельствовании при мобилизации, объявленной 25 марта сего года, совершенно негодными к военной службе.

Председатель присутствия

Секретарь

/подпись/

/подпись/

номер по порядку	Фамилия, имя и отчество	Место-жительство	Год призыва	Результат освидетельствования
478	Гайдаржи Иван Константинов	с. Казаяклия Чадыр- Лунгской волости	1897 г.	негодным к службе ни в ополчении по 66 ст.

Источник: НАРМ. Ф. 403, оп. 1, д. 171, л. 76.

№ 6

Форма № 3 Д. № __ 19__ года.

ПРОТОКОЛ

1916 г. мая 27 дня, Бессарабское Губернское по воинской повинности Присутствие, заслушав дело по представлению Бендерского Уездного по той же повинности Присутствия от 27 апреля 1916 года, за № 3210, со списком ратников ополчения первого разряда, призванных по мобилизации, бывшей 25 марта 1916 г., и признанных по переосвидетельствовании в уездном Присутствии негодными к военной службе и подлежащими отпуску на различные сроки для поправления здоровья,

ОПРЕДЕЛЯЕТ:

Принять означенное представление, вместе со списком ратников ополчения 1-гои 2-го разрядов к сведению.

Председатель Присутствия,

Губернатор

/подпись/

Члены

/подписи/

Источник: НАРМ. Ф. 403, оп. 1, д. 171, л. 77-88.

№ 7

В Бессарабское Губернское по воинской повинности Присутствие.

Вх. № 336, 30 апр. 1916, Дело № 6/16.

Уездное присутствие имеет честь представить при сем список ратникам Государственного ополчения ВТОРОГО разряда, признанных, по освидетельствовании во время мобилизации, объявленной 1-го февраля 1916 года, совершенно негодными к военной службе.

Председатель присутствия

/подпись/

Секретарь

/подпись/

Источник: НАРМ. Ф. 403, оп. 1, д. 171, л. 89.

№ 8

Список ратникам Государственного ополчения первого разряда, признанных, по освидетельствовании, при мобилизации ... 1916 года негодными к военной службе.

номер по порядку	Фамилия, имя и отчество	Место-жительство	Год призыва	Результат освидетельствования
103	<i>Жек Дмитрий Степанов</i>	<i>с. Казаяклия, Чадыр- Лунгской волости</i>	<i>1909 г.</i>	<i>негодным к службе ни в ополчении по 35 ст.</i>
105	<i>Стамат Петр Георгиев</i>	<i>с. Казаяклия, Чадыр- Лунгской волости</i>	<i>1909</i>	<i>тоже по 37 ст.</i>
205	<i>Гайдаржа Димитрий Михайлов</i>	<i>с. Казаяклия, Чадыр- Лунгской волости</i>	<i>—</i>	<i>тоже по 1 ст.</i>

Источник: НАРМ. Ф. 403, оп. 1, д. 171, лл. 89-93.

№ 9

Лист 111

<p>М. Ф. Бессарабская казенная палата Стол 2-й 16 июня 1916 г. № _____ г. Кишинев Казначейству № 42001 В Бес. Конт. Пал. № 2 Чадыр-Лунгскому Во- лост. Правл. № 3</p>	<p>РЕЗОЛЮЦИЯ. В виду ходатайства о назначении пенсии после мужа вдове рядового <i>Димитрия Спиридонова Дюльгера, Акулине Ивановне Дюльгер</i> и на основании представленных документов, поручить <i>Бендерскому</i> Казначейству производить вдове <i>Акулине Ивановой Дюльгер</i> по закону 25 июня 1912 года с 28-го апреля 1916 г. пенсию в размере 48 руб., относя расход на кредит по §13 ст. 1 сметы Департамента Государственного Казначейства. Об этом уведомить Бессарабскую Контрольную Палату.</p> <p><i>Начальник Отделения</i> /подпись/ <i>Столоначальник</i> /подпись/</p>
---	---

Лист 112

<p>БЕНДЕРСКИЙ УЕЗДНЫЙ ВОИНСКИЙ НАЧАЛЬНИК Часть запасная 26 апреля 1916 г. № 10065 г. Бендеры Бессар. губ. 48 руб. в год с 28 января 1916 г. /подпись/</p>	<p><i>В Бессарабскую Казенную Палату 33421/ 6315</i></p> <p><i>Представляя при сем прошение вдовы рядового Димитрия Спиридонова Дюльгера – Акулины Яневой Дюльгер с необходимыми документами, прошу о назначении ей пенсии по закону 25 июня 1912 года.</i></p> <p><i>Генерал-Майор /подпись/ Делопроизводитель</i></p> <p><i>Поручик /подпись/</i></p> <p><i>Чадыр-Лунгскому Волост. Правл. 30 апреля 1916 г.</i></p> <p><i>Столонач. /подпись/ № 29191</i></p>
---	--

Лист 113

<p>М. Ф. Бессарабская казенная палата — Стол 2-й __ апреля 1916 г. № 29191</p>	<p><i>5 май 1916</i></p> <p><i>Срочно</i></p> <p><i>Чадыр-Лунгскому Волостному Правлению</i></p> <p><i>Дюльгер Акулине Ивановне, живущей в с. Казаякля, имеет быть назначена пенсия по закону 25 июня 1912 года в размере 48 руб. — коп., с 28 апреля 1916 года.</i></p> <p><i>Казенная Палата просит в скорейшем времени уведомить, сколько именно продовольственного пособия в четверть года получает семейство пенсионера.</i></p> <p><i>Начальник Отделения /подпись/</i></p> <p><i>Столоначальник /подпись/</i></p>
--	--

Лист 113 об.

<p>37434/6844 /Печать синяя/: Бессарабская 13 май 1918 казенная палата</p>	<p><i>С представлением настоящей переписки в Бессарабскую Казенную Палату Чадыр-Лунгское Волостное Правление честь имеет сообщить, что Акулина Дюльгер пособия от казны не получает, т.к. муж ея Димитрий Спиридонов Дюльгер служит на действительной военной службе с 1913 года.</i></p> <p><i>Волостной старшина /подпись/ № 2133, 11 мая 1916 года</i></p> <p><i>Волостной писарь /подпись/</i></p>
--	--

Лист 114

6 апреля 1916 г.	<p><i>Бендерскому Уездному Воинскому начальнику</i></p> <p><i>Вдовы Акулины Ивановны Дюльгер, урож. Еребакан, поселянки села Казаяклия Чадыр-Лунгской волости.</i></p> <p>ПРОШЕНИЕ.</p> <p><i>Муж мой Димитрий Спиридонов Дюльгер убит в бою в Германии, а потому, представляя при сем ниже поименованные документы, прошу ходатайства Вашего Высокоблагородия о назначении мне с детьми причитающейся по закону пенсии.</i></p> <p><i>Назначенную мне пенсию желаю получить по месту постоянного моего жительства через Бендерское казначейство.</i></p> <p><i>Приложения: 1) Метрическая выпись о бракосочетании, 2) Метрическая запись о рождении дочери Василисы и 3) Удостоверение о непотере прав.</i></p> <p><i>Вдова Акулина И. Дюльгер, неграмотная, расписался /П. Камбур/ 31 марта 1916 г.</i></p> <p>Местожительство: <i>с. Казаяклия Чадыр-Лунгской волости</i></p>
---------------------	--

Лист 114а-114а об.

<p>М. В. Д.</p> <p>Волостное Правление 3 земского участка БЕНДЕРСКОГО УЕЗДА Бессарабской губернии Апреля 2 дня 1916 г. № 1515 Почт. адрес с. Чадыр-Лунга</p>	<p style="text-align: center;">УДОСТОВЕРЕНИЕ</p> <p><i>Дано сие вдове поселянке села Казаяклии Акулине Ивановой Дюльгер урожденной Еребакан в том, что она: 1) в монашество не поступала; 2) на Государственную службу на платную должность также не поступала; 3) по суду на наказание с лишением или ограничением прав не присуждена; 4) за границей более дозволенного срока не находилась; 5) иностранного подданства не принимала; 6) на полное содержание в казенное благотворительное учреждение не поступала; 7) в психиатрическом заведении на казенном содержании не находится; 8) к суду или следствию с заключением под стражу не привлечена; 9) в брак не вступила; 10) проживает в селении Казаяклии, Бендерского Уезда, Бессарабской Губернии; 11) дети: дочь Василиса 3 лет находятся в живых на ее иждивении, что подписью и приложением печати удостоверяется.</i></p> <p><i>Настоящее удостоверение выдано от Чадыр-Лунгского волостного Правления вдове Акулине Ивановой Дюльгер, урожденной Еребакан для приложения к ее ходатайству о пенсии, гербовым сбором не подлежит.</i></p> <p><i>Волостной Старшина</i> /подпись/ <i>Волостной писарь</i> /подпись/ <i>/Круглая фиолетовая печать Чадыр-Лунгского правления/</i></p>
--	---

Лист 115

<p>М. Ф. Бессарабская казенная палата — Стол 2-й — апреля 1916 г. № 29192</p>	<p>5 май 1916 Вст. № 1293 Срочно В/1 Чадыр-Лунгскому Волостному Правлению Стамат Феодоре Феодоровне, живущей в с. Казаяклия, имеет быть назначена пенсия по закону 25 июня 1912 года в размере 48 руб. _ коп., с 3 января 1916 года. Казенная Палата просит в скорейшем времени уведомить, сколько именно продовольственного пособия в четверть года получает семейство пенсионера. <i>Начальник Отделения</i> /подпись/ <i>Столоначальник</i> /подпись/</p>
---	--

Лист 115 об.

<p>37433/6843 /Печать синяя/: Бессарабская 13 май 1918 казенная палата</p>	<p>С представлением настоящей переписки в Бессарабскую Казенную Палату Чадыр-Лунгское Волостное Правление честь имеет сообщить, что муж Феодоры Феод. Стамат был принят на действительную службу... 1915 года, а потому никакого казенного пособия не получает <i>Волостной старшина</i> /подпись/ <i>№ 2134, 11 мая 1916 года</i> <i>Волостной писарь</i> /подпись/</p>
--	--

Лист 116

<p>М. Ф. Бессарабская казенная палата Стол 2-й 16 июня 1916 г. № _____ г. Кишинев Казначейству № 42001 В Бес. Конт. Пал. № 6 Чадыр- Лунгскому Волост. Правл. № 3 Ст. 274/270</p>	<p>РЕЗОЛЮЦИЯ. В виду ходатайства о назначении пенсии после мужа вдове рядового Саввы Феодорова Стамата Феодоре Феодоровой Стамат и на основании представленных документов, поручить Бендерскому Казначейству производить вдове Феодоре Феодоровой Стамат по закону 25 июня 1912 года с 3-го января 1916 г. пенсию в размере 48 руб., относя расход на кредит по § 13 ст. 1 сметы Департамента Государственного Казначейства. Об этом уведомить Бессарабскую Контрольную Палату. <i>Начальник Отделения</i> /подпись/ <i>За Столоначальника</i> /подпись/</p>
--	--

Лист 117

<p>БЕНДЕРСКИЙ УЕЗДНЫЙ ВОИНСКИЙ НАЧАЛЬНИК Часть запасная 26 апреля 1916 г. № 10065 г. Бендеры Бессар. губ. 48 руб. в год с 3 января 1916 г. /подпись/</p>	<p><i>В Бессарабскую Казенную Палату 33424/ 6318</i></p> <p>Представляя при сем прошение вдовы <i>рядового Саввы Феодорова Стамата – Феодоре Феодоровой Стамат</i> с необходимыми документами, прошу о назначении ей пенсии по закону 25 июня 1912 года.</p> <p><i>Генерал-Майор</i> /подпись/ <i>Делопроизводитель</i> <i>Поручик</i> /подпись/</p> <p><i>Чадыр-Лунгскому Волост. Правл.</i> <i>30 апреля 1916 г.</i> <i>Столонач.</i> /подпись/ <i>№ 29192</i> <i>Приложения к прошению о назначении пенсии</i> <i>Главный врач</i> /подпись/ <i>/Фиолетовая печать глав. врача/</i></p>
--	--

Лист 118-118 об.

<p>М. В. Д.</p> <p>ЧАДЫР- ЛУНГСКОЕ ВОЛОСТНОЕ ПРАВЛЕНИЕ Бендерского уезда Бессарабской губернии Февраля 5 дня 1916 г. № 636 Почт. адрес с. Чадыр-Лунга</p>	<p>УДОСТОВЕРЕНИЕ</p> <p>Дано сие вдове <i>нижнего чина поселянке села Казаяклии Феодоре Феодоровой Стамат</i> в том, что она: 1) в монашество не поступала; 2) на Государственную службу на платную должность также не поступала; 3) по суду к наказанию с лишением или ограничением прав не присуждена; 4) за границей более дозволенного срока не находилась; 5) иностранного подданства не принимала; 6) на полное содержание в казенное благотворительное учреждение не поступала; 7) в психиатрическом заведении на казенном содержании не находится; 8) к суду или следствию с заключением под стражу не привлечена; 9) в брак не вступила; 10) проживает в <i>селении Казаяклии, Бендерского Уезда, Бес. Губ.</i> и 11) дети: _____ находятся в живых на ее иждивении, что подписью и приложением печати удостоверяется.</p> <p>Настоящее удостоверение выдано от <i>Чадыр-Лунгского волостного Правления</i> вдове ___ для приложения к ее ходатайству о пенсии, гербовым сбором не подлежит.</p> <p><i>Волостной Старшина</i> /подпись/ <i>Волостной писарь</i> /подпись/ <i>/Круглая фиолетовая печать Чадыр-Лунгского правления/</i></p>
---	---

Лист 119

<p>/рисунок красного креста/</p> <p>ВСЕРОССИЙСКИЙ ЗЕМСКИЙ СОЮЗ ОКАЗАНИЮ ПОМОЩИ БОЛЬНЫМ И РАНеным ВОИНАМ Киевский Губернский Земский Комитет Земский № 7 госпиталь № 3904 Октября 24 дня 1915 г. г. Киев улица Дорогожицкая дом № 79.</p>	<p style="text-align: center;">УДОСТОВЕРЕНИЕ</p> <p>Сим удостоверяю, что в госпитале 23 сентября 1915 года от заражения крови, происшедшего от огнестрельного ранения, полученного в бою, скончался рядовой 418 Александровского полка Савва Феодорович Стамат, уроженец Бессарабской губ., Бендерского уезда, Чадырлунгской волости.</p> <p>Настоящее удостоверение выдается Феодоре Стамат, жене покойного Стамата, для приложения к прошению о назначении пенсии.</p> <p><i>Главный врач</i> <i>/подпись/</i></p> <p>/Фиолетовая круглая печать: Киевский Губернский Земский Комитет. ВСЕРОССИЙСКИЙ ЗЕМСКИЙ СОЮЗ ОКАЗАНИЮ ПОМОЩИ БОЛЬНЫМ И РАНеным ВОИНАМ. Госпиталь № 7/</p>
--	---

Лист 120

<p>29 май 1916 г. № 6179</p> <p><i>От к[оманди]ра 418 полка потребованы 2 марта документы</i></p>	<p><i>Бендерскому Уездному Воинскому начальнику Вдовы Казаяклийской поселянки Феодоры Феодоровой Стамат</i></p> <p style="text-align: center;">ПРОШЕНИЕ.</p> <p>Муж мой <i>Савва Феодоров Стамат 23 сентября 1915 г. от ран умер</i>, а потому, представляя при сем ниже поименованные документы, прошу ходатайства Вашего Высокоблагородия о назначении мне с детьми причитающейся по закону пенсии.</p> <p>Назначенную мне пенсию желаю получить по месту постоянного моего жительства через <i>Бендерское</i> казначейство.</p> <p>Приложения: 1) <i>Удостоверение Всероссийского Земского Союза за № 3904 о смерти мужа</i>, 2) <i>Метрическая выпись о бракосочетании с ним и удостоверение Волостного правления за № .</i></p> <p><i>Вдова Феодора Стамат, неграмотная, расписался /П. Камбур/ 3 января 1916 г.</i></p> <p>Местожительство: <i>с. Казаяклия Чадыр-Лунгской волости</i></p>
---	--

Источник: НАРМ. Ф. 134, оп. 3, д. 1263, (Год 1916 «Прошение вдов погибших на фронте воинов русской армии о назначении им пенсий». Начато 26 февраля 1916 г. Окончено 9 июня 1916 г.), лл. 111-120.

№ 10

«Секретно. № 63. 13 февраля 1914 г.

По призыву

ПЛАН перевозки по железной дороге из волостей на сборные пункты нижних чинов запаса и ратников государственного ополчения, призываемых на действительную службу по мобилизационному расписанию № 20.

(БЕССАРАБСКАЯ ГУБЕРНИЯ)

№№ команд	Каких уездов и волостей	Число нижн. чин. зап. и ратников	Откуда от-прав	Название дорог	ПЕРЕЕЗД ПО ЖЕЛЕЗНЫМ ДОРОГАМ						Примечание	
					Названий станций	Прибытие		Довольствие горячую пищу (х), дневка (0) и перерузка (Z).	Отправление			№№ поездов
						День мобил.	Часы		День мобил.	Часы		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Бендерского уезда												
402	Чадыр-Лунтской	100	Чадыр-Лунга	Ю.-Зап. --	Чадыр-Лунга Бендеры II	4	5.30 дня	—	4	10.15 утро	636	
403	Чадыр-Лунтской	1036	Чадыр-Лунга	Ю.-Зап. --	Чадыр-Лунга Бендеры II	4	10.40 веч.	—	4	3.25 д.	640	
Измайльского уезда												
401	Табак	70	Траянов Вал	Ю.-Зап. --	Траянов Вал Бендеры II	3	12.05 ночи	—	2	3.00 дня	642	
403	Курчи	107										
404	Каракурт	81										
411	Волка-нешты	249	Траянов Вал	Ю.-Зап. --	Траянов Вал Бендеры	3	4.25 ночи	—	2	7.10 веч.	646	
415	Бальбоки	122										

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
416	Чишмикийой	164										
434	Старо-гроян	83	Траянов Вал	Ю.-Зап. --	Траянов Вал Бендеры II	3	5.30 дня	—	3	8.25 утра	636	
453	Еникикой I ст.	99	Траянов Вал	Ю.-Зап. --	Траянов Вал Бендеры II	3	10.40 веч.	—	3	12.45 дня	640	
456	Димитров-ка	74	Траянов Вал	Ю.-Зап. --	Траянов Вал Бендеры II	4	1.10 дня	—	4	4.05 ночи	632	
468	Карболия	78		Ю.-Зап.	Тараклия	4	—	—	4		634	
471	Татар-Баурчи	65	Тараклия	--	Кульмская Бендеры	4	8.40 утра 4.00 дня	—	4	7.00 утра 9.10 утра	634	
484	Конгаз	187	Чадыр- Лунга	Ю.-Зап. --	Чадыр- Лунга Бендеры II	4	5.30 дня	—	4	10.15 утра	636	
507	Томай	88	Злоти	Ю.-Зап. --	Злоти Бендеры II	5	5.30 дня	—	5	2.25 дня	636	
	<i>Итого:</i>	2603										

Источник: НАРМ. Ф. 403, оп. 1, ед.хр. 171, связка 7.

ПРИЛОЖЕНИЕ 2.

ФОТОГРАФИИ

Фото 1. *Рядовой Николай Чебан (из села Курчи) в госпитале после тяжелого ранения на Западном фронте, 1916 г. (лежит, первый слева)*

Фото 2. *Солдатский обед в поле. 1915 г. Второй слева – Карагез Михаил Дмитриевич (из села Кубей)*

Фото 3. Военфельдшер Полазогло Петр Спиридонович (из села Димитровка) в группе русских военнопленных в Германии, г. Пилау. 15.03.1918 (стоит в 1-м ряду, слева 6-й)

Ion CHIRTOAGĂ *

NISPORENII ȘI PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

În vara anului 1914 s-a început Primul Război Mondial, în care s-a implicat și Imperiul Rus. Pe parcursul acestei conflagrații mondiale, în armata imperială rusă au fost înrolați bărbați care constituiau circa 12% din populația Basarabiei. Reieșind din această proporție, se poate presupune că sub drapelul Imperiului Rus s-au aflat și circa 400 locuitori ai Nisporenilor, deși pare incredibil deoarece e o cifră impresionantă.

Primul Război Mondial a influențat mult evoluția politico-administrativă, economică și socială a localităților din Basarabia, inclusiv a Nisporenilor. În cele ce urmează, ne vom referi succint la unele aspecte ale influenței Primului Război Mondial asupra evoluției economice și sociale din Nisporeni pe parcursul conflagrației și în primii ani interbelici.

Pentru activitatea instituțiilor de stat în condiții mai bune, autoritățile imperiale au început să modernizeze sistemul de comunicație. În Nisporeni de Jos, în 1915, se afla oficiul poștal, o stație telegrafică și telefon. De aceste mijloace de comunicație se foloseau și locuitorii din Nisporeni de Sus. Însă transportul continua să se efectueze cu vehicule cu tracțiune animalieră, cea mai apropiată stație de cale ferată (Bucovăț) aflându-se la o distanță de 25 km de Nisporeni de Jos și 30 km de Nisporeni de Sus¹.

Deoarece se aștepta că România, eventual, ar fi putut să intre în război de partea blocului austro-german, moldovenii erau trimiși în trupele imperiale de peste Nistru, Petersburgul recunoscând indirect, prin această măsură, faptul că

* **Ion Chirtoagă**, doctor habilitat, Institutul de Istorie al AȘM.

¹ *Справочная книга Кишиневской епархии на 1915 год*, Кишинев, 1915, с. 160.

din punct de vedere istoric și etnic Basarabia era strâns legată de statul român. În văile Prutului și Bâcului, cu mâinile țăranilor din Basarabia, au fost ridicate diverse fortificații defensive în vederea reținerii unei eventuale înaintări a trupelor române spre Nistru.

Din aceleași considerente politice, în localitățile rurale și urbane ale Basarabiei multipătimate se ducea o propagandă antiromânească intensă. Populația evreiască era speriată cu antisemitismul românesc, omițând faptul că, la începutul sec. XX, în Chișinău și alte orașe ale Imperiului Rus „sutele negre” de șovini au organizat pogromuri împotriva populației de rit iudaic. Iar țăranii erau speriați cu moșierii, care, chipurile, intenționau să le ia pământul și să-i impună la boieresc, deși pe ambele maluri ale Prutului avusese loc reforme agrare, cu împroprietărirea cu loturi a unui număr considerabil de locuitori de la sate.

În condițiile când pe câmpurile de bătaie ale Primului Război Mondial fusesse trimis un număr important de oameni, zemstvele, funcționarii, Crucea Roșie adunau intens diferite fonduri în vederea ajutorării familiilor rămase fără bărbații plecați pe diferite fronturi, invalizilor și văduvelor de război. În această mișcare febrilă era antrenată și populația satelor, care deplângea fii plecați pe front, pe cei căzuți în lupte etc.

În 1915 țarul Nikolai I a aprobat Regulamentul despre crearea a patru consilii extraordinare pentru apărare, combustibil, alimente și transport. În ele intrau unii membri ai Dumei de Stat, finanțiști, întreprinzători. S-au format comitete militar-industriale, compuse din oameni de afaceri, reprezentanți ai ministerelor ș.a. Comitetul, în frunte cu A.Gucikov, intermedia în distribuirea comenzilor de stat².

Una din problemele de bază ale comitetelor menționate o constituia aprovizionarea armatei cu carne. Înainte de Primul Război Mondial, un țăran din Imperiul Rus consuma anual nu mai mult de 21-22 kg, iar în armată – 64 kg. De fapt, unii feciori de țărani, nimerind în armată, pentru prima dată încercau gustul cărnii. În februarie 1915, autoritățile imperiale ruse au decis să întreprindă măsuri în vederea ameliorării crizei apărute în problema alimentării armatei ruse cu carne: 1) Intensificarea achiziționării bovinelor în raioanele din apropierea frontului; 2) Încercarea de a înlocui carnea de bovine cu cea de porcine și ovine; 3) Reducerea rației de carne; 4) Înlocuirea cărnii cu slănină mai transportabilă decât carnea; 5) Intensificarea producerii conservelor de carne; 6) Înlocuirea cărnii cu pește uscat ori sărat, ouă³.

² *Мировые войны XX века*. Кн. I. Первая Мировая война. Исторический очерк. М. „Наука”, 2002, с. 370.

³ М. В. Оськин, *Русская армия и продовольственный кризис в 1914-1917* // Вопросы истории, 2010, № 3, с. 144-145.

În timp de pace, unui ostaș îi revenea un funt (410 g) de carne pe zi. La începutul războiului, norma zilnică a unui ostaș s-a mărit provizoriu până la 1,5 funți (615 g). Deja în octombrie 1914, norma zilnică a unui ostaș a devenit $\frac{3}{4}$ funt de carne și $\frac{1}{2}$ funt de slănină. La 17 mai 1915, pe același front se dădea $\frac{1}{2}$ funt de carne și $\frac{1}{2}$ de slănină, la care se adăuga valoarea a $\frac{1}{4}$ funt carne utilizată la achiziționarea unor produse alimentare suplimentare. În ianuarie 1916, s-a decis ca ostașul de pe front să fie alimentat cu $\frac{3}{4}$ funt (307 g) de carne, iar cel din spatele frontului – $\frac{1}{2}$ funt (200 g). De la 7 aprilie 1916 și până la finele războiului rația zilnică a ostașului constituia $\frac{1}{2}$ funt de carne, inclusiv carne de pește. Deja în 1915, armata rusă consuma 60 % din cantitatea totală de carne consumată de populația țării. După 18 luni de război țărani au început să consume 150 % din norma anuală, încalcându-se echilibrul dintre producerea și consumul cărnii. Apăruse pericolul real de lichidare a vităritului ca ramură economică a țării⁴.

Famiile ostașilor plecați pe front primeau ajutoare bănești de la stat, care erau utilizate inclusiv pentru a cumpăra carne. Consumul de carne în Rusia raportat la o persoană a sporit de la 1,3 (4.2 kg) până la 4-5 (64-80 kg) puduri anual. La 1 martie 1915, a fost adoptată hotărârea autorităților imperiale de a efectua recensământul animalelor și achiziționarea lor, în primul rând, în guberniile din apropierea frontului. În caz că țărani refuzau să-și vândă animalele, ele erau rechiziționate la prețuri mai mici decât cele de piață. Achiziționarea vitelor se efectua prin intermediul zemstvelor locale. La 19 mai 1916, au fost introduse prețuri fixe la animale domestice și carne. La 16 iulie 1916, se interzicea sacrificarea animalelor de luni până joi. Însă această măsură putea fi aplicată efectiv doar în armată⁵. Din informația statistică prezentată se vede limpede că în timpul războiului, în Imperiul Rus consumul de carne a sporit considerabil, apropiat două treimi revenind armatei. De pe urma consumului mare de carne suferea ramura vităritului, în primul rând, din localitățile aflate în apropierea frontului precum Nisporeni.

Autoritățile imperiale au creat anumite structuri de stat pentru gestionarea mai eficace a resurselor materiale din Basarabia. Ulterior, boierul C. A. Mimi scria la 1 septembrie 1914 a fost numit în fruntea unui oficiu (управа) însărcinat cu colectarea produselor alimentare din Basarabia în vederea aprovizionării trupelor ruse, care numărau circa 7 000 000 de oameni, și a populației urbane. „În baza acestei numiri mi s-au rezervat drepturi nelimitate în ce privește alimentarea și organizarea aprovizionării Basarabiei, alegând ajutori în județe, cărora sub răspunderea mea personală, eliberam creditele necesare, care depășeau adesea milioane”⁶ de ruble.

⁴ *Ibidem*, c. 145.

⁵ *Ibidem*, c. 146-147.

⁶ *Arhiva Națională a Republicii Moldova* (în continuare: ANRM). Fondul 1416, inventarul 2, dosarul 1, fila 18.

Unele cantități de produse colectate în Basarabia erau trimise în alte țări aflate în alianță cu Rusia. Spre exemplu, la 28 aprilie 1915, inspectorul vamal din Odesa a trimis o circulară secretă în adresa vămilor pruto-nistrene, în care se menționa că Direcția Agricolă Generală achiziționa alimente pentru Serbia și Muntenegru, concentrându-le în porturile Reni, Leova, Nemțeni, Ismail, Chilia ș.a. În document se mai preciza că Direcția Agricolă Generală a decis să cumpere pentru Serbia – 2 000 000 puduri de făină de grâu, 1 000 000 de puduri de orz, 500 000 de puduri țărâțe. Iar pentru Muntenegru – 1 200 000 de puduri făină de grâu și 1 000 000 de puduri de porumb. O bună parte a produselor achiziționate în Basarabia urma să fie concentrată în Nemțeni, de unde pe cursurile Prutului, Dunării și pe mare era îndreptată în cele două țări aliate Imperiului Rus⁷. Luând în considerație faptul că la o distanță de câteva zeci de kilometri de Nemțeni/Leova se află și Nisporeni, cu certitudine, în milioanele de produse alimentare, menționate în documentul citat, se afla și o cantitate apreciabilă de produse, achiziționate de la țăranii acestui sat de Codru.

În pofida înfrângerilor din 1915, în sate nu se observau proteste ca la oraș. Aici și-a spus cuvântul faptul că pe front au plecat mulți bărbați de vârstă social-activă, la care se adăuga și recolta bună din anul respectiv. A fost sistată provizoriu aplicarea unor măsuri din cadrul reformei lui Stolâpin, împotriva căreia protestau și unii țărani. Producția industrială a depășit nivelul anului precedent, fapt care ar fi favorizat populația urbană. Însă, din motive lesne de înțeles, sporise producția militară în detrimentul celei pașnice. Se reduceau suprafețele însămânțate. Se aprofunda criza transportului⁸.

Pe fronturile Primului Război Mondial au căzut 52 de bărbați în floarea vârstei, originari din Nisporeni. Ulterior a fost întocmită lista celor căzuți în bătălii pentru interese străine. În ea au fost introduse următoarele persoane: 1. Huidea Vasile (a luptat pe frontul austriac și a căzut în 1914), 2. Adam C. (austriac, 1914), 3. Bâtcă Gheorghe (austriac, 1914), 4. Dohot Vasile (în spitalul din Odesa, 1916), 5. Vrâncean Simion (austriac, 1916), 6. Grosu Timotei (în Italia ca prizonier, 1915), Tofan Gavril (austriac, 1915), 8. Cheoibaș Ion (austriac, 1915), 9. Bâtcă Ilie (austriac, 1915), 10. Tulbure Tudose (austriac, 1914), 11. Robu Macovei (austriac, 1915), 12. Cataraga Grigore (austriac, 1914), 13. Crudu Gheorghe (german, 1915), 14. Muntean Macovei (austriac, 1915), 15. Vidrașcu Anton (austriac, 1914), 16. Zubcu Ion (austriac, 1915), 17. Caragea Pavel (austriac, 1915), 18. Talpă Eftenie (austriac, 1915), 19. Bobeică Tudor (austriac, 1915), 20. Gorobceanu Ion (austriac, 1915),

⁷ *Ibidem*, f. 41-41 verso.

⁸ *Мировые войны XX века*. Кн. I. Первая Мировая война. Исторический очерк, с. 377.

21. Cârlig Trofim (german, 1914), 22. Căpătină Gheorghe (austriac, 1915), 23. Ciochină Gheorghe (austriac, 1914), Caghin Gheorghe (austriac, 1914), 15. Tulbure Luca (austriac, 1914), 26. Gricev Vasile (austriac, 1914), 27. Triboi Timotei (austriac, 1914), 28. Ciochină Iacob (austriac, 1915), 29. Răilean Petru (austriac, 1914), 30. Volf Sulim (austriac, 1915), 31. Fărâcă Vasile (austriac, 1915), 32. Șchiopu Filip (austriac, 1914), 33. Crudu Gheorghe (austriac, 1915), 34. Pahomea Ambrosie (austriac, 1915), 35. Bâtcă Petru (german, 1914), 36. Tabără Ștefan (austriac, 1916), 37. Nistor Eremia (austriac, 1914), Serafimovici Andrei (austriac, 1916), 39. Robu Gheorghe (austriac, 1916), 40. Zubcu Ion (austriac, 1914), 41. Tulbure Mihail Gr. (într-un spital din Rusia, 1915), 42. Popa Simion (austriac, 1914), 43. Mustață Cristofor (austriac, 1914), 44. Ulinici Spiridon (austriac, 1914), 45. Tulbure Tudor (austriac, 1914), 46. Fărâcă Eftenie (austriac, 1914), 47. Căruntu Gheorghe (austriac, 1914), 48. Sârbu Ion (austriac, 1915), 49. Lazăr Ștefan (austriac, 1917), 50. Musteață Pavel (austriac, 1914), 51. Herciu Ștefan (austriac, 1914), 52. Oghină Pavel (german, 1914)⁹.

Din informația prezentată ar reieși că în timpul Primului Război Mondial, bărbații din Nisporeni au luptat pe două fronturi principale, austriac și german. Cum era și firesc, cei mai mulți recruți din Nisporeni au luptat și au căzut în luptele cu armatele austro-ungare pe frontul din Galiția din apropierea Basarabiei – 45. În luptele cu trupele germane care înaintau pe teritoriul Poloniei, iar ulterior – al Bielarusului au căzut doar patru. Trei căzuți pentru interesele imperiale ruse nu se știe pe ce fronturi au luptat, doi fiind decedați în spitale, iar unul a ajuns în Italia, probabil, evadând din prizonieratul austriac. Majoritatea absolută a recruților din Nisporeni au murit pentru cauze străine în primii doi ani de război - 46. Cei mai mulți au căzut pe front în primul an de război (26, adică jumătate din total), de fapt, în a doua lui jumătate, Rusia fiind implicată în conflagrația mondială la 1 august 1914. Cele mai sângeroase lupte de pe frontul de est al țărilor centraleuropene au avut loc în primii ani de război. Dar în acest sens, de asemenea, și-a spus cuvântul proasta înzestrare și instruire a trupelor rusești, pierderile datorându-se proastei pregătiri logistice și tehnico-materiale a armatei imperiale. Din cauza insuficienței tehnico-materiale a armatei imperiale ruse, o parte din ostași erau trimiși în ofensivă fără arme individuale, aceștia fiind nevoiți să preia pușca de la camaradul căzut în lupte. Pe parcurs, ostașii obținând anumite deprinderi de luptă, dar și mai reducându-se intensitatea lor, sufereau pierderi mai mici. În 1916, când a avut loc faimoasa înaintare a generalului rus Brusilov, pe frontul austriac au căzut în lupte 5, iar în 1917- un singur recrut din Nisporeni.

⁹ ANRM. F. 339, inv. 1, d. 1336, f. 72 verso-43.

Campania lui Brusilov din vara anului 1916 de străpungere a frontului austriac din Galiția a creat unele iluzii că Imperiul Rus ar putea reuși să iasă biruitor din război. Însă situația economică a țării devenea tot mai complicată. Creștea vertiginos inflația. Veniturile muncitorilor constituia doar 60-70 % față de nivelul de până la război. Femeile, adolescenții și chiar copiii îi înlocuiau pe bărbații plecați pe front să apere interesele nu se știe ale cui. Criza transportului se intensifica, ceea ce frâna asigurarea populației cu obiecte de primă necesitate. În noiembrie 1916, a fost introdusă colectarea forțată a produselor alimentare la prețuri fixe, care erau mai joase decât cele de la piață. La rândul lor, țăranii boicotau predarea alimentelor la prețuri neconvenabile, preferând să le vândă negustorilor particulari, care profitau de situația creată în vederea obținerii unor profituri suplimentare. În orașe autoritățile imperiale au introdus sistemul de cartele la comercializarea alimentelor. La magazine se formau cozi lungi, care provocau constituirea unor cluburi politice spontane. Pe fundalul greutăților economice apăreau revolte alimentare, greve, proteste ale oamenilor de la sate. Țăranii protestau împotriva scumpirii mărfurilor industriale, refuzau să achite plata de arendă a pământului, taxele locale, se opuneau colectărilor de alimente¹⁰.

În urma eforturilor excesive, în Primul Război Mondial, Imperiul Rus se confrunta tot mai mult cu greutăți economice, care au condus la declanșarea unei crize politice acute. În luna februarie 1917, s-a produs răsturnarea autocrației, devenită tot mai odioasă în rândurile populației și ale diferitor curente politice. Evenimentul a pus începutul unor schimbări esențiale în viața politică a Rusiei. Organele vechii administrații au fost înlocuite cu altele noi. Inițial, unele funcții administrative au fost delegate organelor de zemstvă. În fiecare circumscripție se organizau comitete. La primării apăreau „comitete executive”, în care intrau elemente întâmplătoare și ostașii ca „reprezentanții organizațiilor sociale și politice”. Sub presiunea acestor comitete, reprezentanții boierimii locale din Basarabia au fost limitați, iar în mai multe cazuri, chiar și înlăturați din viața politică a regiunii, inclusiv la nivel local. Situația politică internă scăpa tot mai mult de sub controlul guvernului provizoriu, care se instalase la putere după revoluția din februarie 1917.

În atare condiții, se făceau unele încercări de a rezolva chestiuni de ordin social și național, care aveau repercusiuni substanțiale și asupra vieții oamenilor din localitățile rurale. În sate, autoritățile locale, fără nici o rezistență, au fost substituite de organe ad-hoc, numite la fel comitete. La finele lunii iulie 1917, într-un raport al comisarului guberniei se menționa că satul din Basarabia „dezorganizat...(aflat) în întuneric se ia după fiecare, aparatul (administrativ) este distrus”.

¹⁰ *Мировые войны XX века*. Кн. I. Первая Мировая война. Исторический очерк, p. 379-380.

Se acutiza din nou vechea chestiune agrară. Printr-o circulară, guvernul provizoriu cerea să fie create comitete agrare, în competența cărora urmau a fi transmise terenurile nelucrate ale marilor proprietari funciari. Însă, pe parcurs, apar tot mai multe semnale că țăranii începeau să ocupe singuri pământul marilor proprietari funciari. Această chestiune alarmantă a fost abordată la Congresul I al țăranilor din Basarabia, deschis la 20 mai, la Chișinău și la Congresul II de la 27-31 august 1917. Ca rezultat al discuțiilor, care au avut loc la congresele menționate, și al propagandei diferitor partide, mișcarea agrară se intensifica mult. Deși în unele sate din Basarabia, sub acoperirea comitetelor locale țăranii, începeau să distrugă conacele boierești și să pună stăpânire pe moșii, această mișcare nu era însoțită de răscoale țărănești.

O altă problemă o constituia faptul că în perioada Primului Război Mondial, basarabienii, mai ales cei care se aflau în apropierea frontului, în primul rând, din vecinătatea Prutului, au pierdut mulți cai și alte vite de tracțiune, fapt care influența negativ efectuarea lucrărilor agricole, în primul rând, de recoltare a cerealelor. Acest fapt indirect e menționat și în raportul subprefecturii din 7 august 1919: „O chestiune care trebuie să ne preocupe foarte mult este cea a treieratului, căci din lipsa de cai și din cauza abundenței de pâine a peste 150 de puduri de desetină oamenii sunt nevoiți să treiere la mașină”¹¹.

Primul Război Mondial a lăsat urme adânci în rândul populației Basarabiei. În 1920 au fost întocmite liste cu numele invalizilor, văduvelor de război și orfanilor. În satul Nisporeni au fost înregistrați 11 invalizi de război: Simion Gh. Adam, Toader Ion Țugulea, Simion Iac Guidea, Sofronie Gh. Robu, Constantin Nicolaev, Ion Gh. Ulinici, Dumitru Ion Bâtcă, Toader Meșcoi, Chiril Ion Crudu, Gheorghe Șt. Condurache. Tot atunci au fost înregistrate 25 văduve de război: Paraschiva Tofan, Irina Cataraga, Ioana Caragea, Paraschiva Crudu, Paraschiva Ciochină, Eftenia Grosu, Anastasia Gribcu, Elena Bâtcă, Anisia Cucina, Irina Răileanu, Seiga Bolt, Hantea Srabman, Ecaterina Crudu, Tudora Fărâcă, Paraschiva Beleiu, Maria Talpă, Nastasia Tulbure, Anica Cârlig, Ioana Adam, Paraschiva Mustață, Maria Munteanu, Aftenia Cheibaș, Ioana Ulinici, Anica Fărâcă Șchiopu¹².

În altă listă mai completă a fost înregistrat un număr de două ori mai mare ca în prima: Nadejda Nichita Munteanu, Alexandra Nicolae Furtună, Anastasia Gheorghe Canuda, Ioana Ambrosie Pahomea, Daria Timofte Triboi, Paraschiva Pavel Tofan, Anica Tofan Bolun, Vasilca Ion Gorobceanu, Irina Grigore Cataraga, Anica Constantin Oghina, Ecaterina Luca Triboi, Elena Constantin Sârbu, Mela-

¹¹ ANRM. F. 339. inv. 1, d. 25, f. 115.

¹² *Ibidem*, d. 70, f. 11 verso.

nia Mihail Robu, Elena Axinte Profirie, Ioana Pavel Caragea, Paraschiva Gheorghe Ciochină, Paraschiva Gheorghe Crudu, Aftenia Timofte Grosu, Ioana Ștefan Lazăr, Anastasia Vasile Gribco, Anica Eftenie Fărâma, Varvara Filip Șchiopu, Alexandra Anton Vidrașcu, Elena Petru Bâtcă, Zinovia Ștefan Tabără, Anica Iacob Ciochină, Irina Petru Răileanu, Feiga Sulim Volf, Maria Pavel Oghină, Ecaterina Gheorghe Crudu, Tudora Vasile Fărâma, Paraschiva Toader Bobeică, Maria Eftenie Talpă, Zinovia Axinte Tulbure, Anica Toader Cârlig, Ioana Constantin Adam, Sofia Ion Zubcu, Efimia Mihail Tulbure, Vasilisa Ion Cârlig, Constantin Pavel Musteață, Maria Macovei Munteanu, Efimia Ion Cheibaș, Eudochia Andrei Serafimovici, Anica Ion Cebotari, Ioana Spiridon Ulinici, Irina Gheorghe Bâtcă, Maria Sârghi Basaova¹³.

În același an, au fost înregistrați și 3 orfani de război: Mihail Caragea, Ion Munteanu și Vasile Guidea¹⁴. Bineînțeles, orfani de război la Nisporeni erau mult mai mulți. Aici e vorba de acele persoane care au rămas orfani nu numai de tată căzut în război, ci și de mamă, decedată acasă, dar tot din cauza greutăților insuportabile prin care au trecut femeile cu gospodăria țărănești, rămase fără mână de bărbat.

După o anumită perioadă de timp, autoritățile române au început să ia în considerație și nevoile celor care au suferit de pe urma Primului Război Mondial. La 15 noiembrie 1921, subprefectura plasei Nisporeni raporta prefecturii județului Chișinău: „În urma războiului pentru întregirea neamului au rămas atâția orfani și văduve de război fără încă un ajutor din partea statului timp de aproape 3 ani. În toamna aceasta s-a luat dispozițiunea și un delegat al cercului de recrutare Chișinău... a venit pentru a lucra împreună cu notarii toate actele de pensie...”¹⁵

Urmările Primului Război Mondial, din când în când, se mai manifestau și în evoluția stării financiare a plasei Nisporeni, în general, și a locuitorilor, în particular. În această ordine de idei se poate sublinia faptul că unii comercianți nu aveau bani suficienți să achite produsele agrare pe care intenționau să le achiziționeze de la țărani. În raportul lui Th. Ionescu-Dore din 7 februarie 1923 se menționa: „Starea financiară a locuitorilor (din plasa Nisporeni - n.n.) este destul de critică și pe lângă criza de bani, ce este în negustorime, din cauza capitalului închis (nu se putea cumpăra – n.n.) vin, nuci, perje. Mai se simte (din această cauză – n.n.) și criza de bani în țărâtime mai mult decât în anii precedenți”¹⁶. Din cauza insuficienței de bani lichizi, în sfera circulației apăreau piedici în schimbul de măr-

¹³ *Ibidem*, f. 89 verso.

¹⁴ *Ibidem*, f. 11 verso.

¹⁵ *Ibidem*, f. 96 verso.

¹⁶ *Ibidem*, d. 209, f. 15.

furi dintre producătorul rural și cumpărătorul urban. Abia cu trecerea timpului această deficiență în dezvoltarea economică a comerțului cu produse agrare a fost depășită cu succes.

În timpul Primului Război Mondial pe front au fost mobilizate câteva sute de bărbați din Nisporeni, dintre care 52 au căzut în lupte ori au decedat din cauza rănilor. Cei rămași la coarnele plugului au participat la asigurarea armatei imperiale ruse cu produse alimentare la prețuri derizorii. În primii ani ai perioadei interbelice, mai multe femei au rămas văduve, ele fiind nevoite să crească copiii rămași orfani de tată. Mai erau și copii rămași orfani de tată și de mamă. De asemenea, populația suferea din cauza insuficienței de animale de tracțiune, bani pentru achiziționarea unor mărfuri ș.a. Aceste deficiențe, generate de Primul Război Mondial, erau depășite cu ajutorul statului român, care promova o politică echilibrată, inclusiv în domeniul economic și social.

SUMMARY

In the summer of 1914 the Great War began in which the Russian Empire was involved. During this World War, in the Russian Imperial Army were enlisted men who constituted about 12% of Bessarabia's population. Under the colours of the Russian Empire there were several hundred residents of Nisporeni district. In this article the author approaches the issue of these Nisporeni district native soldiers.

Stelian CULEA *
Serghei CATARAGA **

PRIMA AVENTURĂ MILITARĂ SOVIETICĂ ÎN AFGANISTAN (a. 1929)

Perioada 1918-1929 are o importanță deosebită în istoria Afganistanului. În cadrul ei a avut loc restabilirea independenței față de fosta metropolă – Imperiul Britanic. În stat, au început a fi promovate o serie de reforme, menite să creeze o nouă situație politică, dar și social-economică.

Complexitatea problemelor cu care se confrunta Afganistanul în primii ani de independență, a creat la începutul a. 1929 primele premise pentru încercarea unei lovitură de stat, scopul principal al căreia a fost înlăturarea emirului Amanullah-han. Folosindu-se de greutatea ivite în derularea acestor evenimente, Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste a întreprins prima încercare brutală de amestec în afacerile interne din statul vecin.

Printre lucrările care reflectă istoria Afganistanului în anii de referință și care au fost accesibile cercetătorilor din spațiul sovietic până la destrămarea URSS, pot fi menționate cele ale istoricilor sovietici Ș. Imomov¹, L. Teplinskii² și lucrarea colectivă consacrată istoriei Afganistanului sub redacția lui Iu. Gankovskii³. O altă sursă importantă în studierea și analiza evenimentelor legate de abdicarea a emirului Amanullah-han sunt lucrările istoricilor afgani, traduse în limba rusă,

***Stelian Culea**, lector superior, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”.

****Serghei Cataraga**, cercetător științific superior, Centrul de Cultură și Istorie Militară.

¹ Ш. Имомов, *Общественная мысль Афганистана в первой трети XX в.*, Москва, 1988.

² Л.Б. Теплинский, *История советско-афганских отношений*, Москва, 1988.

³ *История Афганистана*, Москва, 1982.

printre care pot fi menționate cele ale cercetătorilor Mir Gulam Muhammad Gubar⁴, Faiz Muhammad⁵ etc.

Lucrul cu aceste monografii, care conțin un bogat material factologic, necesită luarea unei atitudini destul de critice față de anumite aprecieri, dată fiind interpretarea extraordinar de tendențioasă și neobiectivă, care este făcută numai în interesele vădite ale fostei URSS. Unele acțiuni concrete, întreprinse de regimul de la Moscova față de Afganistan în a. 1929, care reprezintă politica Uniunii Sovietice față de vecinul său, în genere, au fost ținute în secret zeci de ani.

Destrămarea URSS a făcut posibil ca mai multe documente, secretizate până atunci, să fie scoase la lumină, iar cercetătorii au obținut posibilitatea de a le analiza și a face noi concluzii cu referire la unele aspecte ale relațiilor bilaterale dintre URSS și Afganistan. Mult timp, una dintre „petele albe” din istoria relațiilor dintre cele două state au fost și acțiunile militare întreprinse de către Uniunea Sovietică în Afganistan, fără știrea și acordul guvernului afgan. Aceste acțiuni au lezat direct suveranitatea țării și au fost în contradicție cu toate normele dreptului internațional.

În rezultatul eșecului reformelor interne, inițiate în anii 20 ai secolului trecut, Afganistanul a fost cuprins de o adâncă criză politică, încheiată cu înlăturarea de la putere a lui Amanullah-han și proclamarea lui Baciai Sakao drept padișah al țării, la 19 ianuarie 1929.

Atitudinea URSS față de evenimentele din țara vecină a fost destul de interesantă. Urmărind atent dezvoltarea situației la finele anului 1928 și începutul anului 1929, Moscova a luat decizia politică de a susține regimul lui Amanullah-han. La 20 decembrie 1928, în cadrul ședinței Biroului Politic al PC(b)R, au fost elaborate măsuri concrete militar-politice de susținere a lui Amanullah-han. Ambasadorul sovietic la Kabul, L. Stark, a primit indicații de a încercat să-l convingă pe emir să admită prezența unei forțe militare disciplinate și demne de încredere în Kandahar sau în nordul acestui stat, în Mazari-Șarif, cu atât mai mult că, în ultimele zile de aflare la putere, guvernul afgan s-a adresat în repetate ori după ajutor militar Uniunii Sovietice.

Partea sovietică a promis oferirea ajutorului dorit, dar situația politică nefavorabilă, precum și sabotajul funcționarilor superiori afgani, au făcut ca aceste planuri să eșueze.

După abdicarea emirului Amanullah-han, pentru clarificarea situației din Afganistan, la propunerea Biroului Politic al PC(b) Rus, în Kandahar, unde se refugiase în acea perioadă fostul lider afgan, a fost trimis reprezentantul sovietic B. Solo-

⁴ Мир Гулам Муххамад Губар, *Афганистан на пути истории*, Москва, 1987.

⁵ Файз Мухамад, *Книга упоминаний о мятеже*, Москва, 1988.

vioy, care la întoarcere, în martie 1929, a cerut ca lui Amanullah-han să i se acorde ajutor limitat în armament și să trimită instructori militari pentru reorganizarea armatei, precum și ca, la hotarul sovieto-afgan, din rândul emigranților afgani, să se formeze a unor detașamente militare loiale emirului, dar și URSS⁶. Menționând că ajutorul acordat trebuie să fie limitat, se ținea cont de situația internă din URSS, unde începea programul de colectivizare și industrializare.

Marea Britanie, principalul concurent al URSS în această zonă, considera de asemenea că, la moment situația din interiorul Uniunii Sovietice nu-i va permite acesteia să întreprindă acțiuni de amploare în Afganistan. Era clar că regimul de la Moscova nu-și putea permite luxul de a se implica într-o operațiune militară masivă și de lungă durată în acest stat. Acțiunile de pregătire a trupelor, de instruire a lor se desfășurau clandestin și fără acordul guvernului oficial de la Kabul. URSS declara oficial menținerea neutralității și neamestecul în afacerile interne ale Afganistanului.

În paralel cu acești pași întreprinși de Uniunea Sovietică, se atestă încă un aspect al politicii sovietice, legat de acțiunile unei părți a elitei afgane, ce dorea reinstalarea la putere a lui Amanullah-han.

Unul din cei mai energici și întreprinzători membri ai acestei elite era ambasadorul afgan la Moscova, Gulam Nabi-han, care „presa” permanent partea sovietică să acorde ajutor complotiștilor. Acest ambasador aduna sub drapelul adeptilor lui Amanullah-han, inclusiv pe teritoriul sovietic, forțe afgane proprii, atât din statele Europei sau URSS, cât și din Turcia, Egipt. În rezultatul acestei activități, după cum menționează cercetătorul rus V. Boiko, s-a reușit formarea unui detașament din cetățeni afgani, echipați și înarmați cu toate cele necesare de partea sovietică și care număra peste 1000 persoane⁷. Această activitate a fost realizată în secret, dar cu știrea și acordul părții sovietice. Totuși, în luarea deciziei definitive de acordare a ajutorului pentru complotiști, Moscova dorea o mai bună informare și claritate în ceea ce privește situația internă din Afganistan.

La 20 martie 1929, a avut loc o ședință a Biroului Politic al PC(b), în cadrul căreia a fost pus în discuție și aprobat planul de operațiuni militare comune sovieto-afgane. Aprobarea acestui plan demonstrează că poziția sovietică și cea a adeptilor lui Amanullah-han, în sfârșit, după lungi tratative, a coincis.

Rolul decisiv în derularea evenimentelor ulterioare l-a avut Gulam Nabi-han, care la 8 aprilie 1929, a sosit în localitatea sovietică Kerki, situată la hotar cu Afganistanul. Aici se finaliza activitatea de formare a detașamentelor afgane, membrii

⁶ Ю. Тихонов, *Пуштунские племена в гражданской войне в Афганистане (январь-октябрь 1929 г.)* // *Азия и Африка сегодня*, № 6, 2006, с. 68

⁷ В. Бойко, *Советско-афганская военная экспедиция в Афганистан 1929 года* // *Азия и Африка сегодня*, № 7, 2001, с. 33

cărora erau atât adepți de principiu ai regimului lui Amanulah-han, cât și simpli aventurieri. S-a constatat că ambasadorul Gulam Nabi-han nu respecta cu strictețe regulile de conspirație la momentul recrutării soldaților în aceste detașamente.

Pregătirile din Kerki, care erau destul de intense, nu puteau trece neobservate de rețeaua de spionaj britanică din Kerki, care a informat Londra că, cu ajutorul autorităților sovietice, colaboratorii consulatului afgan recrutau și înarmau cetățeni afgani, ce locuiau pe teritoriul sovietic, pentru a fi apoi trimiși în nordul Afganistanului.

Planul operațiunii sovieto-afgane a fost definitiv coordonat de I.V. Stalin și ministrul de externe al Afganistanului, Gulam Sidikk-han. El prevedea crearea în Mazari-Șarif a unei baze de sprijin a amanuliștilor prin organizarea unei armate de 5000-6000 de persoane pentru ocuparea Kabulului și înlăturarea de la putere a lui Baciai Sakao. Un alt punct important al amanuliștilor, în nordul Afganistanului, era preconizat a deveni orașul Maiman.

La etapa inițială, rolul principal, dar de scurtă durată, îi revenea detașamentului sovietic condus de atașatul militar al URSS în Kabul, V.M. Primakov. Detașamentul sovietic, care număra 800 persoane, era echipat în uniformă afgană și dispunea de 24 mitraliere, arme cu tragere rapidă și tunuri de munte⁸.

Operațiunea sovieto-afgană a început la mijlocul lunii aprilie, când din Gherat spre Maiman a pornit detașamentul lui Gaus-han, devenit practic conducătorul militar al Gheratului. Însă, în urma unor contradicții care au apărut între adepții lui Amanullah-han, aceste forțe nu și-au putut realiza cu succes misiunea militară; mai mult, unitățile lui, formate în majoritate din tadjici, au trecut de partea forțelor adevpte lui Baciai Sakao, care era și el de etnie tadjică. Rămășițele detașamentului lui Gaus-han, în număr de 104 persoane, s-au retras spre hotar și, la sfârșitul lunii aprilie, au fost intrat pe teritoriul sovietic.

Odată cu începerea acestei operațiuni, detașamentul sovietic special, trecând hotarul dintre Tadjikistan și Afganistan, a atacat cel mai apropiat pichet de grăniceri afgan, nimicind 48 din cei 50 de soldați și ofițeri ai acestui pichet⁹.

Planul unui „război fulger și victorios” în nordul Afganistanului a început să se spulbere, soarta expediției depinzând totalmente de acțiunile detașamentului condus de Primakov și Gulam Nabi-han, care, la 22 aprilie, a ocupat or. Mazari-Șarif. Populația locală, în mare parte compusă din minorități naționale, nu a dorit reinstalarea regimului lui Amanullah-han, care era de origine puștun. Amanulliștii, la momentul ocupării orașului, nu au propus nimic cetățenilor lui; de aceea

⁸ 1929, spre Kabul la ordinul lui Stalin // Magazin istoric, nr. 4, 1993.

⁹ *Ibidem*.

adeptii lui Baciai Sakao, în urma unei regrupări de forțe, au trecut la contraofensivă, creând o situație destul de dificilă adeptilor lui Amanullah-han.

La sfârșitul lunii aprilie, ajutorul sovietic nu mai putea ajunge pe uscat în Mazari-Șarif și partea sovietică s-a văzut nevoită să utilizeze aviația pentru asigurarea cu cele necesare. Situația celor din Mazari-Șarif s-a înrăutățit și mai mult când Ibrahim-bei, liderul basmacilor din Asia Mijlocie, care s-a retras pe teritoriul Afganistanului cu detașamentul său, a luat decizia de a încercui acest oraș. Guvernatorul orașului, Gulam Nabi-han, în situația creată, destul de complicată, la 1 mai 1929 a ordonat împușcarea a 6 oponenți activi ai lui Amanullah-han. În rezultatul cererilor disperate, adresate Moscovei, de a li se acorda ajutor suplimentar, la 5 mai a trecut hotarul sovieto-afgan încă un detașament sovietic, compusă din 400 soldați și ofițeri, dotați cu arme de foc, 8 mitraliere și 6 tunuri. Partea sovietică a folosit și aviația de bombardament asupra pozițiilor unităților guvernamentale.

Cu excepția unor mici victorii, amanulliștii nu au reușit să-și facă aliați printre minoritățile naționale din nordul țării: turcmeni, tadjici, uzbeki ș.a. La 23 mai 1929, Amanullah-han, înțelegând că a pierdut lupta pentru putere în Afganistan, a părăsit teritoriul acestui stat.

Peste câteva zile, Moscova, conștientizând că orice continuare a implicării în conflictul intern din Afganistan putea avea urmări diplomatice grave pentru ea, a întreprins măsuri de camuflare a participării unităților militare sovietice în operațiunile din nordul Afganistanului.

Înțelegând că lupta pentru putere este pierdută, Gulam Nabi-han a dizolvat rămășițele unităților sale și, cu un grup de peste 100 adepti, în ziua de 31 mai, a trecut hotarul, refugiindu-se în URSS. Cu trei zile mai înainte, de pe teritoriul Afganistanului s-a retras și detașamentul sovietic, care pierduse în lupte 120 persoane. Populația afgană însă a plătit pentru această aventură sovietică cu aproximativ 8000 vieți omenești.

Guvernul de la Kabul, luând în considerație cele petrecute în nordul țării, a cerut lămuriri împuternicitului sovietic în capitala afgană E. Riks. Diplomații sovietici, fiind puși într-o situație stupidă, erau nevoiți să „dezmintă zvonurile provocatoare”. Este interesant să analizăm nota de răspuns a guvernului sovietic, expediată la Kabul. În ea se menționa:

„1. Guvernul sovietic nu cunoaște și nu a putut cunoaște nici punctul de trecere al hotarului de către Gulam Nabi-han și nici sursa de înarmare a lui...

2. Guvernul URSS declară categoric că în tot timpul războiului civil din Afganistan niciun avion sovietic nu a apărut deasupra teritoriului guvernului de la Kabul...

3. Guvernul URSS, în deplină corespundere cu obligațiile asumate în virtutea acordului din 1921, a pactului de la Pagman din 1926, rămâne pe pozițiile neamestecului în afacerile interne ale Afganistanului și va respecta independența Afganistanului”¹⁰.

Comentariile, după toate cele relatate, sunt de prisos. Această primă aventură militară sovietică în Afganistan demonstrează că regimul comunist de la Moscova, în politica sa externă față de statul vecin, a încălcat în cel mai flagrant mod suveranitatea Afganistanului, aducându-i mari prejudicii materiale și umane. Evenimentele din a. 1929 nu au servit drept lecție pentru administrația statului sovietic, deoarece, peste 50 de ani, membrii Biroului Politic al Comitetului Central al PCUS au organizat o nouă aventură, implicând din nou armata sovietică în afacerile interne din Afganistan. Această nouă aventură a avut urmări și mai tragice pentru toate părțile implicate în conflict, dar și pentru întreaga situație internațională, generând procese de o duritate nemaivăzută.

SUMMARY

In this article the authors inquire into the issue of the first Soviet military intervention in Afghanistan (1929). The authors found that the Communist regime in Moscow, via this first military intervention in Afghanistan violated, in the most flagrant manner, the neighboring state's sovereignty, bringing great human and material losses

¹⁰ В. Бойко, *Советско-афганская военная экспедиция в Афганистан 1929 года // Азия и Африка сегодня*, № 7, 2001, с. 36.

Nicolae ENCIU *
Valentina ENCIU **

LA ȘAPTE DECENII DE LA „EUROPA ANULUI ZERO”. UNELE LECȚII ALE ISTORIEI

Preliminarii

La 25 aprilie 1945, în condițiile desfășurării operațiunii de cucerire a Berlinului, Armata a 5-a de Gardă a Frontului 1 Ucrainean a făcut joncțiunea cu forțele Armatei 1 americane, în regiunea or. Torgau, pe fluviul Elba. Pe 30 aprilie, în capitala Reich-ului zdrobită de bombe, Hitler s-a sinucis alături de Eva Braun, desemnându-l pe amiralul Karl Dönitz succesor la putere.

În situația creată, la 7 mai 1945, la Marele Cartier Aliat al lui Dwight Eisenhower, stabilit în or. Reims, feldmareșalul A. Jodl a semnat documentele de capitulare a Germaniei¹. Stalin însă, indignat de faptul că actul de capitulare n-a fost semnat la Berlin, „centrul agresiunii fasciste”, aflat sub controlul trupelor sovietice, a cerut germanilor să capituleze încă o dată. În acest mod, cea de-a doua capitulare a avut loc la Berlin, la miezul nopții de 8 spre 9 mai, în fața mareșalului sovietic Gh. K. Jukov. În consecință, guvernul englez și cel american au considerat ziua de 8 mai drept zi a capitulării oficiale a Germaniei, în timp ce sovieticii au fixat acest eveniment drept 9 mai².

* **Nicolae Enciu**, doctor habilitat în istorie, cercetător științific principal, Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei.

****Valentina Enciu**, doctor în filologie, conferențiar universitar, Universitatea de Stat „Alecu Russo” din Bălți.

¹ Dwight Eisenhower, *Cruciadă în Europa* (Studiu introductiv de Cristian Popișteanu. Traducere și note de Nicolae Minei), Editura Politică, București, 1975, p. 37.

² Anatol Petrencu, *Istorie universală. Epoca contemporană. 1939-1945*(Europa, SUA, Canada). *Prelegeri. Ed. a II-a, completată*, Editura Museum, Chișinău, 1995, p. 51-52.

Era un prim semn manifest al fisurării alianței sovieto-americano-britanice din timpul războiului, care a degenerat în scurt timp în ceea ce cunoscutul ziarist și editor din epocă, Herbert Bayard Swope, preluând o mai veche expresie din sec. XIV a prințului Juan Manuel, regentul Castiliei și Leonului, a definit drept „război rece” – termen generic pentru conflictul politic, ideologic, strategic și militar de după 1945 dintre aliații occidentali, conduși de Statele Unite, pe de o parte, și Uniunea Sovietică și alte țări comuniste, pe de altă parte.

Al Doilea Război Mondial și consecințele sale

Preluând genialul titlu al filmului pe care Roberto Rossellini l-a închinat Germaniei din perioada imediat următoare celui de-al Doilea Război Mondial, putem aprecia zilele de 7-9 mai 1945 drept „Europa anului zero”. Aceasta deoarece, nici măcar astăzi, la o distanță de șapte decenii de la acele evenimente, nu este posibil să se evalueze cu precizie ce a însemnat, pentru europeni în primul rând, seria fulgerătoare de înfrângeri, invazii, ocupații și distrugerii. Se cunoaște cronologia lor; însă cu mult mai puțin se cunoaște ruptura definitivă, pe care anii 1939-1945 au simbolizat-o pentru popoarele europene, cu trecutul lor de putere și glorie, de supremație și dominație.

La timpul respectiv, s-a considerat că experiența celor 1.831 de zile ale Primului Război Mondial, care a antrenat în vâltoarea sa 33 de țări ale lumii, cu o populație de peste un miliard de locuitori, a fost cea mai dramatică din întreaga istorie a Europei. Aprecierea era perfect justificată, având în vedere faptul că, din totalul celor 73,5 milioane de oameni mobilizați pe câmpurile de luptă, și-au pierdut viața 20 milioane de oameni, alte 20 milioane rămânând invalizi, orfani, văduvi etc.³. Numai în Europa războiul a făcut 8,5 milioane de victime, lăsând alte 6 milioane de invalizi. Primul Război Mondial i-a costat pe francezi 19 mln. \$ SUA ziua, pe germani 25 mln. \$, iar pe britanici – 35 mln. \$⁴.

Cu toate acestea, „cel mai spectaculos, ca violență, dintre toate fenomenele sociale[...] care a marcat o mare cotitură în istorie” (Gaston Bouthul), s-a dovedit a fi cel de-al Doilea Război Mondial din anii 1939-1945, ultima conflagrație mondială purtată cu arme obișnuite și prima încheiată cu utilizarea bombei atomice⁵.

³ В.В. Похлебкин, *Внешняя политика Руси, России и СССР за 1000 лет в именах, датах, фактах. Вып. II: Войны и мирные договоры. Книга 3-я: Европа в 1-й половине XX в. Справочник*, Международные отношения, Moscova, 1999, p. 55.

⁴ Jean-Michel Gaillard, Anthony Rowley, *Istoria continentului european. De la 1850 până la sfârșitul secolului al XX-lea*. Traducere din franceză de Emilian Galaicu-Păun, Editura Cartier, Chișinău, 2001, p. 359.

⁵ Джон А.С. Гренвилл, *История XX века. Люди. События. Факты*, traducere din engleză de О. Суворов, Аквариум, Moscova, 1999, p. 281.

Dacă în unele privințe cel de-al Doilea Război Mondial pare a fi revanșa sau continuarea Marelui război mondial din 1914-1918, în realitate și în aspectele sale esențiale, el se deosebește profund de acesta.

Mai întâi, prin *amplourea sa geografică*: al Doilea Război Mondial a antrenat 72 de țări ale lumii cu o populație totală de 1,7 miliarde de oameni, constituind $\frac{3}{4}$ din populația globului.

Apoi, prin caracterul său „total”: peste 60 de milioane de oameni au participat la lupte, numărul total al celor mobilizați în forțele armate ale celor două coaliții constituind 11 milioane de oameni. Al Doilea Război Mondial a provocat moartea a 55 milioane de oameni – 25.298 de oameni zilnic – sau de 4 ori mai mult decât în 1914-1918. Pierderile civile au atins un record absolut – de la 7% în 1914-1918 la 55% în 1939-1945, iar în cazul Iugoslaviei, Greciei sau Poloniei, acestea au atins cota de 80%⁶. Pe de altă parte, operațiunile militare au provocat uriașe mișcări de populație. În total, se estimează la 30 de milioane numărul „persoanelor mutate”⁷.

De fapt, timp de 6 ani s-au purtat nu unul, ci trei războaie, mai mult separate, decât legate între ele. Ca și în 1914-1918, continentul european a fost locul unde s-au dat bătăliile cele mai ucigătoare, opunând armatele cele mai numeroase. Dar Extremul Orient a fost și el teatru de operațiuni, deschis mai devreme și închis mai târziu, relativ distinct de primul, caracterizat prin alt tip de confruntare, cea a navelor și avioanelor în strânsă cooperare. În această privință, doar americanii și, într-o măsură mult mai mică, sovieticii au luptat peste tot, acest lucru indicând asupra rolului pe care l-au jucat unii și alții. În plus, în cadrul celui de-al Doilea Război Mondial apare un tip de război cu totul nou: alături de bătăliile clasice, purtate cu arme regulate, un al treilea război, mai mult sau mai puțin susținut ori disprețuit de adepții celui alt, a opus populația aservită la un moment dat și învingătorii ei temporari, în Europa și în China – este vorba de războiul „din umbră”⁸.

Din aceste și multe alte motive, este imposibil să se calculeze cu exactitate marea „vărsare de sânge” din anii 1939-1945. Cert este că, sub aspect cantitativ, cele mai mari pierderi de populație au revenit Uniunii Sovietice, cu 26.452.000 de oameni sau 10% din totalul populației; în plus, au fost distruse parțial sau în întregime 1.710 orașe, 70 mii de sate și 32 mii de întreprinderi. Pierderile umane ale Poloniei au constituit 6 milioane de victime sau 15% din totalul populației.

⁶ Jean-Michel Gaillard, Anthony Rowley, *Istoria continentului european. De la 1850 până la sfârșitul secolului al XX-lea*. Traducere din franceză de Emilian Galaicu-Păun, Editura Cartier, Chișinău, 2001, p. 358-359.

⁷ Henri Michel, *Al Doilea Război Mondial*. Traducere, prefață și note: Marian Ștefănescu, Editura Corint, București, f.a., p. 123.

⁸ *Ibidem*, p. 8-9.

Germanii au pierdut 7 milioane de oameni, din care trei sferturi pe Frontul de Est. Din lipsa acelorași statistici exacte, se apreciază că pierderile umane ale Chinei au fost între 3 și 8 milioane de oameni. Genocidul împotriva evreilor este evaluat la circa 6 milioane de dispăruți⁹.

Americanii și britanicii, angajați pe două fronturi și fiind în avans tehnic cu un război, cel al mașinilor, nu au pierdut decât câte circa 400 mii de oameni; în schimb, cheltuielile militare ale SUA s-au cifrat la astronomica sumă de 22 de miliarde \$! În general, cel de-al Doilea Război Mondial a înghițit 20% din venitul anual al britanicilor, 100% din cel al francezilor și 150% din cel al germanilor¹⁰.

În fine, cel de-al Doilea Război Mondial s-a manifestat printr-o veritabilă „strategie a terorii”, lăsând cu mult în urmă inovațiile anilor 1914-1918, fapt ce a generat un adevărat șoc moral în rândul europenilor. Inaugurată de germani prin Blitz-ul londonez, bombardarea sistematică a orașelor a culminat cu distrugerea Dresdei și apocalipsa de la Hiroshima și Nagasaki. Apogeul ororii a fost atins de Germania nazistă, cu lagărele de exterminare special amenajate, cu camerele de gazare („Cyclon B”) și cuptoarele crematorii, cu tortura sistematică practică de Gestapo, toate acestea constituind simbolul degradării conștiinței umane. Tratatamentul respectiv a fost aplicat unor popoare întregi, declarate „suboameni”, inclusiv și mai ales evreilor, slavilor, țiganilor.

În general, se apreciază că, în consecința celui de-al Doilea Război Mondial, exceptând Marea Britanie și Elveția, Europa a făcut un salt înapoi de 100 de ani¹¹. Practicile nazismului din anii războiului mondial au discreditat moral democrațiile europene, astfel încât, ruinată, devastată și demoralizată, Europa nu mai era în stare să joace rolul pe care îl deținuse altădată.

Europa Centrală și Europa de Est sub controlul sovietic

Conform mărturiei lui V.M. Molotov, persoana nr. 2 în ierarhia statului sovietic, „după război, i-au adus lui Stalin la vilă harta URSS cu noile frontiere. Prin zând-o cu pioaneze de perete, se uita la ea cu satisfacție: «Să vedem ce am obținut. În nord, totul este în ordine. Finlanda a greșit față de noi, iar noi am împins granițele ei de la Leningrad. Baltica, teritoriul neaoș rusesc, ne aparține din nou, tot

⁹ Jan Palmowski, *Dicționar Oxford de istorie universală contemporană. De la 1900 până azi. Vol. 2.* Traducere de Simona Ceașu, Editura BIC ALL, București, 2007, p. 304.

¹⁰ Jean-Michel Gaillard, Anthony Rowley, *Istoria continentului european. De la 1850 până la sfârșitul secolului al XX-lea.* Traducere din franceză de Emilian Galaicu-Păun, Editura Cartier, Chișinău, 2001, p. 359.

¹¹ *Ibidem*, p. 348.

teritoriul Bielorusiei este al nostru. Și ucrainenii sunt ai noștri, la fel și Moldova. Deci, și în partea dinspre apus, totul este normal». Apoi a trecut la granița dinspre răsărit: «Ce avem aici? Insulele Kurile sunt ale noastre; Sahalinul în întregime. Ia uitați-vă, cât de frumos e! Port-Artur e al nostru!». Cu pipa arătând spre China: «Și China și Mongolia – totul este în ordine!». «Dar aici nu-mi place deloc granița, spunea Stalin, arătând spre sudul Caucazului. Dardanelele[...]. Avem pretenții teritoriale și în Turcia»¹².

Într-adevăr, la finele celui de-al Doilea Război Mondial, Stalin avea toate motivele pentru o satisfacție aproape deplină: în orbita politică, economică și militară a Uniunii Sovietice intrase un uriaș teritoriu de circa 900.000 km² cu o populație de 70 milioane de oameni din Europa Centrală și din Europa de Est. O influență sporită a Uniunii Sovietice se remarcă în Cehoslovacia, Polonia, România, Bulgaria, Albania și Iugoslavia. Victorioasă, Armata Roșie a putut anexa, în afara tuturor teritoriilor pe care le ocupase în 1939, conform prevederilor Pactului Ribbentrop-Molotov (Karelia finlandeză, Țările Baltice, Bielorusia poloneză, Basarabia și Bucovina românești), nordul Prusiei Orientale cu Königsberg (care devine Kaliningrad) și Rutenia subcarpatică cehoslovacă.

În compensația anexiunilor operate în detrimentul său, Polonia a primit (din contul Germaniei) restul Prusiei Orientale, Prusia Occidentală, Silezia Superioară, ea fiind astfel „strămutată” cu 200 kilometri spre vest. Frontiera sa cu Germania, nerecunoscută de occidentali, a fost fixată de-a lungul fluviilor Oder și Neisse.

„Apetitul teritorial” al lui Stalin s-a remarcat în cadrul Conferinței de la Potsdam, atunci când ambasadorul SUA la Moscova, Averell Harriman, întrebându-l într-o manieră amicală: „Mareșale, sunteți, cu siguranță, extrem de mândru de faptul că Vă aflați pe teritoriul Berlinului?”, a primit descurajantul răspuns: „Țarul Alexandru I a ajuns până la Paris”, a spus Stalin, făcând aluzie la Alexandru I, care, împreună cu Aliații, intrase în Paris după înfrângerea lui Napoleon¹³. Mulți ani mai târziu, Nikita Hrușciov avea să facă următoarea observație: „După înfrângerea lui Hitler, Stalin credea că el este în aceeași situație ca și Alexandru I după înfrângerea lui Napoleon – că poate să dicteze reguli pentru toată Europa. Stalin chiar începea să creadă că poate dicta reguli noi întregii lumi. Parte din greșeala lui consta în supraestimarea potențialului nostru și în călcarea în picioare a intereselor prietenilor noștri”.

¹² Edvard Radzinsky, *Stalin*, Editura Aquila '93, București, 2003, p. 598-599.

¹³ Джон А.С. Гренвилл, *История XX века. Люди. События. Факты*. Traducere din engleză de О. Суворов, Аквариум, Moscova, 1999, p. 315.

Afirmația lui Stalin la Conferința de la Potsdam nu a fost una întâmplătoare, ea trebuind interpretată literalmente. La Conferința de la Yalta, președintele american Roosevelt avusese neatenția să-i spună că trupele americane vor fi retrase din Europa în decursul a doi ani de la încheierea ostilităților. Stalin, prin urmare, știa că trebuie să aștepte doar până în 1947, după care, în absența oricărui pericol militar, ar fi putut întreprinde orice acțiuni considerate utile Uniunii Sovietice. Până atunci însă, era necesară organizarea vieții în țările și în teritoriile controlate de URSS.

„În războiul acesta nu este la fel ca în cel trecut...” (I.V. Stalin)

Pe toată durata celui de-al Doilea Război Mondial, lumea occidentală considera că Uniunea Sovietică nu urmărea decât să obțină o influență indirectă asupra Europei de Est, prin instaurarea unor regimuri prietene, care să-i asigure o securitate ce fusese de două ori, într-o singură generație, pusă la încercare. Oamenii politici occidentali, în special americanii, au ignorat – ori s-au făcut că ignoră – existența unui scop final, la care sovieticii nu renunțaseră și a cărui realizare devenise posibilă datorită împrejurărilor internaționale de la finele celui de-al Doilea Război Mondial.

Acest scop, mărturisit nu o singură dată, era transformarea Europei de Est nu într-o zonă prietenă tampon, ci într-una comunistă, obedientă Uniunii Sovietice. Același Stalin, în cadrul unei convorbiri cu delegația comuniștilor iugoslavi, a declarat fără echivoc că, „în războiul acesta nu este la fel ca în cel trecut, ci cel care ocupă un teritoriu își impune și sistemul său social. Fiecare își impune sistemul său acolo unde ajunge armata sa. Altfel nici nu poate fi”¹⁴.

În mod paradoxal, intențiile lui Stalin de a se ajunge la o nouă împărțire a Europei în zone de influență sovietică au găsit o înțelegere favorabilă din partea marilor puteri occidentale. Roosevelt, bunăoară, în cadrul unei întâlniri cu bunul său prieten, episcopul Francis J. Spellman, la 3 septembrie 1943, declara că „n-ar trebui să ometem marile realizări economice ale Rusiei[...]. Finanțele lor sănătoase. Este firesc ca țările europene să treacă prin schimbări enorme pentru a se adapta Rusiei. Popoarele Europei (care include Franța, Belgia, Olanda, Danemarca și Norvegia, și desigur inamicii noștri din timpul războiului, Germania și Italia) trebuie doar să accepte dominația Rusiei, în speranța că, peste zece sau douăzeci de ani, vor fi capabile să trăiască bine sub ruși”¹⁵.

¹⁴ Milovan Djilas, *Întâlniri cu Stalin*, Editura Europa, Craiova, f.a., p. 74-75.

¹⁵ Hamilton Fish, *Pearl Harbour, Yalta și trădarea Europei*. Epilog de Brian Mitchell. Traducere de Horia Toma, Editura Venus, București, 1993, p. 143.

Uniunea Sovietică s-a bucurat nu numai de simpatia președintelui american, ci și de un real suport în lupta împotriva agresiunii lui Hitler. Astfel, în cadrul legii Lend-Lease, pe care adversarii președintelui F.D. Roosevelt au numit-o, ironic, legea Lenin-Lease, SUA le-au împrumutat sovieticilor 11 mlrd. \$. Acești bani trebuiau înapoiți într-un interval de 5 ani de la terminarea războiului, dar nu s-a mai restituit nici măcar un singur cent. În cadrul aceleiași legi, sovieticii au mai primit 20 mii de avioane și aproape 400 mii de camioane, de 2 ori mai multe camioane decât au avut înainte de invazia nazistă. În fine, sovieticilor le-a fost livrată o imensă cantitate de piele pentru încălțăminte, stofă pentru uniforme, sute de kilometri de sârmă ghimpată, linii telefonice, locomotive, automobile, cantități urișe de alimente, echipamente pentru înființarea de noi fabrici etc.¹⁶.

Armata Roșie eliberase țările est-europene printr-un accident al istoriei care nu fusese previzibil înainte de război. Odată prezentă însă în aceste țări, ea a jucat rolul principal în instaurarea regimurilor comuniste. Este în afara oricăror discuții faptul că, fără acele trupe, comuniștii locali din țările Europei de Est rămâneau niște forțe politice periferice.

Mai întâi, Stalin a rezolvat după bunul său plac și fără să respecte angajamentele din timpul războiului, problemele teritoriale, ale populației și a instaurat regimuri autoritare, dominate de partide comuniste, ce dețineau posturile de comandă în guvernele de coaliție formate imediat după război.

Practic, în toate țările est-europene, rolul determinant în cucerirea puterii de către partidele comuniste l-a jucat prezența sovietică. Aceasta a știut să divizeze, inițial, opoziția, să creeze pentru un timp impresia că dorește o guvernare de coaliție, pentru a marginaliza apoi, treptat, toate forțele necomuniste care i se asociaseră în speranța de a putea juca un rol de moderator. Toate acele schimbări s-au produs sub privirea neputincioasă a anglo-americanilor, până când, în februarie 1946, George F. Kennan, pe atunci însărcinat cu afaceri al SUA, a denunțat atitudinile și scopurile de politică externă ale lui Stalin.

Analizele lui Kennan s-au dovedit a fi profetice: pretutindeni, în țările Europei de Est, Stalin a impus regimuri totalitar-comuniste uniforme, având ca elemente indispensabile dictatura proletariatului, monopolul puterii deținut de un partid unic, îngrădirea drepturilor cetățenești, „ascuțirea” continuă a luptei de clasă, lichidarea prin teroare polițienească a vechilor elite politice și culturale, precum și a oricărei opoziții – toate acestea în numele creării unui „om nou” și a unei societăți fără clase.

¹⁶ *Ibidem*, p. 143, 144.

Vă spun: „Europă, în picioare!” (W. Churchill)

Cu mult înainte de încheierea celui de-al Doilea Război Mondial, la finele anului 1944, procedând la o analiză generală a situației continentului european, premierul britanic Winston Churchill constata că „în prezent, Rusia este o mare bestie, care a fost ținută nemâncată mult timp. Nu o putem ține departe de masă, în special acum, când ea este în mijlocul victimelor sale. Întrebarea este dacă o putem opri să le devoreze pe toate. Încerc să opresc apetitul uriaș al lui Stalin și să-i induc un anumit simț al măsurii. După masă vine și perioada digestiei, iar când vor trebui să digere, rușii vor avea probleme mari”¹⁷.

Evident, în condițiile în care sentimentele și speranțele europenilor fuseseră trădate, nu se putea aștepta ca Rusia să pună mâna, una după alta, pe toate țările Europei. În imposibilitatea de a normaliza viața europeană postbelică, de a realiza un echilibru, era vorba, cel puțin, de a contrabalansa imperialismul insașiabil al sovieticilor.

Reacția a venit din partea aceluiași W. Churchill, deja ex-premier, care, în ziua de 5 martie 1946, a rostit celebrul discurs în Colegiul Westminster din or. Fulton, statul Missouri. „O cortină de fier s-a lăsat asupra Europei, avertiza W. Churchill, de la Stettin, în Marea Neagră, până la Trieste, în Marea Adriatică. În spatele acestei cortine au rămas toate capitalele vechilor state din centrul și estul Europei: Varșovia, Berlin, Praga, Viena, Budapesta, Belgrad, București și Sofia. Toate aceste orașe celebre, precum și populația lor se află în sfera de influență sovietică și toate, într-o formă sau alta, suportă nu numai influența sovietică, dar și un control amănunțit și tot mai sporit din partea Moscovei. Numai Atena își poate decide singură viitorul. Cu toate acestea, în foarte multe țări, aflate departe de granițele sovietice și răspândite peste tot în lume, coloana a cincea sovietică își are reprezentanți, care execută întru totul ordinele primite de la centru”¹⁸.

„Pe de altă parte, continua ex-premierul britanic, refuz să aud că un alt război este inevitabil, dacă nu chiar iminent. Refuz să cred acest lucru pentru că sunt sigur că destinul este în mâinile noastre și că avem puterea să salvăm viitorul, despre care simt nevoia să vorbesc acum[...]. Nu cred că Rusia sovietică vrea război. Ceea ce vor rușii este să aibă roadele războiului și extinderea nelimitată a puterii și a doctrinei lor”¹⁹.

Chiar dacă liderul opoziției britanice nu era primul om politic care formula ideea „cortinei de fier” și chiar dacă guvernul britanic al prim-ministrului Cle-

¹⁷ Ilie Tudorel, *Churchill. Momente care au schimbat lumea*, Editura Cartier, Chișinău, 2005, p. 151.

¹⁸ *Ibidem*, p. 172.

¹⁹ *Ibidem*.

ment Attlee s-a grăbit să dezavueze discursul acestuia, protagonistul discursului de la Fulton a prefigurat o nouă direcție în politica postbelică a SUA, crearea Alianței Nord-Atlantice în 1949 constituind o dovadă în acest sens.

Dacă în discursul din orașul Fulton a fost pus în circulație un simbol pentru următoarea mare confruntare a lumii, cel de-al doilea discurs al lui Churchill din 1946, și el cu adânci implicații în istoria postbelică, a fost rostit în Elveția, la Universitatea din Zürich (19 septembrie 1946), marcând începutul campaniei sale pentru unificarea Europei: „Acest continent[...] este leagănul civilizației occidentale. Și totuși, din Europa au pornit toate teribilele dispute naționaliste care, de două ori în timpul vieții noastre, au spulberat pacea și au întunecat viitorul întregii umanități. Cu toate acestea, există un remediu care, dacă ar fi folosit peste tot și spontan, ar transforma ca un miracol întreaga scenă și ar face din Europa, în puțini ani, un pământ liber și fericit[...]. Care este acest remediu suveran? Este reformarea familiei europene[...] și asigurarea ei cu o structură la adăpostul căreia să poată trăi în pace și securitate”. În susținerea proiectului său predilect de uniune europeană, W. Churchill și-a încheiat discursul îndemnând: „Trebuie să recreăm o familie europeană într-un cadru regional care se va numi, poate, Statele Unite ale Europei și primul pas politic va fi acela de a constitui un Consiliu al Europei[...]. Vă spun: «Europă, în picioare!»”²⁰.

În viziunea lui W. Churchill, primul pas în refacerea familiei europene trebuia să-l constituie instituirea unui parteneriat între Franța și Germania: „Nu poate avea loc nicio renaștere a Europei fără o mare Franță spirituală și fără o mare Germanie spirituală”. Chiar dacă W. Churchill considera că Marea Britanie nu avea nevoie să facă parte din familia Statelor Unite ale Europei, ex-premierul britanic a intrat în istorie ca unul din ctitorii actualei Uniuni Europene.

„Dacă Hitler câștigă, este o victorie a fascismului. Dacă învinge Stalin, este o victorie a comunismului” (Robert Taft)

De cealaltă parte a Oceanului Atlantic, la 12 aprilie 1945, după ce fusese ales președinte de patru ori – prima dată în 1932 – se stingea din viață Franklin Delano Roosevelt. Noul președinte al SUA a devenit Harry S. Truman, membru al Partidului Democrat și senator din 1934.

Deveniseră deja celebre cuvintele sale în calitate de senator, în zilele când Germania atacase Uniunea Sovietică: „Dacă Rusia va învinge, ajutorul trebuie dat Ger-

²⁰ Gilles Ferréol (coord.), Yves Jean Belsil-Benoist, Marc Blanquet, Dominique Breillat, Noël Flageul, *Dicționarul Uniunii Europene*. Prefață la ediția în limba română de Gilles Ferréol. Traducere de Iuliana-Cristina Doboș, Editura Polirom, Iași, 2001, p. 128-129.

maniei, iar dacă Germania va câștiga, ajutorul trebuie dat Rusiei”²¹. De altfel, opinia lui Harry Truman era larg împărtășită de americani în acea perioadă, senatorul Robert Taft ilustrând perfect dilema americană: „În numele democrației, suntem pe cale să facem o alianță comunistă cu cel mai nemilos dictator din lume. Poate exista o parodie mai mare decât propaganda falsă cu care a fost alimentat poporul american spunându-i-se că aici e vorba de un litigiu moral între ideologii? Dacă Hitler câștigă, este o victorie a fascismului. Dacă învinge Stalin, este o victorie a comunismului. Din punctul de vedere al ideologiei, nu avem ce alege”²².

Oricum, devenit președinte al SUA, H. Truman a încercat, din chiar primele zile ale mandatului său, să găsească răspunsuri la chinuitoare întrebări: era intransigența sovietică doar o fază pasageră, pe care Washingtonul o putea aștepta să treacă? Le provocau americanii sovieticilor, fără ca măcar să știe, crize de paranoia prin faptul că nu-i comunicau lui Stalin intențiile lor pașnice în mod corespunzător? Respingea Stalin într-adevăr cooperarea postbelică cu cea mai puternică națiune a lumii? Nu vrea el să fie prieten cu America?

Răspunsul a venit oarecum neașteptat din partea unui anume George Kennan, diplomat relativ tânăr de la ambasada americană la Moscova, cu un document care avea să furnizeze cadrul filozofic și conceptual pentru interpretarea politicii externe a lui Stalin. Documentul a devenit cunoscut sub numele de *Long Telegram* (Telegramea lungă)²³.

De la „*Long Telegram*” la *Doctrina Truman* de stopare a comunismului

Kennan susținea că SUA trebuiau să înceteze de a se mai învinui pentru intransigența lui Stalin, deoarece politica externă sovietică își avea sursele adânci în însuși sistemul sovietic. În esență, argumenta el, politica sovietică era un amalgam de zel ideologic comunist și expansionism țarist de modă veche.

Potrivit lui Kennan, în centrul modului de a aborda lumea al lui Stalin se afla ideologia comunistă. Stalin privea puterile capitaliste occidentale ca fiind irevocabil ostile. „În această dogmă (comunistă), menționa Kennan, cu țel fundamental altruist, ei găsesc justificare fricii lor instinctive de lumea exterioară, dictaturii fără de care nu știu să cârmuiască, cruzimii pe care nu îndrăznesc să o condamne, sacrificiilor pe care s-au simțit obligați să le ceară. În numele marxismului, au

²¹ Hamilton Fish, *Pearl Harbour, Yalta și trădarea Europei*. Epilog de Brian Mitchell. Traducere de Horia Toma, Editura Venus, București, 1993, p. 94.

²² *Ibidem*, p. 95.

²³ Thomas Parish, *Enciclopedia Războiului Rece*. Traducere de Ion Nastasia, Editura Univers Enciclopedic, București, 2002, p. 159-161.

sacrificat până la una toate valorile etice din metodele și tacticile lor. Astăzi nu se mai pot lipsi de el. El reprezintă falsa pudoare a respectabilității lor morale și intelectuale. Fără el, ar sta în fața istoriei, în cel mai bun caz, ca ultimul din acel lung șir de conducători ruși cruzi și risipitori care și-au forțat cu neînduplecare țara spre noi și noi culmi ale puterii militare pentru a garanta securitatea externă a regimurilor lor slabe în plan intern...”²⁴.

Astfel, la 1 aprilie 1946, pentru întâia oară, un document american de politică externă trata disputele cu URSS ca pe o trăsătură specifică a sistemului sovietic. Moscova trebuia convinsă „în primul rând prin mijloace diplomatice și în ultimă instanță prin forță militară, la nevoie”, că acel curs al politicii sale externe nu putea conduce decât la dezastru pentru Uniunea Sovietică²⁵.

Sub impulsul telegramei lui Kennan, președintele Truman s-a adresat la 12 martie 1947 Congresului SUA, cerându-i „să susțină popoarele libere care rezistă încercărilor de aservire din partea unor minorități înarmate sau presiunilor venite din exterior”. În viziunea președintelui SUA, „Un mod de viață se bazează pe voința majorității și se distinge prin instituții libere, guvern reprezentativ, alegeri libere, garantarea libertății individuale, libertatea exprimării și a religiei și libertatea față de opresiunea politică. Cel de-al doilea mod de viață se bazează pe voința unei minorități, impusă prin forță majorității. El se sprijină pe teroare și opresiune, o presă și un radio controlat, alegeri fixe și suprimarea libertăților personale”²⁶. Mai mult decât atât, pentru a apăra țările independente, SUA acționau în numele democrației și al comunității internaționale, și un *veto* sovietic nu ar fi împiedicat aprobarea formală de către Națiunile Unite a acestor acțiuni: „Pentru a ajuta națiunile libere și independente să-și mențină libertatea, Statele Unite vor transpune în viață principiile Cartei Națiunilor Unite”.

Planul Marshall – un act politic inteligent la modul suprem

În scurt timp de la intervenția președintelui Truman în Congresul SUA, secretarul de stat american George Catlett Marshall a făcut public, la 5 iunie 1947, zi în care a fost invitat la distribuirea premiilor Universității din Harvard, *Programul de reconstrucție europeană*, prin care Statele Unite vor salva Europa pentru a doua oară în decursul primei jumătăți a sec. XX. America va ajuta la refacerea Europei, a anunțat generalul Marshall, pentru a evita „tulburările politice” și „disperarea”.

²⁴ Henry Kissinger, *Diplomația*. Traducere: Mircea Ștefancu, Radu Paraschivescu, Editura BIC ALL, București, 2002, p. 393-394.

²⁵ *Ibidem*, p. 394.

²⁶ *Ibidem*, p. 397.

pentru a reface economia mondială și pentru a forma instituții libere. Prin urmare, „orice guvern care este dispus să sprijine sarcina refacerii va găsi cooperare deplină, sunt sigur, din partea guvernului Statelor Unite”. Cu alte cuvinte, participarea la Planul Marshall era deschisă chiar și guvernelor aflate pe orbita sovietică – o indicație recepționată la Varșovia și la Praga și numai decît redusă la tăcere de Stalin²⁷.

Precum afirmă Robert Marjolin, Planul Marshall a fost nu atît un gest pur dezinteresat cît un act politic inteligent la modul suprem: „Această idee consta esențialmente în tratarea Europei ca o unitate, ba mai mult chiar, în pretenția ca țările europene să se comporte ca o unitate și să ia împreună, cu ajutorul Americii, măsurile necesare pentru a asigura redresarea continentului luat în ansamblul său”²⁸. În total, 16 state vest-europene – Austria, Belgia, Danemarca, Elveția, Franța, Grecia, Irlanda, Islanda, Italia, Luxemburg, Norvegia, Olanda, Portugalia, Regatul Unit, Suedia și Turcia (plus RFG, reprezentată de puterile ocupante) – au creat Comitetul pentru cooperare economică europeană, care a pregătit primirea ajutorului financiar european în anii 1948-1951, timp în care SUA au livrat țărilor vest-europene 13,2 mlrd. \$.

Însă ajutorul SUA acordat Europei nu s-a limitat doar la cel financiar. Așa cum afirmă Henry Kissinger, o dată ce America aruncase mînușa morală, avea să se termine pentru totdeauna cu genul de *Realpolitik* pe care Stalin îl înțelegea cel mai bine, și negocierea de concesi reciprocă avea să fie scoasă din discuție: „De aici înainte, conflictul nu se mai putea reglementa decît printr-o schimbare a țelurilor sovietice, prin prăbușirea comunismului sau prin amîndouă”²⁹.

Punctul culminant al reacției americane la perceperea unei amenințări crescînde din partea Uniunii Sovietice în anii ce au urmat l-a constituit semnarea, la 4 aprilie 1949, la Washington, a Tratatului Atlanticului de Nord, prin care SUA și-au consolidat rolul de lider al Occidentului, oferind garanții militare Europei³⁰.

Inițial, Tratatul a fost semnat de 12 state (Marea Britanie, Belgia, Danemarca, Franța, Islanda, Italia, Luxemburg, Norvegia, Olanda, Canada, Portugalia și SUA), ulterior mai aderînd alte patru state – Grecia și Turcia în 1952, RFG în 1955 și Spania în 1982³¹.

²⁷ *Ibidem*, p. 398.

²⁸ Marc Nouschi, *Mic atlas istoric al secolului XX*. Traducere de Mădălin Roșioru, Editura Polirom, Iași, 2002, p. 109.

²⁹ Henry Kissinger, *Diplomația*. Traducere: Mircea Ștefancu, Radu Paraschivescu, Editura BIC ALL, București, 2002, p. 397.

³⁰ Iain McLean (coord.), *Dicționar Oxford de politică*. Traducere și glosar de Leonard Gavrieliu, Editura Univers Enciclopedic, București, 2001, p. 308-309, 370-371.

³¹ Marțian I. Niciu, *Organizații internaționale (guvernamentale)*, Editura Fundației „Chema-rea”, Iași, 1994, p. 99.

Alianța Nord-Atlantică a funcționat cu succes în anii Războiului Rece, ca principal bastion al apărării occidentale, părțile componente ale acesteia fiind de acord să trateze orice atac asupra oricăreia dintre ele ca pe un atac împotriva tuturor, fiecare membru fiind obligat să-i ajute pe cei atacați, inclusiv prin utilizarea forței armate, spre a restaura și menține securitatea zonei Atlanticului de Nord.

În loc de concluzii

În rezultatul acțiunilor URSS în zona de est a continentului european, Statele Unite au intervenit cu un *Program de reconstrucție europeană*, susținând „popoarele libere care rezistă încercărilor de aservire din partea unor minorități înarmate sau presiunilor venite din exterior”. În total, 16 state vest-europene au creat Comitetul pentru cooperare economică europeană, care a pregătit primirea ajutorului financiar american.

Succesul Planului Marshall s-a datorat în mare măsură faptului că Europa Occidentală din perioada imediat postbelică avea un sistem funcțional de piață, birocrății bine stabilite și, în cele mai multe dintre țări, o tradiție liberală și democratică. Europa Occidentală era legată de America prin amenințarea militară și ideologică a Uniunii Sovietice. În spatele Alianței Nord-Atlantice, reforma economică a făcut să reapară *o realitate geopolitică latentă – actuala Uniune Europeană*. În acest mod, Planul Marshall a contribuit decisiv la restabilirea și reabilitarea modelelor tradiționale de guvernare democratică, compromise de practicile naziste din anii celui de-al Doilea Război Mondial, deschizând, totodată, calea spre o Europă a păcii, bazată pe principiile statului de drept, respectarea drepturilor omului și a democrației pluraliste.

SUMMARY

In this study, the author examines the consequences of the Second World War on the international relations. The author demonstrates that this world conflagration had deep consequences for the relations between the great powers. These consequences had led the vector of the subsequent evolution of these relations in the context of the Cold War.

PROBLEME DE IZVORISTICĂ

Гульзира А. СЕКСЕНБАЕВА *

Дарья АСЫМОВА **

ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ АУДИОВИЗУАЛЬНЫХ ДОКУМЕНТОВ: ИСТОРИОГРАФИЯ ПРОБЛЕМЫ

С момента появления фотографии и кино и соответствующих им кинофото документов, они рассматриваются в качестве исторических источников. Профессиональный кинооператор русского кино конца XIX века Б. Матушевский в своих брошюрах, вышедших в 1898 году в Париже под названиями: «Живая фотография. Чем она является и чем она должна стать» и «Новый источник истории. О создании хранилища исторических документов», утверждал, что «... простая целлулоидная пленка представляет из себя не только исторический документ, но и крупицу самой истории, которая не исчезает и не нуждается в гении, чтобы каждый раз воскреснуть»¹. Другой старейший режиссер английского документального кино Артур Элтон говорил, что он «намерен рассматривать кино как источник того же материала для исторической науки, каким являются палимпсест и пергамент, иероглиф и руна, глиняная плита и свиток»².

*Гульзира Ашимхановна Сексенбаева, д.и.н, Казахский Национальный педагогический университет имени Абая.

**Дарья Асымова, докторант КазНПУ им. Абая.

¹ Цит. по кн.: В.М. Магидов, *Зримая память истории*, М., 1984, с. 13.

² Д. Лейда, *Из фильмов – фильмы*, М., 1966, с. 35.

Однако пройдут десятилетия, прежде чем кинофотодокументы займут свое место в источниковедении и будут широко привлекаться в качестве полноценных исторических источников в исследованиях историков.

В 20-е годы советская система начинает активно использовать кинофотодокументы как политический инструмент для идеологического воздействия на сознание масс, и такой статус надолго сохраняется за ними. Власти принимают необходимые меры для привлечения «новых документов» для политической агитации. Хрестоматийными становятся высказывания лидера большевистской партии В.И. Ленина: «... кино есть самое важное из искусств современности». Другая его директива, переданная Наркомпросу, касается фотографии: «Нужно показывать не только кино, но и интересные для пропаганды фотографии с соответствующими надписями»³. Декреты СНК РСФСР от 27 августа 1919 года «О переходе фотографической и кинематографической торговли и промышленности в ведение Народного комиссариата просвещения», от 4 февраля 1926 года «О передаче Центральному архиву РСФСР негативов фотоснимков и кинофильмов, имеющих историко-революционный интерес» и создание в том же 1926 году Центрального фотокиноархива РСФСР, решали не только идеологические задачи властей, но и способствовали сбору и лучшему хранению исторических источников на плочных носителях. В дальнейшем, подобные хранилища были учреждены во всех союзных республиках. В Казахстане архив данного профиля был создан в 1943 году.

В 20-50-е годы появляются масса литературы общего характера по киноведению и фотографии, где преобладали идеологическая направленность применения документов на нетрадиционных носителях информации. В эти же годы предпринимаются попытки рассмотреть кинофотодокументы и в качестве исторических источников. Среди таких публикации следует выделить работы Г.М. Болтянского, внесшего огромный вклад в изучение и популяризацию кинофотодокументов как объектов исторического исследования⁴. На возможности широкого использования кинофотодокументов в научных, просветительских целях и как на произведения искусства обращают внимание академики Б.Д. Греков и М.Н.Тихомиров⁵.

³ Л.Ф. Волков-Ланнит, *История пишется объективом*, М., 1980, с. 44.

⁴ Г. Болтянский, *Очерки по истории фотографии в СССР*, М., 1939.

⁵ Б.Д. Греков, *История и кино // Советский исторический фильм*, М., 1939, с. 9-13; М.Н. Тихомиров, *О продвижении учебных фильмов // Учебное кино*, 1930, № 3, с. 32-33; *Издевка над историей: (О сценарии «Русь»)* // *Историк-марксист*, 1938, кн. 3, с. 92-96.

Однако, традиции использования кинофото документов как средств воздействия на сознания масс, посредством которой реализовывались идеологические и культурные задачи советского общества, возобладали на многие годы. К тому же, новые источники, появившиеся на стыке XIX-XX веков, не сразу вошли в сферу исторических исследований. Методологический подход, сложившиеся к этому времени, требовал «исторической дистанции», которая дала бы возможность оценить явления в ретроспективе.

С началом «оттепельного» периода нашей истории, усиливается внимание специалистов к проблемам источниковедения. На научных форумах активно дискутируются проблемы критики исторических источников новейшего времени, правомерность применения к источникам советского периода методов научной критики и интерпретации, выработанные по отношению к источникам более раннего периода. Появляется возможность знакомства с западной источниковедческой мыслью. В источниковедении формируется направление, придерживающегося междисциплинарный подход в исследовании природы исторического источника, его места и значения в историческом познании.

Расширение проблем источниковедения, прежде всего связанные с привлечением широкой базы источников для изучения социальной действительности, способствовали обращению историков к документам, рожденных техническим процессом – кинофотофонодокументам. Новые документы постепенно становятся объектом исторических исследований, в контексте которого решается вопрос о необходимости источниковедческого анализа документов техногенного характера, выявления степени достоверности и полноты, заключенной в них информации, определения их реальной возможности как полноценных исторических источников.

С этой точки зрения, учебное пособие, подготовленное М.Н. Тихомировым, стал важным шагом вперед, который выделил кинофото документы и звукозаписи в самостоятельный вид исторических источников⁶. В последующем, в источниковедческих исследованиях общего характера, кинофотофонодокументы заняли прочное место среди других видов источников, однако, они подвергались лишь краткой характеристике с точки зрения их специфики и классификации в рамках поставленной автором проблемы⁷. В статье мы ограничимся рассмотрением специальных работ, непосред-

⁶ М. Н. Тихомиров, *Источниковедение истории СССР*, вып. 1. М., 1962.

⁷ М. Н. Черноморский, *Источниковедение истории СССР (советский период)*, М., 1966; М. А. Варшавчик, *Предмет и задачи источниковедения истории КПСС*, М., 1967.

ственно посвященных источниковедческим проблемам кинофотофонодокументов (аудиовизуальные документы).

Анализ литературы 60-80-х годов показывает, что к проблемам источниковедения аудиовизуальных документов чаще всего обращались архивисты, задачей которых являлось сохранение культурного наследия общества. Их внимание к этой проблеме диктовалось решением сугубо профессиональных задач, поскольку чисто архивоведческая теория экспертизы ценности документов тесно была связана с историческим источниковедением. Оценочные суждения при отборе документов на государственное хранение предполагали, прежде всего, их источниковедческий анализ. Как отмечал, видный теоретик архивоведения В.Н. Автократов «... архивоведческое знание было неразвитым, а оценочный процесс ассоциировался непосредственно с источниковедческим»⁸. Повышению интереса архивистов к проблемам аудиовизуальных документов, способствовали дискуссии 60-х годов в их среде относительно природы современной теории оценки документов на различных материальных носителях, включающий два подхода – источниковедческий и информационный.

Как известно, универсальный (традиционный) метод критики источника решает задачи установления происхождения и изучения их содержания, а также интерпретации источника в целом. Критика происхождения выполняется с помощью приемов внешней критики и устанавливает подлинность и авторство документа, время, место и конкретные условия его возникновения, а критика содержания (внутренняя критика) обеспечивает логический анализ источника, выясняет его политическую направленность, степень достоверности и полноты содержащихся в нем сведений. Совокупное использование полученных выводов позволяет правильно интерпретировать источник, определять цель, преследовавшуюся создателем документа, и смысл, как сознательно вложенный в него автором, так и не сознательно, а в силу личностной ориентации автора, степени его информированности и т.д.

В источниковедческих работах этого периода кинофотофонодокументы рассматривались не только в рамках традиционного источниковедческого подхода, но и с учетом их специфики.

Обращаясь к проблемам отбора аудиовизуальной документации на государственное хранение, от правильного решения которого во многом зависело состояние источниковой базы исторической науки, архивисты об-

⁸ В.Н. Автократов, *Теоретические проблемы отечественного архивоведения*, М., 2001, с. 139.

ращали внимание на ценностные признаки кинофотофонодокументов как исторических источников⁹.

Некоторые авторы затрагивали вопросы значения и места этих документов среди других исторических источников, их характер и специфику¹⁰. В рамках представленных работ научное направление приобрели проблемы, решаемые традиционным источниковедением.

Большинство исследователей (А.А. Кузин, И.С. Фесуненко, И.Н. Кунтиков, М. Рошаль) своеобразие кинофотофонодокументов в сравнении с другими типами исторических источников видели в особом воплощении и отражении реального мира. Для кинофотофонодокументов характерна, прежде всего «оперативность в отражении явлений и фактов окружающей действительности, то есть полное совпадение во времени момента события и момента его фиксации на киноплёнке»¹¹. Особенности кинофотофонодокументов виделись и в материальном носителе (плёнке) информации.

Аудиовизуальные документы рассматривались как результат человеческой деятельности, отразившие события, явления, факты в особой форме и вследствие этого, ставшие объектами ценностного отношения. Подчеркивалось техногенный характер документов, когда при передаче реальности используются технические средства фиксации и воспроизведения изображения и звуков. Как продукт техногенной культуры, они своими специфическими средствами могли передать образ реального столь выразительно, что становились уникальными с точки зрения их художественной ценности и наряду с традиционной культурой (живопись, скульптура, архитектура и т.д.) становились произведениями искусства.

Некоторые авторы оценивали кинодокументы как более сложную разновидность документации, в состав которой входят в качестве самостоятельных компонентов: изображение (состоящее из серии органически связанных кадров - фотоснимков), фонодокумент (музыкальное сопровождение, дик-

⁹ Е. И. Никифоров, *О критическом анализе киноматериалов и их месте в Государственном архивном фонде*; Л. Н. Пушкарев, *Источниковедческие проблемы кинофотофонодокументов*; И. С. Никулаев, *О некоторых критериях отбора кинофотодокументов* // Советские архивы, 1968, № 2, с. 84-95.

¹⁰ Л. Н. Крюкова, В. Ф. Рунге, В. Г. Фролов, *Вопросы источниковедческого анализа кинодокументов и комплектования ими государственных архивов* // Советские архивы, 1969, № 4, с. 41-49.

¹¹ И. С. Никулаев, *О некоторых критериях отбора кинофотодокументов* // Советские архивы, 1968; № 2, с. 92.

торский текст и т.д.). В сравнении с ним, фотодокумент запечатлевает в статичной, пространственно кадрированной форме мгновение реальности¹².

Учитывая общие и специфические черты кинофотофонодокументов, исследователи относили их к единому типу исторических источников.

В сфере источниковедческих интересов исследователей чаще всего оказывались кинодокументы, которые, соединяя в себе больше атрибутивных элементов, соответственно обладали значительной информационной плотностью и потенциалом.

Кроме выяснения таких традиционно применяемых ко всем видам исторических источников исследовательских процедур, как изучение общественных условий, в котором возник изучаемый источник, цели и обстоятельства создания источника, исследователи акцентировали свое внимание на проблемах авторства источника, его датировки.

По мнению многих исследователей, существенную роль в определении исторической ценности кинодокументов играет знание законов киномонтажа, как не только технического способа соединения отдельных частей киноленты в единое целое, но, прежде всего, как кинематографическое выражение авторского мировоззрения¹³. Отметим, что крупнейшие режиссеры кино (С. Эйзенштейн, Д. Вертов, Э. Шуб, М. Ромм и др.) определяли монтаж как мысль художника, его идею, видение мира. Подчеркивая важность замысла создателя источника, исследователи возражали против точки зрения, предлагающего при изучении киноисточника расчленять его на структурные элементы (кинокадры, кинофразы, кинопериоды, киносюжеты), с тем, чтобы выявить позицию автора на те или иные события. Они справедливо полагали, что отношение автора к рассматриваемому событию проявляется в полной мере не в отдельных кадрах, а в построении монтажа всего фильма¹⁴.

Другой аспект проблемы источниковедческого анализа кинодокументов – датировка источника, играющего немаловажную роль в определении достоверности сообщаемой информации. Как правило, дата выхода на экран готовой продукции определяется по титрам к кинофильму. Более сложно ограничить дату съемки и время создания фильма. В таких случаях, исследователями предлагались при определении даты изучения

¹² В. М. Магидов, *Источниковедческий анализ кинофотодокументов и экспертиза их ценности в историографии ГДР и ПНР // Советские архивы*, 1969. - № 4. – С. 97.

¹³ Л. Н. Крюкова, В. Ф. Рунге, В. Г. Фролов, *Вопросы источниковедческого анализа кинодокументов и комплектования ими государственных архивов // Советские архивы*, 1969, № 4, с. 45.

¹⁴ Л. Н. Крюкова, В. Ф. Рунге, В. Г. Фролов, *Вопросы...*, с. 47.

технических и внешних особенностей киноплёнки (размер и форма перфорации, ширина плёнки, размер кадра, скорость съёмки и др.), которые менялись в определённый период времени. Полезным при проведении источниковедческого анализа кинодокументов считались косвенные детали, видимые в кадре (плакаты, афиши, здания, сопоставление различных лиц и др.)¹⁵.

Таким образом, исследователями кинофотофоноисточники рассматривались как единый комплекс документов, имеющий общий «генетический» характер. Среди особенностей аудиовизуальных источников указывались: документирование реальности социальной жизни с помощью технических средств; материальный носитель информации; общность назначения и использования этих источников; особая социально-культурная ценность; сходство условий хранения и др.

Актуализация исследований кинофотофонодокументов в источниковедческом ракурсе наблюдается после обсуждения проблем «новых архивов» на международных форумах – VII (Москва, 1972), XI (Париж, 1988) Международных конгрессах архивов, отметившие значение и роль аудиовизуальных документов при фиксации событий современной жизни и создания тем самым источников для историков. При этом подчеркивалось, что «... историк не может отказаться при их использовании от своего известного метода критического подхода к источникам»¹⁶.

Среди проблем, часто затрагиваемых в монографических, диссертационных работах, научных публикациях наиболее привлекательными оказались вопросы изучения кинофотофонодокументов на примере их анализа периода Октябрьской революции, Великой Отечественной войны¹⁷. Так, в пособии Е.М. Ефграфова который по существу явился первым изданием учебного типа, автор на примере кинофотоматериалов по теме: «Оборона Москвы» (1941-1942 гг.) акцентирует свое внимание на проблемах происхождения источников.

¹⁵ Там же, с. 46.

¹⁶ В. Коте, *Кинофотофоноархивы*, М., 1972, с. 20.

¹⁷ В.С. Листов, *Советское документальное кино 1917-1918 гг. как источник для исторического исследования (От Октября до национализации кинематографа)*. Автореф. канд. дис. М., 1968; В.М. Магидов, *Кинохроника Москинокомитета – фотокиноотдела Наркомпроса как исторический источник*. Автореф. канд. дис. М., 1973; Е. М. Ефграфов, *Кинофотодокументы как исторический источник*, М., 1973; В. М. Магидов, *Зримая память истории*, М., 1984; Т.М. Горяева, *Фонодокументы как исторический источник истории Великой Отечественной войны* // *История СССР*, 1985, № 3, с. 142-149 и др.

Специальное внимание вопросам происхождения и содержания кинофильмов периода Октябрьской революции уделено в монографических исследованиях В.С. Листова¹⁸. Автор на основе архивных документов и материалов периодической печати дает представление об истории создания фильмов «Октябрьский переворот» (1917 г.) и «Годовщина революции» (1918 г.) и ставит вопросы датировки и подлинности многих съемок, сделанных в первые дни революции в Петрограде и Москве.

Работы другого автора, В.М. Магидова, внесший существенный вклад в изучение источниковедения кинофотофонодокументов, отличаются постоянным вниманием к данной проблеме. Его исследование рассматривает проблему в широкой исторической ретроспективе. Автор обращается к истокам зарождения кинематографии в России и анализирует хроникальные фильмы Скобелевского комитета – благотворительного учреждения, имевшего при себе военно-кинематографическое, издательское, граммофонное и другие отделы, операторы которых зафиксировали царскую хронику, события первой мировой войны, революционных движений, гражданской войны и др. Хроникальные съемки первых лет советской власти связываются с деятельностью Москинокомитета-фотокиноотдела Наркомпроса РСФСР – первого специализированного советского органа в области кино, который запечатлел значительные события общественно-политической и культурной жизни России¹⁹. Роль кино рассматриваются в этот период «как самого доступного и верного способа агитации и коммунистического просвещения»²⁰. Кроме передачи определенной суммы знаний познавательного характера, в работе подробно анализируются сюжеты первого советского киножурнала «Кинонеделя» за 1918-1919 годы и приводятся некоторые приемы источниковедческой критики кинодокументов (расшифровка киноскриптов – письменных источников, дошедших до нас в составе изобразительных кадров документального кино; изучение киноматериалов в покрупной последовательности и т.д.).

В другой работе этого же автора предпринята попытка рассмотреть ряд обстоятельств и фактов, связанных с происхождением кинофотодокументов, непосредственно относящихся к периоду Октябрьской рево-

¹⁸ В. С. Листов, *История смотрит в объектив*, М., 1973; В. С. Листов, *Ленин и кинематограф*, М., 1986.

¹⁹ В.М. Магидов, *Зримая память истории*, М., 1984, 139 с.

²⁰ *Самое важное из всех искусств. Ленин о кино*. Сб. Документов, М., 1973, с. 26.

люции²¹. В нем прослежена история создания и последующая эволюция кинофотосъемок с привлечением помимо собственно кинофото документов и других источников: архивных документов, сведений периодической печати, мемуарной литературы. Проблема освещается в источниковедческих и археографических аспектах с точки зрения достоверности кинофото документов и их реальных информационных возможностей служить в качестве источниковой основы для изучения выбранной темы. Автором подчеркивается важность при работе с кинофото документами знания исторической обстановки, в которой фиксировались события на пленку, условий создания кинофотосъемок, отношения автора съемки к зафиксированному факту, роль кинофото учреждения.

Значимость кино документов, как своеобразных источников, сохраняющие для последующего поколения неповторимые факты минувшей и современной истории освещаются и в другой статье данного автора²². В нем рассматривается специфика кино документов как носителей социальной информации с точки зрения их происхождения, достоверности. По мнению исследователя, обязательным условием источниковедческого анализа кино документов является выяснение их авторства, которое включает в себя наряду с изучением киноизображения и режиссерского замысла в процессе монтажа киноленты, разбор всего комплекса текстовой сопроводительной документации – операторских и режиссерских монтажных листов, различных видов документов делопроизводственного происхождения. Акцент в ходе источниковедческого анализа должен делаться и на его традиционных задачах, как раскрытие происхождения и содержания источника. Автор предлагает и свои методы использования киноисточников в исторических исследованиях (отдельные и совокупные кадры). При этом последнему отдается предпочтение как более информативному по содержанию методу использования.

В сфере источниковедческих интересов исследователей находились также проблемы изучения фондо документов как источников многоплановой информации о человеке. Актуальными в этом плане становилось уточнение понятия авторства применительно к фондо документам, так как процесс его создания является достаточно сложным и многоэтапным. Анализ данного понятия рассматривался с выделением документальных, публицисти-

²¹ В. М. Магидов, *Кинофото документы Государственного архивного фонда СССР периода Великой Октябрьской социалистической революции. Некоторые проблемы источниковедческого анализа и публикации (К постановке вопроса)* // История СССР, 1987, № 5, с. 129-148.

²² В. М. Магидов, *Кино документы: проблемы источниковедческого анализа и использования в исторических исследованиях* // История СССР, 1983, № 1, с. 92-103.

ческих и художественных звукозаписей, как различающихся по способу отражения реальной действительности. Если, в первом случае (документальные записи), авторство неоспоримо, т.е. ими являются лица, чей голос звучит на носителе информации, то в последних случаях записи являются творческим произведением с неповторимой композицией, оригинальными выразительными приемами и средствами. Как правило, в таких записях осуществляется редакторская, режиссерская, звукорежиссерская обработка и художественное оформление материала, которые должны быть подчинены единому замыслу, единой идее. На этот факт обращается внимание исследователей Л.Н. Розановой и Л.А. Кобельковой²³. Подчеркивая характер деятельности создателя фонопроизведений, они выделяют роль журналиста для публицистических звукозаписей и звукорежиссера в художественных произведениях. Данная проблема связывается также и с авторскими правами, закрепленными в законодательном порядке.

Решению комплекса вопросов, направленных на осуществление всесторонней источниковедческой критики аудиовизуальных документов, уделено внимание в статье В.М. Магидова «Кинофотофонодокументы как исторический источник»²⁴. Эта проблема в расширенном варианте рассматривается им в одной из глав докторской диссертационной работы, которая охватывает историографические, источниковедческие, архивоведческие и археографические аспекты изучения кинофотофонодокументов²⁵. Исходя из задач, поставленных автором, эту работу, на наш взгляд, следует рассматривать как определенный результат и обобщение теоретико-методических положений и методических приемов источниковедческого анализа, выработанных по отношению к аудиовизуальным документам на протяжении десятилетий. Отражение предшествующего опыта источниковедческой работы с кинофотофонодокументами позволяет обратиться к положениям работы более подробно.

Значение и роль аудиовизуальных документов, автор видит, прежде всего, в полифункциональности этих источников (информационно-пропагандистские, социальные, познавательные, эстетические, техниче-

²³ Л. Н. Розанова, *К понятию авторства фонодокумента* // Советские архивы, 1983, № 5, с. 17-21; Л. А. Кобелькова, *Фонопроизведения и проблемы установления их авторства* // Отечественные архивы, 1994, № 4, с. 24-26.

²⁴ В. М. Магидов, *Кинофотофонодокументы как исторический источник* // Отечественная история, 1992, № 5, с. 104-116.

²⁵ В. М. Магидов, *Кинофотофонодокументы: проблемы историографии, архивоведения и источниковедения*. Автореф. док. дис. М., 1993, 36 с.

ские и др.), выполняемых ими в современном информационном поле любого общества. По мнению исследователя, их широкие функции и назначение доказывает необходимость выделения источниковедения кинофотофонодокументов в отдельное направление научных исследований.

Поскольку для любой научной дисциплины существенное значение имеет обозначение её предмета, остановимся на его трактовке вышеупомянутым автором относительно источниковедения аудиовизуальных документов. Постановка данной проблемы, прежде всего, связано с общими и специфическими свойствами каждого из видов документов. Через призму этих особенностей дается определение (дефиниция) кино-, фото-, фонодокументов как исторических документов. Отметим, что общепринятой дефиниции данных понятий не существует, так как, каждая сфера общества, которая имеет отношение к кинофотофонодокументам, руководствуется своими версиями его понимания в соответствии со спецификой выполняемых ими задач.

Автор, не соглашаясь с мнением некоторых исследователей о классификации кинофотодокументов как единого типа исторических источников, разграничивает их. Им указывается такая специфика фотодокументов как фиксирование одного лишь мгновенья снимаемого объекта и в силу этого ограничение возможности познания того, что оставлено за пределами фотокадра. В отличие от него, кинодокументы отражают событие не только наглядно и образно, как в фотодокументах, но и в движении. А с появлением звукового кино, когда органичным элементом кинопроизведений становятся фонограмма, он становится не только более сложным источником (в смысле структуры), но и информационно насыщенным. Исходя из этого, и принимая во внимание специфические черты кинодокументов как исторических источников, автор указывает, «что под «кинодокументом» следует понимать изобразительный (немое кино) и аудиовизуальный (звуковое кино, видеофонограмма) документ, фиксирующий посредством кинематографической и телевизионной техники события, явления и факты реальной действительности в виде последовательно расположенных их изображений, а также звуковую информацию о тех же событиях, явлениях и фактах в виде речи, музыки, шумов»²⁶.

Исследователем отмечены и неограниченные информационные возможности фонодокументов, которые в отличие от кино – и фотоисточников передают информацию исключительно в звуковой форме. Принимая

²⁶ В. М. Магидов, *Кинофотофонодокументы как исторический источник* // Отечественная история, 1992, № 5, с. 108.

во внимание, менее изученный характер этих источников, выделим отмеченные автором специфические особенности фонодокументов.

Выделяя речь с её выразительностью, эмоциональным уровнем интонации в качестве главного компонента фонодокументов, автор указывает на взаимосвязь между носителем (механический, оптико-фотографический, магнитный) и информативностью документов. Фонодокументы как источники также характеризуются назначением и особенностями монтажа при подготовке звуковых документов, где очевидную роль играет авторское вмешательство в интерпретацию материала²⁷. Отметим, что при изучении аудиовизуальных источников по сравнению с другими источниками приоритет имеет авторский аспект.

Понятие «фонодокумент» сформулировано автором как «документ, содержащий звуковую информацию о событиях, явлениях и фактах реальной действительности, полученную в результате механической, фотографической или магнитной систем звукозаписи»²⁸.

Заслуживает внимания рассмотрение исследователем кинофотофонодокументов в качестве современной документальной системы с учетом их структурных, видовых и семантических свойств. Им дается обоснование кинофотофонодокументов как своего рода «гиперсистемы», предполагающей выделение внутри неё трех вполне самостоятельных документальных систем: кино-, фото-, фонодокументации, а также письменных документов, непосредственно связанных с созданием, содержанием и техническими аспектами кинофотофонодокументов.

Ещё один аспект проблемы, рассмотренный автором, касается классификации кинофотофонодокументов. Вводятся целый комплекс классификационных понятий, среди которых в качестве основных выступают тип кинофотофонодокументов (изобразительные источники – фотодокументы, неозвученные кинодокументы; звуковые источники – фонодокументы; изобразительно-звуковые источники – звуковые кинодокументы и видеофонограммы), род кинофотофонодокументов (документальные, научные и игровые - художественные), вид кинофотофонодокументов (официальные, творческие и личного происхождения). Последний, видовой признак является отправным для дальнейшей их классификации по разновидностям, четкое представление о которых необходимо для источниковедческой критики. Для этой цели, автор предлагает сгруппировать их по генетическому (по хроно-

²⁷ Там же, с. 108-109.

²⁸ Там же, с. 109.

логии, объекту и месту съемки или записи, авторству, исполнителям и др.), тематическому, структурно-типизационному (жанрам и др.) и другим сугубо формальным признакам (по носителям информации, размеру, цветности и др.). Автор исходит из того, что конкретная источниковедческая ценность аудиовизуальных документов выделяется в ходе их критического анализа при использовании общих и специальных (применяемых только для кинофотофонодокументов) приемов и методов исследования этих источников.

Обратим внимание еще на одну работу данного автора, опубликованных в двух номерах профессионального специального издания «Советские архивы» – «Кинофотофонодокументы как объект источниковедения (историография вопроса)», поскольку она имеет непосредственное отношение к рассматриваемой нами проблеме²⁹. В обширной статье обобщен накопленный опыт в изучении кинофотофонодокументов в течение длительного времени специалистами самых различных отраслей знаний. Особое внимание в нем уделяется состоянию исследований по различным проблемам аудиовизуальных документов в исторической, искусствоведческой, киноведческой литературе, фото-, радио- и тележурналистике. Осмыслению накопленного опыта в источниковедении кинофотофонодокументов, в статье, на наш взгляд, отводится сравнительно небольшое место. По мнению автора, «... источниковедение в этой области находится в процессе становления... Большая часть публикации по кинофотофонодокументам носит в основном иллюстративный характер и поэтому было бы преждевременно утверждать, что они приобрели равные права наравне с другими источниками»³⁰.

Следствием кардинальных перемен последних десятилетий явилось ликвидация моноидеологии в нашем обществе. На фоне меняющихся общественных настроений перестраивается отношение к гуманитарному знанию, и, прежде всего, к его методологии. В такой ситуации теоретические и методологические проблемы изучения аудиовизуальных источников приобретает особую значимость и актуальность. Приходится констатировать, что в казахстанском историческом пространстве эти проблемы не стали объектами интересов исследователей.

Широкое отражение они нашли на страницах научных и профессиональных российских изданий, всероссийских архивно-источниковедческих конференциях, заседаниях «круглых столов». Дискуссии исследователей

²⁹ В. М. Магидов, *Кинофотофонодокументы как объект источниковедения (историография вопроса)* // Советские архивы, 1991, № 4, с. 27-38; № 5, с. 12-23.

³⁰ Там же, № 5, с. 18-19.

выявили, что наиболее перспективными считаются компаративистский, историко-цивилизационный и антропологический методы оценки познавательных и информационных свойств исторических источников вообще и аудиовизуальных, в частности.

Проблемы источниковедения и архивоведения аудиовизуальных документов специально были обсуждены на четвертой Всероссийской конференции (24-25 апрель, 2002 г., Москва). Интерес представляет статья Г.Н. Ланского который, отдавая приоритет в изучении изобразительных источников междисциплинарному подходу, считает, что определенные группы научных отраслей формируют теоретические, методологические и методические основания оценки содержательной ценности изобразительных источников³¹. Автором выдвигается следующая модель: 1) дисциплины, формирующие систему художественно-эстетических категорий исследования изобразительной информации. К их числу относятся искусствоведение и музееведение; 2) философские науки (аксиология, эпистемология, эстетика, герменевтика), социология и психология, дающие сведения о строении духовного мира, как художника, так и зрителя; 3) научные отрасли (археология, этнология, антропология), сообщающие исследователю об особенностях происхождения и во многих случаях эволюции изобразительных источников; круг дисциплин (архивоведение, археография) венчает процесс движения изобразительных источников к зрителю. Благодаря использованию теоретической, методологической и методической баз этих научных сфер определяется ценность визуальной информации для формирования социальной исторической памяти.

По мнению автора, при оценке всех существующих видов и разновидностей изобразительных источников могут применяться различные подходы. Выделим обозначенные автором статьи эти подходы, поскольку рассматриваемая проблема носит выраженный методологический характер. Наиболее популярным в зарубежной литературе (М. Фуко, Х.-Г. Гадамер, Р. Барт и др.) является восприятие изобразительного источника как текста, имеющего самостоятельную систему уникальных по своему содержанию языковых символов. Оно предполагает осуществление лингвистической реконструкции произведений живописи, фото- и кинодокументов, например, с точки зрения построения экспозиции и композиции произведения.

³¹ Г. Н. Ланской, *Теоретические и методологические проблемы изучения изобразительных источников в историко-архивоведческих исследованиях* // *Архивоведение и источниковедение отечественной истории. Проблемы взаимодействия на современном этапе. Доклады и сообщения на четвертой Всероссийской конференции. 24-25 апрель 2002 г., М., 2002, с. 259-260.*

Второй подход связан с интерпретацией изобразительных источников, существующих в качестве продуктов социальной среды. При этом используются методы аксиологии, которые на основе статистических данных позволяют определить круг значимых для общества в тот или иной момент времени духовных ценностей. Третий, условно называемый «антрополого-феноменологическим» (Э. Гуссерль, А.С. Лаппо-Данилевский и др.), рассматривает исторический источник одновременно как самостоятельно существующее в общегуманитарном пространстве явление духовной культуры и как свидетельство о психологических особенностях его создателя.

Классический, традиционный подход (Э. Бернгейм, Ш. Ланглуа, Р. Сеньобос) предполагает универсальный принцип оценки всех типов и видов источников в качестве носителей информации об исторических событиях. В рамках этого подхода разделяются стадии внешней и внутренней критики имеющихся в распоряжении исследователя свидетельств.

С точки зрения междисциплинарной оценки изобразительных источников и их принадлежности к числу предметов духовной культуры общества, автор предлагает и свой, семиотический подход. По его мнению, только он позволяет адекватно оценить значимость для использования в исследовательской практике произведений искусства и обосновывает это тем, что создателем изобразительного источника является, прежде всего, человек, наделенный необходимыми техническими и творческими навыками. Что же касается решения проблемы определения степени достоверности изобразительного источника, то они должны решаться в контексте реального отношения к миру создателя произведения и в логике восприятия художественных творений обществом³².

В поле зрения исследователей в этот период и еще одна проблема, имеющая методологический характер при оценке аудиовизуальных документов как исторических источников. Выше мы уже отмечали дискуссионность определения (дефиниции) аудиовизуальных документов. Интерес к этим проблемам породил формирование новейших документальных систем, возникновение и распространение которых связано с развитием науки и техники. Это дало основание введения в научный оборот термина «технотронные документы» применительно к научно-техническим, аудиовизуальным, экономическим и электронным документам. Поскольку в них естественный язык как система знаков играет не полностью определяющую роль, то некоторыми исследователями был сформулирован еще

³² Там же, с. 261-263.

один аспект трактовки термина «технотронные документы – документы, полностью или частично созданные искусственным языком технически обусловленной формы письменности»³³. На неоднозначность термина «изобразительный источник» обращает внимание вышеупомянутый автор статьи Г.Н. Ланской который видит специфику изобразительного источника не только в их способности сообщать информацию о явлениях социальной истории и истории духовной культуры, но и в их принадлежности к числу результатов художественного творчества, средств художественного вымысла.

При определении достоверности и подлинности исторического источника как условия источниковедческого анализа, некоторыми авторами рассматривается такое довольно распространенное явление как фальсификация событий и фактов, отраженных в аудиовизуальных документах³⁴. Так, В.П. Козлов в своей обширной статье останавливается на закономерностях создания, бытования и разоблачения фальсификаций исторических источников. Им обозначаются своеобразные формулы фальсификаций исторических источников и типология подлогов, связанные с явлением фальсификации. Другой исследователь, В.М.Магидов указывает наиболее часто встречающиеся способы фальсификации аудиовизуальных источников, установление которых является одной из гарантии корректности исторических выводов. Среди них выделены: монтаж различных съемок и записей; ретушь, посредством которого заменяется одна часть изображения другой, усиливается или уменьшается изобразительный эффект необходимого элемента съемки и т.д.; использование в документальных фильмах, теле- и радиопередачах инсценировок реальных событий; изъятие отдельных фрагментов или кусков изображения или фонограммы и др. По мнению автора, цель источниковедческой верификации – установление полного соответствия оригинала и копии.

Хотелось бы обратить внимание ещё на одну статью В.М. Магидова, где рассматриваются наиболее актуальные проблемы, связанные с определением места и роли аудиовизуальных документов в системе исторических зна-

³³ Ф. А. Гедрович, *Технотронные документы – результат технически обусловленных форм письменности* // Вестник архивиста, 1998, № 2 (44), с. 73.

³⁴ В. М. Магидов, *Кинофотофонодокументы как исторический источник* // Отечественная история, 1992, № 5, с. 113-114; В. П. Козлов, *Фальсификация исторических источников: источниковедческий, историографический, архивоведческие аспекты* // Вестник архивиста, 1996, № 4 (34), с. 6-30.

ний³⁵. Эти проблемы, прежде всего, связываются с недооценкой историков информационного потенциала аудиовизуальных источников (вхождение его в ментальную сферу историка), недостаточная информированность историков о составе и содержании аудиовизуального фонда страны, отсутствие полноценных информационно-эвристических средств архивов, изучение источниковедческого историографического наследия, активное внедрение и использование контент-анализа при оценке аудиовизуальных источников и др. Думается, что данные аспекты проблемы аудиовизуальных документов остро стоят и перед казахстанским историческим сообществом. До настоящего времени, в казахстанском историческом пространстве источниковедческий потенциал аудиовизуальных источников остается нереализованной. Исключением являются несколько работ прикладного характера, где рассматриваются информационные и познавательные возможности изобразительных и звуковых источников, хранящихся в республиканском Центральном государственном архиве кинофотодокументов и звукозаписей (ЦГА КФДЗ РК)³⁶. Возможность и необходимость изучения аудиовизуальных источников в качестве полноценных исторических источников наравне с традиционными письменными свидетельствами, остаются в исторической перспективе.

SUMMARY

An article consider problems of historiography source cinema conducting and audio-visual documents. It gives as are phased analysis of are problems state, a researchers contribution to the studying source conducting of a sound archive, photo and movie documents.

There is payed attention to the researcher with traditional methods of source conducting. Specific characteristics of these historical sources are also taken into account.

³⁵ В. М. Магидов, *Источниковедение и архивоведение аудиовизуальных документов в системе исторических знаний* // *Архивоведение и источниковедение отечественной истории. Проблемы взаимодействия на современном этапе. Доклады и сообщения на четвертой Всероссийской конференции. 24-25 апрель 2002 г., М., 2002, с. 92-97.*

³⁶ А. Ф. Сеитова, *Память в кадрах и звуках* // *Архивы Казахстана*, 1996, № 1(10), с. 61-68; А. Ф. Сеитова, *Архив и музыкальное наследие* // *Архивы Казахстана*, 2001, № 1(24), с. 111-112; Г. А. Сексенбаева, *Кинофотофонодокументы как источники о прошлом* // *Вестник АГУ им. Абая (серия общественные и исторические науки)*, 2001, № 2(3), с. 68-70; Г. А. Сексенбаева, *Кинофотофотодокументы о внешних связях Казахстана в 60-80-е годы (на материалах ЦГА КФДЗ РК)* // *Вестник КазНПУ им. Абая (серия исторические и социально-политические науки)*, 2005, № 1(7), с. 23-29; Г. А. Сексенбаева, Г. А. Сексенбаева // *Материалы научно-практической конференции, посвященной 60-летию Победы в Великой Отечественной войне «Мы Победу приближали, как могли»*, Алматы, 2005, с. 40-45.

ÎN AJUTORUL CERCETĂTORILOR

Alexandru MORARU*

CARACTERISTICA FONDULUI ARHIVISTIC NR. 50: COLECȚIA DE DOCUMENTE ȘI MATERIALE PRIVIND MIȘCAREA ILEGALISTĂ COMUNISTĂ DIN BASARABIA

Etapa de democratizare a Republicii Moldova a demarat odată cu ieșirea țării din sfera de influență a URSS (27 august 1991), fapt care a generat schimbări radicale în toate aspectele vieții politice și sociale, modificându-i astfel întregul sistem de valori.

Reformele administrative și economice, care au introdus noi valori democratice, au contribuit la conștientizarea importanței arhivelor pentru procesele democratice din stat. Creșterea interesului poporului față de istorie și pentru depistarea documentelor istorice a dus totodată la lărgirea spațiilor arhivelor.

Pe fundalul acestor schimbări social-politice, în corespundere cu ordinul nr. 9 din 06.02.1992 al Serviciului de Stat de Arhivă al RM „în scopul asigurării păstrării și utilizării Fondului arhivistic al fostului partid comunist al Moldovei, trecut în componența Fondului arhivistic de stat al RM și preluării ulterioare a documentelor din organizațiile social politice”, a fost creată Arhiva organizațiilor social-politice a RM, care a moștenit întreg patrimoniul documentar al arhivei fostului Partid Comunist al Moldovei (documentele CC al PCM, CC al ULCTM, documentele tuturor unităților teritorial-administrative, un șir de documente ce reflectă activitatea ilegală a PC bolșevic pe teritoriul Moldovei). Crearea Arhivei s-a datorat nu numai necesității de a păstra patrimoniul documentar al PCM, valoarea căruia este incontestabilă, deoarece reflectă practic toate aspectele vieții

* **Alexandru Moraru**, cercetător științific, Centru de Cultură și Istorie Militară.

societății pentru perioada 1900-1991, dar și apariția pe eșichierul politic a mai multor organizații social-politice, care, în procesul lor de activitate, creau diverse documente cu caracter istoric, cultural, economic, științific și care necesitau să fie depozitate ulterior.

Arhiva organizațiilor social-politice a RM, succesoarea arhivei fostului Partid Comunist al Moldovei, își ia începutul cronologic de la „Istpart” (Comisia de colectare și studiere a materialelor privind istoria Revoluției din octombrie și istoria Partidului Comunist), organizată la 25 ianuarie 1925. Funcțiile de bază ale „Istpart” erau îndeplinite de lucrătorii Direcției Generale a Arhivelor din RASSM, iar în 1934 au fost desemnați primii lucrători titulari, care au început preluarea documentelor de partid și comsomoliste. În 1935, în arhivă existau deja 46 fonduri și 2 026 dosare.

În 1933, în cadrul „Istpart” s-a format un sector separat – Arhiva regională de partid – care, spre finele anilor '30, se transformă într-un Centru științific de studiere a Istoriei partidului. În februarie 1935 „Istpart” a fost lichidat.

În ajunul Războiului II Mondial în arhivă erau depozitate 146 de fonduri, în care se păstrau peste 30 000 unități arhivistice. La începutul operațiunilor militare, toată arhiva a fost evacuată în or. Uralsk, unde a fost depozitată până la sfârșitul războiului. În octombrie 1945, toată arhiva a fost retrocedată orașului Chișinău, unde și-a reluat activitatea, acumulând documente noi. Astfel, în 1992 în arhivă erau înregistrate 475 231 dosare.

După formarea Arhivei Organizațiilor Social-Politice, în perioada 1993-1994 arhiva a preluat 117 fonduri, în care se numărau peste 50 000 dosare, de la diverse organizații obștești, sindicate, care se depozitau la Arhiva Națională a RM și Arhiva Federației Sindicatelor Independente.

Vorbind despre Arhiva fostului Partid Comunist ținem să menționăm că, în mare măsură, aceasta era o instituție închisă, accesul în ea fiind strict limitat.¹

Starea de lucruri s-a schimbat după reformarea instituției. Arhiva Organizațiilor Social-Politice activa mai mult după principiul conform căruia accesul în arhivele de stat este un drept și acest drept se răsfrânge asupra tuturor utilizatorilor, indiferent de apartenența etnică, starea socială ori obligațiunile de serviciu. Astfel, importanța noii instituții a crescut considerabil, ea deschizându-și larg ușile în fața persoanelor fizice care doreau să studieze istoria propriei țări din sec. XX.

Un element important al activității noii instituții l-a constituit desecretizarea documentelor Comitetului Central al PCM de până în anul 1975.

Pe parcursul activității, AOSP și-a completat depozitele cu documentele sindicatelor de ramură, organizațiilor culturale, uniunilor sportive și tehnico-științifice

¹ *Arhiva Organizațiilor Social-Politice a Republicii Moldova*. Îndrumător, Chișinău, 2008, p. 4.

care au fost preluate de la Arhiva Națională și cu care s-a lucrat activ pe parcursul tuturor anilor de existență a noii instituții. Astfel, multe din aceste fonduri ale organizațiilor au fost completate până în anul 2004. Mai mult ca atât, AOSP, pe parcursul a 14 ani de existență, și-a completat lista organizațiilor cu caracter social-politic cu care a lucrat, în prezent fiind vorba de circa 131 de instituții. În acest mod, Arhiva Organizațiilor Social-Politice a RM poate pune la dispoziția cercetătorilor nu numai documente care reflectă activitatea fostului Partid Comunist, dar și un bogat material documentar ce dezvăluie mai mult sau mai puțin activitatea unor societăți cu caracter social și politic ce au contribuit activ la procesul de democratizare a societății civile a Republicii Moldova.

Colecția de documente privind mișcarea ilegalistă comunistă din Basarabia

Fondul 50, 808 dososare, anii 1898-1975, inventare 1-6

Colecția de documente privind mișcarea ilegalistă comunistă din Basarabia a fost completată în anii '50-'90 ai sec. XX cu materiale care cuprind perioada 1898-1940 și reflectă nu numai mișcarea revoluționară ilegalistă în Basarabia, dar și caracterizează integral situația politică din regiune în perioada interbelică prin prisma concepției ideologice sovietice totalitare.

Materiale (buletine informaționale, memorii, extrase, rapoarte) cu privire la activitatea lui Pavel Tkacenko, documente cu privire la activitatea lui Serghei Lazo. Copii ale materialelor privind mișcarea revoluționară pe frontul român și în rândurile soldaților, cu privire la activitatea comitetelor țărănești. Copii ale materialelor cu privire la mișcarea revoluționară în Moldova până în anul 1917.

Materiale (foi volante, declarații, procese-verbale) cu privire la activitatea Partidului Comunist Român, rezoluții ale PCR, documente cu privire la răscoala de la Tatarbuniar, foi volante, ziare. Revista presei despre situația internațională a României, cu privire la situația politică în România pentru anul 1924, materiale cu privire la relațiile între URSS și România în perioada interbelică. Date cu privire la componența PCR, liste și caracteristici ale membrilor PCR, dosare personale.

Materiale (proces-verbale, declarații, rapoarte) cu privire la mișcarea revoluționară din Basarabia în perioada 1918-1940, materiale ale Comitetului Regional Moldovenesc al PC(b)U cu privire la problema Basarabiei, documente (proces-verbale, stenograme, corespondență, dări de seamă) privind activitatea Societății Basarabenilor.

În această colecție de documente, mai puțin cunoscută și valorificată, au mai intrat:

- extrase din gazeta „Pravda”; gazeta „Trăiască socialismul” și „Luptă”;
- informații despre activitatea biroului comunist „basarabean” din Moscova;
- **foi volante și adresarea comitetului central al Partidului Comunist al Basarabiei către soldații români și basarabeni (1918);**
- referat despre situația din Basarabia; gazeta „Comunistul”, „Socializmul”;
- gazeta „Lumea nouă”; extrase din ziare despre situația din România;
- informații statistice despre populația din Basarabia pentru anul 1923;
- materiale ale Kominternului privind România și îndeosebi Basarabia;
- informații despre organizarea acțiunilor teroriste la Tatarbuniar;
- **documente despre activitatea Corpului 3 Armată și măsurile întreprinse în lupta cu provocările teroriste de origine comunistă;**
- revista presei despre situația internă și externă a României; fragment al articolului lui S. Timov despre relațiile dintre URSS și România;
- broșura „Pavel Tkacenko” în limba franceză; gazeta „Lupta de clasă”;
- gazeta „Krasnaia Bessarabia”; gazeta „România muncitorească”;
- gazeta „Doftana” organul deținuților închisorii; gazeta „Krasnoe znamea”;
- **foaie volantă a Comitetului Central al Partidului Comunist Român „Către muncitori, soldați, marinari și naționalitățile exploatare din România”;**
- **scrisoare informativă către Komintern și Revvoensovet al URSS;**
- revista presei din România, inclusiv presa legionară; stenograma referatelor prezentate la Congresul extraordinar al învățătorilor; revista presei din România, privind crimele bolșevicilor împotriva celor care încercau să treacă Nistrul de la sovietici în România (malul drept – *n.n.*);
- scrisoare informativă a secretarului de partid (comunist – *n.n.*) la Facultatea de Agronomie a Universității din Iași cu sediul la Chișinău despre situația de la facultate;
- listele aleșilor „Uniunii muncitorilor evrei din Chișinău” înaintați la funcții de conducere;
- Gazeta „Noi vrem pământ”, organul Comitetului Central al PCR (1935);
- scrisoarea emigranților politici români în URSS către deținuții închisorilor din România; „Gazeta românească” – organul emigranților politici din România și Basarabia la Paris (1936);
- fotografiile unităților formate din români, basarabeni și bucovineni voluntari în Spania; **copiile scrisorilor voluntarilor din Spania;**
- copiile foto ale ziarelor „Libertate”, „Front nou”, „Azi și Mâine” – organe ale grupurilor de voluntari români în Spania; apelul Comitetului Central al comsolului din România privind începutul celui **de-al Doilea Război Mondial**; in-

formații particulare despre situația din închisorile din România;

- gazeta „Krasnaia Moldavia”; broșura „România și Basarabia. Informații scurte despre teroarea albă”; gazeta „Bolșevicul basarabean”;

- **foi volante adresate soldaților români și basarabeni;**

- rezoluția și declarația despre drepturile basarabenilor, întocmită și aprobată la Moscova (1924); revista „Molodoi lenineț”; (1926); scrisoarea lui Constantinescu-Iași către Komintern despre situația komsomolului în România; extras din diferite ziare românești despre situația din România;

- foi volante ale PCR adresate muncitorilor, țăranilor, **soldaților, marinarilor** și popoarelor asuprite din România (către aniversarea a X-a de la crearea României Mari (1928); Adresarea Secției Moldovenești a Asociației Basarabenilor – Către toate popoarele lumii!;

- caracteristica personală a comuniștilor și comsomoliștilor din Basarabia (1932); referat și informații despre nordul Basarabiei și situația organizațiilor revoluționare. Adresarea (foaie volantă) CC al PCR către muncitori, țărani, **soldați, marinari** (1943);

- negativele și copiile foto ale mandatelor delegaților din Basarabia la Congresul II al Kominternului (1921-1935);

- copiile materialelor din fondul Kominternului despre ilegalitatea comunistă din Basarabia (1918-1940); listele comuniștilor și membrilor organizațiilor tero-riste ilegale din Basarabia;

- tablou-certificat despre organizațiile revoluționare din România (1929);

- rezoluțiile congreselor PCR; materiale și copii de documente despre G.I. Starîi; materiale despre Izrail Morgenștern, Moise Pomagrin, Elena Sârbu;

- **apelul Partidului Comunist din Basarabia către toți soldații armatei române (1921)**; hotărârile congresului III al PCR;

- procesul-verbal al ședinței Confederației Balcanice (1927); microfotocopii ale multor documente kominterniste de interes public; listele delegaților la Congresul IV al PCR; componența Comitetului Central al PCR; scrisoarea lui Bela Kun adresată CC al PCR despre România;

- procese-verbale ale ședințelor organizațiilor de partid în limba germană;

- agenta lui A. Barbulescu, reprezentantul României la Komintern;

- scrisori în limba germană (1924-1927); broșuri în română; buletine ale CC al PCR; copii foto ale diferitor ziare și reviste străine (1964-1966);

- gazeta „Apărătorul proletar”;

- extrase din gazete străine în limba germană (1908-1921); extrase din diverse gazete în limba română (1921-1925); extrase din gazeta „Vecerneia Moskva”, „Trud”, „Gudok”, „Kommunist”, „Orlovskaja pravda”, „Svezzi”, „Komsomoliskaia pravda”, „Rabociaia gazeta”, „Kooperativnii Puti”, „Rabociaia mîsli”, „Ukrainskii

„ăkonomist”, „Harikovskii ăkonomist”, „Krasnii Krîm”, „Bessarabskoe slovo” , „Ăkonomiceskaia jizni”(1926-1935) despre situația din România; gazete românești din perioada 1920-1939;

- **notițe de călătorie ale corespondentului special al gazetei „Krasnaia zvezda” prin capitala României (1945);**

- microfilme (pelicule – n.n.) – copii ale documentelor de arhivă, din care fac parte: dări de seamă, diverse informații și scrisori informative ale Partidului Comunist Român, inclusiv rezoluții ale plenarelor și congreselor partidului;

- informații statistice despre situația politică și social-economică a României (1925) în limba franceză;

- revista presei române despre situația internă și externă a României (1925) în limba rusă;

- dare de seamă despre lucrul de propagandă și agitație înfăptuit de Partidul Comunist în România, Basarabia și Bucovina; corespondența Kominternului cu CC al PCR și alte structuri politice din România;

- listele „delegaților” la Congresul I al Societății Basarabenilor; procesele-verbale ale ședințelor societății basarabenilor; borderourile de plată a salariului pentru anii 1925-1935 ale membrilor Clubului Basarabenilor din Moskova și Leningrad (actualul Sankt-Petersburg – n.n.); planurile, ordinele și dispozițiile Clubului Basarabenilor; listele membrilor cercului de studiere a limbii moldovenești; ordinul de lichidare a Clubului Basarabenilor (1938);

- listele membrilor Partidului Comunist din județul Tighina; listele activiștilor PCR, listele spionilor, provocatorilor și troțchiștilor (1940); listele membrilor Partidului Comunist, care se află pe teritoriul Basarabiei (1940); listele membrilor Partidului Comunist evacuați din RSS Moldovenească și caracteristica lor (1941);

- dosarele personale ale luptătorilor ilegaliști pentru instaurarea puterii sovietice în Basarabia: Abramovici Șail Moiseevici, Arm Augusta Șulimovna, Avramescu Idas Iontevna, Averbuh Șeindel Leibovna, Baadji Nikolai Antonovici, Bernard Raiss, Brodskaia Dvoira Zaharovna, Britva Liuba Aronovna, Bruhis Srul Pinhusovici, Budeștskaia Ester Isakovna, Bujor Iosif Aronovici, Boguslavski Iakov Tovievici, Boguslavskaia Pesea Iakovlevna, Vigdorcik Lazari Ioilovici, Vainberg Niuchi (Beniamin) Markovici, Vainștok Lia Isacovna, Vișkanțan Polia Efimovna, Grinman Isaak Iosifovici, Gudis Lev Șmilovici, Galigfarb Abram Isakovici, Grimberg Fira Izrailevna, Gerștein Haim Srulevici, Diner Etea Iacovlevna, Eskanazi Ilia Iosifovici, Erlih Mark Semienovici, Zighelibaum Abram Markovici, Zeigher Simon Volfovici, Kriper Moisei Grigorievici, Krivoruc Haia Gherșevna, Konstantinovski Ilia Davâdovici, Krivoruc Ion Moiseevici, Kaț Adolf Iosifovici, Kellerman Dmitrii Mihailovici, Koifman Iakov Buruhovici, Kodreska Ivan Dmitrievici, Lempert Fișeli Șlemovici, Lobel Solomon Moiseevici, Lupan Andrei Pavlovici, Ler Be-

tea Iosifovna, Mozeș Evgheni Ignatievici, Morghenștein Izraili Markovici, Meguș Tuba Abramovna, Oighenștein Mihail Nikolaevici, Oighenștein Lev Nikolaevici, Ormos T.J., Pastar Zisea Leibovici, Petrov Petr Ivanovici, Ralli Valter Markovici, Reidiboim Rahili Isakovna (Zelikovna), Reievici Iakov Moiseevici, Rosman Lupa Beruhovici, Rosman Erna Abramovna, Rabinovici Faiga Iankelevna, Romanenko Nikolai Nikolaevici, Raievici Iakov Moiseevici, Sinitifker Fridl Moiseevici, Skvorțov Mihail Iakovlievici (numele adevărat – Leibovici Izrail Abramovici), Slepenciu Fiodor Andreevici, Toma Soripin-Toma, Solomonovici, Fihman (Mucinic) Riva, Farștein David Rafailovici, Faerștein Raisa Gherșkovna, Țukerman Mare Borisovici, Cernei Semion Fedorovici, Cioklo Mordko Ghidalevici, Șveit Dvoira Ghedalieвна, Șehter Roza Borisovna;

- certificate și fotografii ale membrilor PCR (1967-1975);

- informații și scrisori informative despre comuniștii veniți în URSS de la alte partide frățești (1956-1968).

Parametrii cronologici ai acestui fond arhivistic important sunt 1898-1975. Menționăm că din cele 808 dosare ale acestui fond arhivistic, peste 87% din documente sunt scrise în limba rusă, iar celelalte, într-un număr redus – în limbile idiș, germană, franceză și română (inclusiv cu grafie chirilică).

Pentru cercetătorii interesați de tematica și subiectele respective recomand lucrarea semnată de istoricul dr. Gheorghe E. Cojocar – *Cominternul și originile „moldovenismului”² – un volum excepțional, care include un studiu și 157 documente de arhivă, deja traduse din limba rusă.*

SUMMARY

The author characterizes the archivist stock no. 50 from the Archive of Social and Political Organizations of the Republic of Moldova. The stock groups the documents and materials concerning the illegal communist movement in Bessarabia between 1898-1975. The author revealed multiple military references kept within this stock.

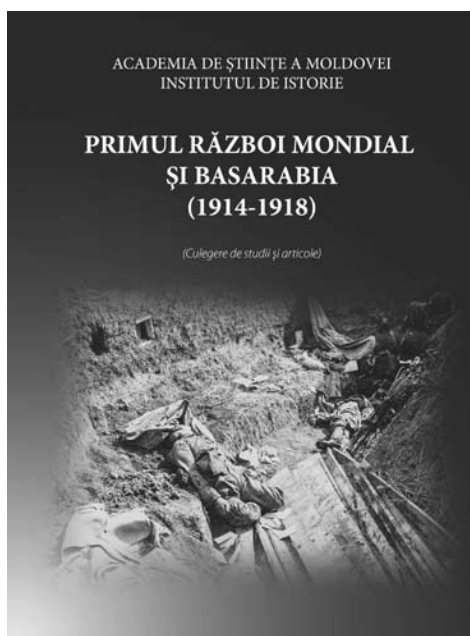
² Gheorghe E. Cojocar, *Cominternul și originile „moldovenismului”*. Studiu și documente, Editura Civitas, Chișinău, 2009, 500 p.

RECENZII ȘI PREZENTĂRI

BASARABENII ÎN TIMPUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

*Primul Război Mondial și Basarabia, (1914-1918):
(Culegere de studii și articole). Coordonator: Andrei Emilciuc.
Academia de Științe a Moldovei, Institutul de Istorie, S. n.,
Chișinău, 2015, 252 p. ISBN 978-9975-4387-3-5.*

Recent a văzut lumina tiparului un volum de studii și articole ce propune publicului cititor o perspectivă academică asupra istoriei Basarabiei în anii Primului Război Mondial (1914-1918). Consacrat marcării a 100 de ani de la declanșarea Primului Război Mondial, volumul este o lucrare ce acoperă un spațiu istoriografic rămas nevalorificat, din varii motive, de cercetătorii din domeniul istoriei din Republica Moldova. Majoritatea autorilor sunt savanți cu mare experiență în domeniul cercetării istorice, dar alături de aceștia se regăsesc și câțiva cercetători în formare. Tematica volumului dezvăluie, prin aportul celor 11 autori, atât dimensiunea istorică, cât

și cea general-umană a primei conflagrații mondiale în spațiul pruto-nistrean. Volumul include contribuții originale, care, în baza valorificării unui imens mate-

rial bibliografic și documentar, permit extinderea ariei contextuale de cunoaștere a războiului sub aspect militar, politic, ideologic, diplomatic, național, spiritual, confesional, instituțional, precum și din perspectiva memoriei colective.

Volumul a fost elaborat în cadrul Institutului de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei, Proiectul pentru tineri cercetători 14.819.06.01F „Basarabeni în timpul Primului Război Mondial (1914-1917)”. La baza culegerii de studii și materiale stau comunicările prezentate de autori în cadrul Conferinței *Primul Război Mondial și Basarabia (1914-1918)*, reuniune științifică desfășurată la Chișinău, la 19 septembrie 2014. Fiecare studiu este însoțit de un rezumat în limba engleză, fapt ce extinde cercul potențialilor beneficiari ai lucrării. Unele studii sunt însoțite de o anexă de documente, care întregesc conținutul cercetării efectuate, dar, totodată, deschid perspective și pentru alte subiecte de studiu.

Structura culegerii a avut drept scop prezentarea dintr-o perspectivă monografică a diversității abordărilor științifice a fiecărui autor, oferind cititorului o perspectivă încheată logic și inteligibilă asupra implicării Basarabiei și participării basarabenilor la prima conflagrație mondială. Astfel, primul studiu inserat în culegere, semnat de dr. hab. în istorie Nicolae Enciu, evaluează critic căile parcurse până în prezent de istoriografia românească de pe ambele maluri ale Prutului în abordarea diverselor aspecte legate de participarea Basarabiei și României la Primul Război Mondial. Demersul autorului vine să promoveze ideea necesității redactării unei istorii comune, integrale și integrate românești a acestui extrem de important capitol al istoriei mondiale.

Următorul studiu aparține chiar autorului acestor rânduri, doctor în istorie Andrei Emilciuc, în calitatea sa de director al proiectului sus-menționat. Eforturile noastre s-au axat spre elucidarea gradului de realizare a planurilor comandanților armatei ruse privind numărul de militari pe care-l putea oferi Basarabia pentru necesitățile de război și gradul de realizare al planului preconizat odată cu decretarea mobilizării generale. Sunt analizate problemele ce apăreau în procesul de mobilizare al rezerviștilor și măsurile luate în vederea soluționării acestora. Studiul este însoțit de o listă documentară inedită a persoanelor din Basarabia înaintate spre decorare cu medalia *Vulturul Alb* pentru rezultate remarcabile în mobilizarea din anul 1914. Sursele de arhivă valorificate vin să întregească estimările privind numărul de basarabeni care au servit drept *carne de tun*, într-un război, de altfel, într-o primă etapă, străin intereselor noastre naționale.

În continuare, studiul aparținând doctorului în istorie Gheorghe Negru propune cititorului o perspectivă mai clară asupra acestui aspect al problemei, prin

analiza măsurilor de contracarare a ideilor naționale în Basarabia în anii Primului Război Mondial, luându-se drept exemplu concret cazul persecutării viitorului prim-ministru al Republicii Democratice Moldovenești – Daniel Ciugureanu. Incertitudinea de partea cărei alianțe beligerante va intra în război România, ridică gradul de suspiciune în privința populației de etnie română și acutiza problema națională. În contextul în care populația majoritară a Basarabiei o constituia cea de etnie română și în condițiile în care mulți etnici germani sau bulgari din Basarabia au fost declarați *lipsiți de încredere politică*, iar în privința lor au fost adoptate măsuri speciale pentru a fi îndepărtați dintr-un teritoriu aflat pe linia frontului, problema pusă în discuție de autor este una de mare interes și reliefează o dată în plus calitatea de colonie în care se afla teritoriul dintre Nistru și Prut în cadrul Imperiului Rus, dar și eșecul politicii de rusificare a populației autohtone.

Problema chestiunii Basarabiei în anii neutralității României este desfășurată și în articolul semnat de istoricul în formare drd. Tudor-Eugen Sclifos. Analizând discursul elitei politice românești din anii 1914-1916, autorul vine să evidențieze cât de dificilă se prezenta pentru realizarea dezideratului reîntregirii naționale alegerea între teritoriile strămoșești Transilvania și Bucovina, pe de o parte, sau Basarabia, pe de alta. Oricare opțiune însemna realizarea doar pe jumătate a aspirațiilor naționale și trădarea năzuințelor de eliberare națională a populației din teritoriul sacrificat. Alegerea făcută într-un final prin intrarea în război de partea Antantei denotă faptul că idealul național urmărit de oamenii politici români de la acea vreme a fost unul „trunchiat”.

Următoarele trei contribuții, semnate de dr. Dinu Poștarencu, drd. Denis Bulancea și dr. Maria Danilov, se axează pe examinarea rolului bisericii în susținerea, dar și *motivarea spiritului patriotic* al populației Basarabiei în anii Primului Război Mondial. Folosirea bisericii în aceste scopuri relevă clar pragmatismul cu care, în condițiile lipsei unui substrat patriotic de esență națională, autoritățile imperiale ruse au apelat la unitatea spirituală ortodoxă drept mijloc de promovare a intereselor sale militare. Alte două articole, semnate de dr. Sergiu Bacalov și dr. Anatol Leșcu, demonstrează că, în mare parte, această politică a avut sorti de izbândă, iar militarii basarabeni au luptat eroic pe câmpurile de luptă ale „Marelui Război” și s-au învrednicit de înalte onoruri și ranguri militare ruse.

Articolul semnat de dr. hab. Valentin Tomuleț, propune o perspectivă locală a memoriei eroilor Primului Război Mondial. Dar, totodată, studiul domniei sale arată foarte clar că, după Unirea Basarabiei cu România din 27 martie 1918, eroii căzuți pe câmpurile de luptă ale Primului Război Mondial, chiar dacă au făcut

parte din rândurile armatei ruse, au fost înalt cinștiți și omagiați, pe când după cel de-al Doilea Război Mondial, odată cu stabilirea regimului de ocupație sovietică, memoria acestora a fost dată uitării, din simplul motiv că „Marele Război” reprezenta în viziunea ideologilor sovietici un *război imperialist*, astfel că nici măcar simpla comemorare a victimelor sale nu se înscria în programul de implementare și dezvoltare a ideilor comunismului de sorginte marxist-leninistă.

De altfel, după cum arată ultima contribuție din volum, semnată de dr. hab Anatol Petrencu, omenirea nu a tras învățămintele necesare în urma Primului Război Mondial. Astfel, ordinea impusă de partea beligerantă câștigătoare a constituit o premisă importantă în declanșarea celui de-al Doilea Război Mondial, amploarea și intensitatea căruia a pus într-un con de umbră memoria celor căzuți și schingiuiți în anii „Marele Război”.

dr. Andrei EMILCIUC

PARTICIPAREA GĂGĂUZILOR BASARABENI ÎN AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

Степан Булгар,

*Участие гагаузов в Великой отечественной войне 1941–1945 гг.,
Кишинев, б.и., 2014, 504 с. ISBN 978-9975-128-14-8¹*

Recent, la Chișinău a văzut lumina tiparului monografia cunoscutului istoric găgăuz Stepan Bulgar. Lucrarea include material publicistic și de arhivă, adunat de autor începând cu anul 1981, privitor la participarea găgăuzilor basarabeni în al Doilea Război Mondial.

În *Introducere*, S. Bulgar subliniază că lucrarea și-a propus să păstreze memoria soldaților și ofițerilor Armatei Sovietice, care au luptat pe diferite fronturi (p. 8). Vorbind de confruntările dintre armată germano-română și sovietică în iunie 1941 autorul se oprește în special asupra luptei desfășurate în spațiul aviativ al localității Vulcănești, jud. Cahul. În acea luptă au fost doborâte trei avioane

¹ Stepan Bulgar, *Participarea găgăuzilor în al Doilea Război Mondial în anii 1941-1945*, Chișinău, s.n., 2014, 504 p.

(p. 14), unul dintre care era pilotat de către Ivan Ananiev (materialele despre el se păstrează în muzeul din Vulcănești).

Un capitol aparte este consacrat activității organizațiilor bolșevice ilegale. În Vulcănești, conform datelor prezentate de autor, o asemenea organizație a început să activeze în 1941, în fruntea ei aflându-se bolșevicii Stepan Beda și Vasili Caragheaur. O structură similară activa în vara anului 1944 și în orașelul Comrat. Ea ținea legături cu partizanii sovietici. Bolșevicii răspândeau pliante, deteriorau legăturile telefonice, distrugeau drumurile feroviare (p. 30-31). Istoricul abordează și un subiect deocamdată mai puțin cercetat – atragerea populației la munca de reabilitare a drumurilor. Sute de locuitori din satul Congaz, cu căruțe proprii, au participat la reconstrucția șoselelor Reni-Chișinău. De asemenea, în 1944, circa 352 de persoane din raionul Congaz au fost mobilizate și trimise la munci în România. În același timp, în Basarabia, se întorceau cei care s-au refugiat în iunie 1940 în Vechiul Regat. Printre ei erau și găgăuzii. Ei primeau de la stat pământ și compensații pentru averea și roadă pierdută (p. 33).

Operațiunea Iași-Chișinău din august-septembrie 1944 și-a găsit descriere detaliată în lucrarea de față. Aflăm, că, la 23 august, trupele sovietice au intrat în or. Comrat în frunte cu comandantul Gărzii 36 Tancuri, P. Jukov (p. 40). În luptele pentru cucerirea acestei localități și-au dat viața 26 de soldați, care sunt înmormântați în Memorialul Gloriei din centrul orașului. Pentru acest fapt brigada a fost decorată cu Ordinul „Kutuzov”, iar, după război, P. Jukov a primit titlul de „cetățean de onoare al Comratului”. În monografie se abordează și sistemul sovietic de serviciu obligatoriu de muncă. Mobilizarea bărbaților în vârstă de la 18 la 55 de ani a început la sfârșitul anului 1944. În decembrie 1944, din satul Curci, raionul Bolgrad au fost mobilizate circa 200 persoane. În 1944-1945 din Cubei fuseseră mobilizate 1.154 persoane. Ei au fost trimiși în or. Karaganda, Kazahstan, Rusia și respectiv în or. Karpinsk, reg. Sverdlovsk, Celiabinsk, Donețk și alt. unde lucrau în mine de cărbune și în diferite obiecte de construcții (p. 47-49). După legea Ucrainei, participanții la aceste munci erau egalați cu veteranii războiului și se bucurau de o serie de beneficii.

Este important, că o mare parte din carte include material biografic, despre basarabienii autohtoni, care s-au evidențiat pe front – capitolul *Războiul și soarta soldatului*. În acest compartiment, sunt prezentate datele biografice și faptele eroice a circa 100 de găgăuzi, care s-au evidențiat pe fronturile celui de-al Doilea Război Mondial. Unul dintre aceștia este Dmitrii Topcev, născut în or. Kiev, părinții lui fiind originari din Comrat. Dmitrii Topcev și-a făcut serviciul în Batalionul 56,

care se ocupa de ridicarea pontoanelor pe râuri. Pentru munca depusă, a fost decorat cu ordinul „Steaua Roșie”, fiind demobilizat în grad de subcolonel. Dmitrii Topcev a lăsat un manuscris în care povestește despre participarea sa în diferite lupte desfășurate pe teritoriul Țărilor Baltice (p. 57).

Originar din satul Chiriet-Lungă, Alexei Ciumac a participat la Bătălia de la Stalingrad. La 22 iulie 1943; în apropierea satului Piasnovka a aruncat în aer, de unul singur, două tancuri Tiger, fapt pentru care a fost distins cu medalia „Pentru Vitejie” (p. 61). Alexei Ciumac a participat la luptele pentru or. Tighina și Chișinău în aprilie-august 1944.

Vasilii Margarit a primit botezul focului în luptele pentru Moscova. Pentru acesta i s-a acordat medalia „Pentru apărarea Moscovei”. Ulterior, a participat la luptele pentru Stalingrad și Kursk. Era comandant al unei brigăzi antitanc ce a reușit să arunce în aer 8 tancuri, 20 de camioane și câteva blindate (p. 74).

Andrei Petcoglo, originar din Comrat, a fost luat la război din Caucazul de Nord. A participat la eliberarea Varșoviei, a ajuns până la Berlin. După demobilizare, s-a întors în orașul natal, unde a fost ales președinte al comitetului executiv local.

Piotr Chiurciu, originar din Ciadâr-Lunga, s-a înscris în Armata Roșie la 15 iulie 1942, în Stalingrad. La început, i s-a refuzat din considerentul că el era locuitor al teritoriului nou cucerit. Și-a schimbat numele în Piotr Lozov și, deja sub nou nume, a fost mobilizat la front. În componența infanteriei 41, a forțat râul Oder și Visla, participând la eliberarea Poloniei. La 7 martie 1945, a fost rănit și evacuat în spital în or. Kirovobad, Azerbaidjan (p. 81).

Printre eroii războiului s-au numărat și unele femei: de exemplu, Maria Slavioglo, care provenea din satul Beșghioz. Războiul a prins-o în Tighina, unde își făcea studiile. Când a văzut atâtea răniți, s-a înscris ca asistentă de doctor într-o unitate militară. La mijlocul anului 1941, M. Slavioglo, împreună cu sora ei, a fost evacuată în Stalingrad. Pentru că știa limba franceză, a fost trimisă în batalionul internațional. Comandantul batalionului era căpitanul Rubén Ruiz Ibárruri, fiul președintelui Partidului Comunist Spaniol Dolores Ibárruri. Atunci când, în una din bătălii, Rubén a fost rănit, anume Maria Slavioglo l-a găsit pe inconștient și l-a târât în șanț. Această acțiune a făcut ca M. Slavioglo să fie considerată eroină. După război, studioul „Mosfilm” a realizat un film dedicat vieții lui Rubén Ruiz Ibárruri. Filmul s-a numit *Maria*, în cinstea sanitariei, care i-a salvat viața (p. 88). Un alt erou de origine găgăuză a fost Vladimir Bozbei, major, comandant de stat-major. A fost decorat cu trei ordine „Drapelul Rosu”. Și Anton Biuiclî a fost erou al

Uniunii Sovietice. Personalitatea celor doi a fost investigată în premieră. În plus, autorul prezintă lista a 25 persoane originare din satul Congaz și a unor soldați din satul Avdarma, care au participat în război în armata română (p. 24). În paginile monografiei domnului S. Bulgar, cititorul va găsi multe alte date interesante despre găgăuzii care s-au evidențiat în al Doilea Război Mondial.

Trebuie apreciat faptul că cercetătorul publică în premieră material fotografic: poze ale găgăuzilor veterani de război. Cititorul poate face cunoștință și cu monumentele dedicate războiului mondial de pe teritoriul UTA Gagauz Yeri.

Monografia domnului Stepan Bulgar reprezintă o contribuție semnificativă la elucidarea problemei privind participarea găgăuzilor la cel de-al Doilea Război Mondial.

dr. Ivan DUMINICA

Adresa redacției:
or. Chișinău MD 2001
strada Tighina, 47
tel/fax 22 30 34
e-mail: istorie_militara@yahoo.com
www.istoriamilitara.org